

DUMITRU STĂNILOAE

Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești

— Teză de doctorat în Teologie —

Cu o prefață de

V. LOICHIȚA,

decanul Facultății de Teologie din Cernăuți.

CERNĂUȚI 1929

Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei“

12628

EDITURA AUTORULUI

PREFAȚĂ.

Teza de doctorat în Teologie: **Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești**, a d-lui **Dumitru Stăniloae**, după ce s'a tipărit mai întâiu în revista „Candela”, din Cernăuți, apare azi și în broșură.

Faptul, că, în istoriografia noastră bisericească, proeminenta personalitate a patriarhului Ierusalimului Dosofteiu dela finea veacului al XVII-lea, ca și rolul important ce l-a jucat în viața Bisericii ortodoxe ale acestui timp, sunt numai sumar și nu îndeajuns de bine cunoscute, îndreptătesc deplin apariția acestei lucrări.

Temeinic cunoscător al limbilor clasice ca și al celor moderne, domnul **Dumitru Stăniloae** a putut cerceta și utiliza cu spiritul critic și preciziunea istoricului serios originalul izvoarelor adunate cu sârguința de albină în călătoriile sale de studii, și, în baza lor, a ne prezenta într'o palpitantă sinteză, zbuțumata și rodnică activitate de sigură ancoră a lui Dosofteiu, întru fulgerătoare apărare a temeiurilor Ortodocsiei față de avalanșa prozelitismului protestant și catolic, — care caută să ne cutroapă mai ales dela apariția Confesiunii luterane pseudo-ortodoxe dela Geneva, încoace —, precum și rețeaua legăturilor lui multiple cu Țările Românești în pragul zilelor de înflorire a mănăstirilor închinare, tot atâtea vârfuri de lumină ale evlaviei noastre impresionante din trecutul nostru înviforat.

Documentarea neconținută a oricărei afirmații și orientarea repede în judecarea și folosirea izvorului studiat, precum și frăgezimea și vioiciunea în expunere, măresc valoarea științifică a d-lui **Dumitru Stăniloae**.

Facultatea noastră de Teologie, al cărei distins elev i-a fost, așteaptă cu încredere și cu frumoase și întemeiate nădejdi, viitoarea muncă științifică a d-lui **Dumitru Stăniloae**.

Cernăuți, 15 Iunie 1929.

V. LOICHIȚA.

BIBLIOGRAFIA

și

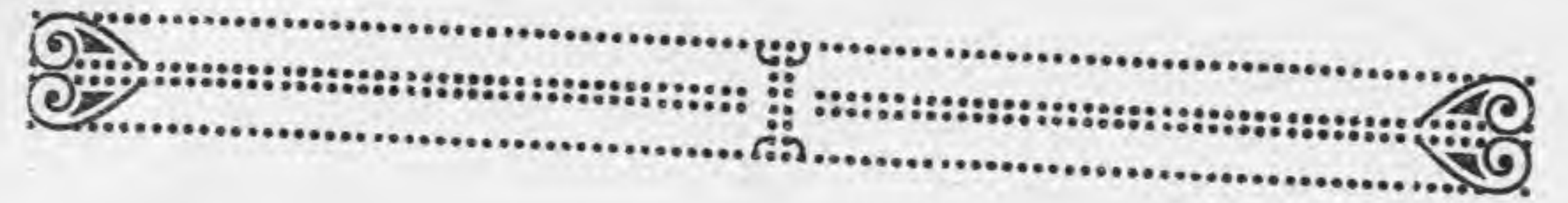
INDICELE PRESCURTĂRIILOR

- Patriarhul Dosofteiu** : *Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων*, București 1715 = DP
- A. Papadopoulos-Kerameus** : *Texte grecești privitoare la Istoria Românească* (în E. Hurmuzache : *Documente privitoare la Istoria Românilor XIII*), București 1909 = PKH
- Idem* : *Ἀνάλεκτα τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, Petropolis 1891 = PKA
- Idem* : *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη* t. I—IV, Petropolis 1891—1899 = PKB
- Idem* : *Ὁ τελευταῖος Κομνηνός* (în *Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, t. II, 1885, Atena) = PKD
- Emile Legrand** : *Bibliographie hellénique, ou description des ouvrages publiées par des Grecs au XVIIe siècle* t. II—III, Paris 1894—1895 și *Bibliographie hellénique du XVIIIe siècle*, Paris 1918 = LBH
- Idem* : *Epistolaire grec* (în *Bibliothèque grecque vulgaire* t. IV), Paris 1888 = LEG
- Idem* : *Recueil de documents grecs concernant les relations du patriarchat de Jérusalem avec la Roumanie (1569—1728)* (în : *Bibliothèque grecque vulgaire* t. VII), Paris 1895 = LR
- Const. Delicanis** : *Πατριαρχικά Ἐγγράφα* t. III, Constantinopol 1905 = DPE
- Cezarie Daponte** : *Χρονογράφος* și *Ἱστορικὸς κατάλογος* (în Const. Satha : *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη* t. III, Venetia 1872) = DH și DK
- Hrisostom Papadopolus** : *Δοσίθεος ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων* (1641—1707), Ierusalim 1907 = PD
- Idem* : *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, Ierusalim—Alexandria 1910 = PI

- Idem: Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας (in Νέα Σιών III—V, 1706—1907, Ierusalim = PIR)
- Diversi in: Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, revista patriarhală din Constantinopol I (1880—1), IV, V, VIII = EA
- Pericle Zerlentis: Ἐφημερίδες τοῦ Ἰωάννου Καρυοφίλου (in Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος III, 1890, Atena, pg. 275—315) = ZEK
- C. Satha: Ὁ ἐν Μολδοβλαχία ἐλληνισμὸς πρὸ τῶν Φαναριωτῶν (Πανδώρα XIX 1868—9, Atena) = SME
- A. D. Xenopol: Histoire de Roumains, Paris 1892, t. II = X
- N. Dobrescu: Istoria Bisericii române, București, 1922.
- M. Paranika: Σχεδιάσμα, Constantinopol, 1867 = PS
- E. Hurmuzache: Fragmenten zur Geschichte der Rumänen t. II, București, 1884.
- Th. Atanasiu: Περὶ τῶν ἐλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρουμανία, Atena, 1898 = ASR
- C. Satha: Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Atena, 1868 = SNF
- N. Iorga: Istoria Bisericii Românești, Vălenii de Munte, 1908 = IIB
- Filaret Vafidis: Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία t. III, Constantinopol, 1912 = VI
- C. Litzica: Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române, București, 1909 = LC
- Karl Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Litteratur, München, 1887.
- Migne: Patrologia Graeca = PG

CUPRINSUL :

	Pag.
Bibliografie	V
Introducere	1
1. Tinerețea lui Dosofteiu	2
2. Prima călătorie a lui Dosofteiu ca patriarh	6
3. Sinodul din Ierusalim	9
4. Călătoria după sinodul din Ierusalim	18
5. Tipografia grecească dela Iași	22
6. Relațiile patriarhului Dosofteiu cu Șerban Vodă	27
7. Școalele grecești din Iași și București	34
8. Tipografia grecească din București, Snagov, Râmnic. Relațiile lui Dosofteiu cu Constantin Brâncoveanu	43

Viața și activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești.

Introducere

Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului dela sfârșitul sec. 17, a jucat în vremea sa, fără îndoială, rolul de frunte în viața Bisericii ortodoxe.

Biserica era sbuciumată în intern de partide latinizante și protestantizante, cari căutau s'o târîie fiecare în extrema lor. Propaganda iezuită era mai intensivă ca oricând. Patriarhii dela Constantinopol, conducătorii firești ai Bisericii, erau sclavii clicilor din Fanar și ai guvernului turcesc, care-i schimba până și săptămânal. Biserica din Rusia turburată de lupta dintre țar și patriarhul Nikon, precum și agitațiile Rascolului, nu era nici ea în stare să concentreze în jurul ei lupta pentru apărarea credinții.

În aceste împrejurări, râvna și energia unui arhieru, prezent în tot locul prin călătoriile sale după adunare de milostenie și înconjurat pretutindeni de o venerație quasi-obediențială pentru celebritatea Scaunului său, putea face cel mai mult pentru binele obștesc al Bisericii.

Dosofteiu a împrăștiat — prin formulările sale dogmatice — ultimele resturi ale echivocului în cari se complăceau protestanții să ne privească.

Prin activitatea teologică proprie și mai ales prin publicarea teologiei anticatolice a redus simțitor propaganda Bisericii catolice.

În internul Bisericii a pus capăt oscilațiilor între catolicism și protestantism.

În bună parte centrul pentru activitatea lui, l-au format Țările Românești.

Aici s'a tipărit polemica teologică, aici, în cele două școli domnești și-a găsit pepiniera catolicizantă dela Roma: colegiul sf. Atanasie, reactivul corăspunzător.

Însă în afară de însemnătatea aceasta universal-bisericească pe care a avut-o activitatea patriarhului Dosofteiu în Țările Românești, ca a avut efecte și'n însăși viața acestora.

Trimițând cete de proin arhieriei și monahi în mănăstirile închinat pe cari le tot înmulțea, îndemnând și sfătuind la înființarea celor două școli, cărora le trimitea profesori și elevi, înființând tipografiile dela Iași și București, a contribuit nu puțin la grecizarea vieții în straturile superioare ale Țărilor-Românești.

Activitatea lui coincide cu începutul unei epoci pe care, în bună parte, o determină.

Lucrarea prezentă e departe de-a fi o icoană completă a activității lui Dosofteiu, ce se referă la Țările Românești. Isvoarele directe s'au păstrat — după cât se pare până acum — în măsură relativ redusă. O bogată literatură inedită contemporană se găsește împrăștiată prin Bibliotecile din Răsărit și în cea a Academiei Române. Timpul nu mi-a permis s'o folosesc. Ea se referă însă mai mult în general la viața culturală grecească dela Curtea lui Brâncoveanu și nu direct la activitatea patriarhului Dosofteiu.

Am crezut de cuviință să dau oarecare loc în lucrare și Sinodului din Ierusalim pentru că el formează baza discuțiilor dogmatice ulterioare ce s'au purtat și'n Țările Românești și este o bucată ce nu se poate rupe din activitatea lui Dosofteiu.

Doresc ca lucrarea prezentă să trezească interesul și să suscite la cercetarea mai aprofundată a acelei epoci de Istorie bisericească și națională.

1. Tinerețea lui Dosofteiu.

Dosofteiu s'a născut în 31 Mai (Duminica tuturor sfinților) 1641; în Arahovz, un sat din apropierea Corintului¹⁾. Naș îi fu mitropolitul Corintului, Gregorie Galanos. Un moș al lui, deasemenea Gregorie, se călugări sub numele Gherman, în mănăstirea sf. Apostoli din Corint. Aceștia doi îi ținură loc de părinți, după moartea tim-

¹⁾ PD 1.

purie a tatălui. Creșterea primită dela ei a fost determinantă pentru viața lui.

N'avem nici o știre să fi fost și elev al lui Nicolae Kerameus, în timpul pe care îl petrecu acesta în Atena. Relațiile spirituale ulterioare dintre ei, nu sunt încă o dovadă. Erudiția lui, trădează prea mult pe autodidactul, ca să presupunem la bază o pregătire sistematică.

Cuprinsul acestei erudiții îl forma literatura teologică ortodoxă începând cu Sf-ții Părinți până în zilele lui.

Dintre teologii mai noi agreea îndeosebi pe Meletie Sirigul.

Din limbile străine cunoștea bine pe cea turcească și pe cea vulgară arabă. Latina n'o cunoștea; greaca veche, mediocru.

Datorită zelului său autodidactic, ajunse — cum dovedesc scrierile și activitatea lui editorială — unul din cei mai erudiți învățați greci ai timpului¹⁾.

La 16 ani, fu hirotonit diacon de mitropolitul Corintului și plecă la Constantinopol să-și găsească un loc în slujba Bisericii de-acolo. În Constantinopol — ca reședință a guvernului turcesc —, se desbătea, în vremea aceea, chestiunea Locurilor de Inchinare dela Ierusalim. Latinii și Armenii voiau să le smulgă din mâna Ortodocșilor, patriarhul Ierusalimului lupta să le păstreze.

Acesta din urmă trebuind să petreacă pentru aceea o mare parte din timp în Constantinopol, întemeiasă aici, în niște case dăruite de Cantacuzini, un metoch al Sfântului Mormânt.

Dosofteiu fu angajat de patriarhul Paisie (1645—1660) ca diacon al Metochului²⁾.

Biserica din Ierusalim străbătea pe atunci timpuri grele. Dela 1517 și până la 1634, Latinii și Armenii luptaseră cu toate forțele să câștige pentru ei Locurile de Inchinare; în anul amintit însă, Ortodocșii obținură din partea guvernului turcesc confirmarea deplină a drepturilor ce le aveau asupra lor. Menținerea lor însă, devenise iarăși extrem de grea, din cauza asalturilor tenace ale eterodocșilor. Incepuse pierderea lor treptată. Lupta era desnădăjduită. Pe energicul Paisie, Armenii, vrând cu orice preț să-l înlăture, îl pârîră Sultanului că tratează cu Rușii împotriva Impărăției. Păra află ușor crezare, dată fiind călătoria pe care Paisie o întreprinsese în 1649 în Rusia, peste Moldova și dată fiind corespondența pe care acesta o întreținea cu

¹⁾ Ibid. — ²⁾ Ibid. 2.

Țarul Alexie Mihailovici¹⁾. Paisie fu aruncat în temniță și i se pregătea moartea, așa cum se întâmplase și cu patriarhul ecumenic, Partenie III, spânzurat în Sâmbăta Paștilor din 1657, cam din aceleași motive²⁾.

În timp ce patriarhul petrecea în temniță, diaconul lui îl îngrijea „descult”. Luptele lui Paisie fură pentru Dosofteiu o bună școală practică pentru viitor³⁾.

Scăpat din temniță, patriarhul plecă, însoțit de diacon, la Ierusalim, unde, acesta, mergea pentru prima dată. De acolo, după repararea unor mănăstiri, plecau, tot împreună, prin Țările ortodoxe, după ajutoare pentru Biserica din Ierusalim. La întoarcere, aproape de Iope, Paisie, doborât de lupte și de bătrânețe, își dădea sufletul, în 2 Decembrie 1660, pe genunchii lui Dosofteiu⁴⁾.

Vestea tristă fu adusă chiar de el la Constantinopol, unde în 25 Ianuarie 1661, într-o adunare de clerici și de laici distinși — între cari și Domnii Țărilor Românești —, fu ales, patriarh al Ierusalimului, învățatul monah, Nectarie, egumenul mănăstirii Sinaia.

Dosoftei fu trimis împreună cu Gavriil, mitropolitul Filipopolei, să ducă mesagiul noului ales. Ceeace nu va fi contribuit puțin ca să ajungă îndată mâna dreaptă a lui Nectarie, om blând, iubitor de carte și de singurătate și de aceea impropriu pentru conducere în împrejurările acelea⁵⁾.

După o scurtă ședere la Ierusalim, pornesc (1662) amândoi în „periodie” și, după o călătorie plină de peripecii, ajung în Septemvrie 1663 în Iași, unde rămân până în Aprilie 1664⁶⁾.

În timpul acesta se ocupă cu regularea administrației mănăstirilor închinete. Eustratie Dabija-Vodă (Sept. 1661 — Sept. 1665)⁷⁾, „un călduros sprijinitor al elenismului și ortodoxiei reprezentată de cucernicii oaspeți din Răsărit” îi primi foarte bine și tot așa toți boieri lui⁸⁾. Deosebită prietenie legară de pe acum cu Vistierul Gheorghe Duca, viitorul mare sprijinitor a lui Dosoftei⁹⁾. Acesta va fi cunoscut la curtea lui Dabija și pe episcopul de Roman, omonimul lui, cunos-

¹⁾ PI 527. — ²⁾ DP 1176. Între motivele spânzurării „bunului și virtuosului Partenie”, este și interpretarea politică ce s'a dat frazei următoare din epistola aceluia către Domnii români, dela cari cerea milă: „Vine Impărăția ceriurilor, în care se vor milui cei ce miluesc”. Cf. și EA I 105. — ³⁾ DP 1197. — ⁴⁾ PD 3. — ⁵⁾ PD 4, PI 530. — ⁶⁾ PI 532. — ⁷⁾ IHR tabela Domnilor. De acolo iau toată cronologia Domnilor. — ⁸⁾ IIB 387, 359. — ⁹⁾ Dosofteiu în Biografia lui Nectarie ca prefață la cartea acestuia *Ἀντίρρησις*. Iași, 1682.

cător al limbei grecești și „cu aceleași gusturi de cărturar ca și el”¹⁾. Între ei se vor stabili relații strânse când unul va ajunge patriarh iar celalalt mitropolit.

Din Moldova, Nectarie și Dosofteiu, fac o călătorie scurtă în Muntenia, la Grigorie Ghica (Sept. 1660 — Dec. 1664). „De ajutorul acestuia se împărtășiră foarte puțin sau aproape de loc”²⁾.

Se ocupară și aici cu regularea administrației mănăstirilor închinete. Printr-o gramată, datată din Septemvrie 1664, din București, Nectarie așează ca egumen la mănăstirea închinată, Rachovița, pe monahul Macarie, căruia-i poruncește să dea în primii trei ani câte 25 de groși la sf. Mormânt, iar după aceea va fi înlocuit sau i-se va elibera o altă gramă. Banii are să-i predea egumenului dela sf. Gheorghe din București în schimbul unei chitanțe³⁾.

Întorși în Moldova, Nectarie trebuie să se ocupe cu chestiunea patriarhului Nikon din Rusia. Țarul îl chemase să ia parte la sinodul pentru judecarea aceluia, însă Nectarie temându-se de soarta martirului Partenie, și neștiind cui să dea dreptate — Țarului sau patriarhului — evită să se ducă⁴⁾.

Mai rămân câțeva vreme în Iași „în chiliile dela sf. Sava, metochul sf. Mormânt unde dădea învățătură de elinească, Nicolaie Kerameus”⁵⁾, și apoi pleacă, la începutul lui 1665 la Adrianopol.

De aici, Nectarie trimite pe Dosofteiu înapoi în Țările Românești, iar el se duce bolnav la Constantinopol⁶⁾.

Aici îl găsi Dosofteiu și la întoarcere, plecând apoi (1666) împreună la Ierusalim, cu daruri bogate strânse din Țările creștine și în deosebi din cele românești. Ceeace minuna pe toți era „o cruce de mărime omenească”, făcută la Iași „numai din plăci de aur și de argint”. Ea fu așezată în Biserica Invierii și patriarhul porunci să fie scoasă totdeauna înaintea sf. daruri⁷⁾.

Cât rămân în Ierusalim, Dosofteiu e hirotonit în 23 Septemvrie 1666, mitropolit al Cezareii, ceea ce însemna că era designat pentru scaunul patriarhal al Ierusalimului⁸⁾. În această calitate fu trimis în Țările Românești ca exarh al mănăstirilor închinete sf. Mormânt⁹⁾.

Din Moldova se duse la Adrianopol unde avea să reguleze niște chestiuni privitoare la Locurile de Închinare și să obțină dela Sultan voie pentru repararea Bisericii din Betlehem. Întâlnind pe Nectarie în

¹⁾ II B. Ibid. — ²⁾ Dosofteiu I. c. — ³⁾ LR 15—16. — ⁴⁾ PI 533. — ⁵⁾ IIB 359. — ⁶⁾ PI 533. — ⁷⁾ PI 534. — ⁸⁾ PD 4. — ⁹⁾ Ibid.

Constantinopol află spre marea lui surprindere că voește să părăsească scaunul patriarhal, fiind obosit de luptele cu Latinii și disperat de datoriile grele ce apăsau sf. Mormânt.

Dosofteiu trebui să caute pe Sultan în Larisa spre a-i cere — ajutat de noul, pentru a doua oară, Domn al Moldovei, Gheorghe Duca —, permisiunea pentru alegerea într'un sinod, al noului patriarh¹⁾. În sinodul din 23 Ianuarie 1669, prezidat de Nectarie, fu ales, ca urmaș la scaunul patriarhal, Dosofteiu, care nu împlinea încă 28 de ani²⁾.

Au fost și unii neplăcut surprinși de această alegere, pentru că tânărul Dosofteiu, se arătase dela început neînduplecat în păstrarea curată a credinței și'n aplicarea canoanelor. Aceștia erau aderenții partidei latinizante, elevii colegiului sf. Atanasie din Roma și pe altă parte adepții ideilor protestantizante, prietinii și admiratorii mărturisirii lui Ciril Lucaris.

Paisie Ligaridis, elev al lui Leon Allatius, la suprafață ortodox și arhiepiscop al Gazei, în ascuns preot catolic, scrise din Rusia, la auzul alegerii, către Ioan Cariofil: „nefiind bărbat în Israil a domnit Debora“³⁾.

În această înțepătură se ascunde ambiția ofensată a lui Ligaridis care voia pentru sine scaunul din Ierusalim. Pe de altă parte era mândru că Dosofteiu îl demascase și îndemnase pe Nectarie să-i trimită caterisirea la Moscova⁴⁾.

Ligaridis și toți cei ca el aveau dreptate să fie nemulțumiți.

2. Prima călătorie a lui Dosofteiu ca patriarh.

Ales patriarh, Dosofteiu făcu un drum scurt la Ierusalim ca să afle cele mai urgente nevoi ale Bisericii sale. În puținul timp ce-l petrecu acolo, se ocupă cu reorganizarea „Frăției Sfântului Mormânt“⁵⁾ căreia îi dădu un statut amănunțit, păstrat, cu mici modificări făcute de diferiți patriarhi următori, până azi. Ca „epitrop“ al ei — reprezentant al patriarhului ce lipsea aproape toată vremea —, numi pe proin patriarhul Nectarie. Acestuia-i cedă și conducerea Mănăstirii sf. Arhangheli dimpreună cu veniturile ei ca întreținere⁶⁾.

Biserica din Ierusalim era datoare cu 100.000 asprii, pentru

1) Ibid 5. — 2) Ibid. — 3) PIR IV 416. — 4) Ibid. — 5) Ἀγιοταφική Ἀδελφότης, o societate de monahi care conduce, împreună cu patriarhul, Biserica patriarhală. I s'a făcut lui Dosofteiu, nu pe nedreptul, obiecțiunea că, prin statutele sale, oprește intrarea în societate și, deobiceiu, așa dar și la scaunul patriarhal, a negrecilor. — 6) PD 6.

achitarea cărora singura sursă era dărnicia obștii ortodoxe. Trebuia să pornească dar și el, ca și înaintașii lui, în interminabile colindări prin Țările ortodoxe. Călătoriile acestea aduceau un însemnat folos și Bisericii în general, pentru că „ori unde ar merge, primul lor lucru este predicarea evangheliei fără plată, îndreptarea creștinilor spre viață creștinească, sprijinirea lor ca să rămână în credința adevărată, fortificarea lor în fața ereticilor, și tot binele obștesc“¹⁾. Datorită acestor călătorii patriarhii Ierusalimului, de se mai întâmpla să fie și personalități distinse, deveneau sfătuitoarii Bisericilor și principilor din tot Răsăritul. Și aceasta se putea petrece mai ales în timpul lui Dosofteiu, când patriarhii șterși și fulgerător schimbați ai scaunului ecumenic, n'aveau nici o autoritate.

Dosofteiu porni în perioadă după abia două-trei luni de ședere în Ierusalim. Trecând prin Adrianopol și peninsula balcanică, ajunse, în 23 Ianuarie 1670, la Silistra, iar în Februarie (postul Paștilor), în București²⁾. Domn era pe atunci Antonie de Popești (Martie 1669—Martie 1672) adus de partida Cantacuzineștilor, după alungarea grecului Radu Leon³⁾. În București rămase Dosofteiu până în Maiu. În săptămâna mare pregăti mir în cantitate considerabilă, împărțind din el și ortodocșilor din Ungaria, Moldova și de peste Dunăre⁴⁾. Pentru fapta aceasta trebui însă să se explice cu Metodie III, patriarhul din Constantinopol (1667—1671).

Ceeace scrie Dosofteiu privitor la acest incident, e de-o vehementă care, judecând drept, îl coboară față de spiritul împăciuitoare al lui Metodie.

„Iar Metodie al Constantinopolului, s'a supărat că n'au chemat un arhieru de-al lui (cei din Ungrovlahia, ca să poată lua și de acolo bănișori pentru fierberea sf. Mir). Și mi-a scris fără rușine și într'un mod obraznic, multe, foarte ignorant, conchizând că numai lui i-se cuvine lucrul acesta.

(I-am răspuns n. p.) că sf. Mir poate fi pregătit și de un episcop simplu și chiar e necesar să fie așa, fiindcă demnitatea patriarhală nu-i dela început. Cine a pregătit sf. Mir înainte de a exista patriarh?

Primind răspuns cuvenit și văzând că n'am lucrat împotriva canoanelor ci foarte drept, îngrijindu-mă de obștea Bisericii, mi-a răspuns, zdrobit de adevăr, cam în felul următor: Imi scrii, Frate, de-

1) DP 1184. — 2) DP 1212. — 3) IIB 376. — 4) DP 1212.

spre chestiunea sf. Mir. Ce să zic? Că mi-a părut rău și insuportabil, e drept. Văzând deodată, fără să mă înștiințezi, că s'a făcut ceva, care, după canoane, aparține celui ce are jurisdicția locului, vându-mă așadar nesocotit, mi-a căzut foarte greu. Și, dacă ași fi făcut, cum ași fi fost judecat? De aceea, ca să evităm viitoarele impuțări, să zicem că s'a făcut fără consimțământul și fără știrea mea, ca să nu fiu acuzat că sunt nedemn de cinstea Tronului și nu caut să-i apăr drepturile. — Asemenea lucruri (ne-a scris n. p.) Metodie, care a lăsat să fie botezați creștinii fără mir. Din care cauză ar trebui să fie mulțumitor celor ce se îngrijesc de-ale lui, mai ales că o fac aceasta fără să-l păgubească. Astfel justificându-mă, a declarat că iartă¹⁾.

Din București, Dosofteiu pleacă în Mai și, trecând peste Buzău și Focșani, ajunge în aceeași lună la Iași²⁾. Acolo, Duca Vodă „om Iacom și crud cu boierii, dar evlavios, darnic pentru cele sfinte³⁾”, tocmai termina de zidit „eleganta” mănăstire a Cetățuiei, făcută după modelul Trei-Ierarhilor, „încinsă cu un brâu de sculpturi” și așezată pe dealul de deasupra Iașilor⁴⁾. Caracteristică pentru frumusețea Cetățuiei e următoarea întâmplare, relatată de C. Daponte⁵⁾: „Trecând sultanul Mohamed la asediul Camenișii, în vara anului 1672, vizită Iașiul și mănăstirea Cetățuia, care se isprăvise de curând și-i plăcu foarte mult. Întrebă pe Duca Vodă cât l'a costat ridicarea ei și la răspunsul acestuia, că numai 30 pungi asprii, nu crezu, spunând că pentru o asemenea operă n'ajung nici 100 de pungi. Dacă n'a cheltuit mai mult, înseamnă că a nedreptățit pe meșteri și pe lucrători, neplătindu-le după cuviință. Căci îl știa pe Duca om Iacom”.

Dosofteiu, ajuns tocmai la vreme, săvârși sfințirea, la sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului. Deocamdată Duca o închină patriarhului ecumenic⁶⁾, dar încă în Ianuarie 1671, Metodie III, o cedează, la cererea ctitorului, sfântului Mormânt⁷⁾. În această mănăstire, cu hramul sf. Apostoli, își stabilește patriarhia Ierusalimului reședința pentru timpul cât ședea la Iași⁸⁾. Tot acolo și tipografia patriarhală.

¹⁾ PKAI 283—4. — ²⁾ DP 1212. — ³⁾ IIB 390. — ⁴⁾ Ibid. — ⁵⁾ DH III 14. — ⁶⁾ DPE III 336. „Sighilionul” patriarhal din Nov. 1670, prin care Cetățuia e declarată stavropighie a patriarhatului ecumenic, e subscris la urmă de tot de: a) umilitul mitropolit al Moldovei; b) Dosofteiu al Râmnicului. Fie copistul mss. de care s'a servit Delikanis, fie acesta însuși, a mutat numele Dosofteiu cu un rând mai jos, pentru că la Râmnic nu e cunoscut în timpul acela un Dosofteiu (IIB 373—379). În felul acesta se adevărește bănuiala d-lui Iorga (IIB 390) că Dosofteiu e mitropolit al Moldovei încă din 1670. — ⁷⁾ DPE Ibid. — ⁸⁾ LEG 219—220.

Deodată cu Cetățuia, Dosofteiu primi dela Duca Vodă și mănăstirea Hlincea, care fusese zidită la 1660 de Ștefan Vodă, fiul lui Vasile Lupul și închinată mănăstirii „Andriano” din Arghirocastron, în Epir. Duca Vodă o luă dela Epiroți și-o supuse Cetățuiei, despăgubindu-i pe aceia, în viitoarea domnie (Nov. 1678—4 Ian. 1684), cu Biserica pe care o zidi în Iași la 1682, cu hramul sf. Ioan Gură de aur¹⁾.

În toamnă, Dosofteiu pleacă din Moldova la Constantinopol, unde rămâne până în Febr. 1671. În Ianuarie primi într'un sinod — cum am amintit — Cetățuia și la cererea lui Duca Vodă, fu caracterizat Anania arhiepiscopul Sinaii, care umbla să-și emancipeze eparhia de sub Ierusalim. Drepturile Ierusalimului peste Sinai fură întărite din nou²⁾. În Aprilie ajunse la Ierusalim, ducând cu sine, afară de câștigul celor două mănăstiri, 20.000 asprii. Ajuns acolo, porni îndată lucrările reparării Bisericii din Betlehem, supraveghiând personal totul și chiar expunându-se în vre-o două rânduri de a fi omorât de dușmanii eterodocși.

Încă patriarhul Paisie voise să reînnoiască această Biserică, căzută de mult în părașină și primise spre scopul acesta dela Constantin Vodă Cârnul, 7000 asprii. Dar n'ajunse să-și îndeplinească gândul, precum n'ajunse nici Nectarie, căruia-i pusese la dispoziție sume mari, mecenatul culturii grecești, Manolache Castorianul.

Abia Dosofteiu îl realizează. În primăvara anului 1672 (Martie), Biserica putu fi sfințită. Cu această sărbătoare, Dosofteiu legă un mare eveniment³⁾.

3. Sinodul din Ierusalim.

Mărturisirea lui Ciril Lucaris — produs al luptelor dintre catolici și protestanți, căutând și unii și alții să prezinte doctrina Bisericii ortodoxe, mai apropiată de-a lor — fusese condamnată în diferite sinoade îndată după moartea lui, iar învățătura Bisericii fusese formulată în „Mărturisirea ortodoxă” a lui Petru Movilă. În agitația din jurul ei însă, se desemnaseră îndată două curente extremiste⁴⁾. Unul prietinos catolicilor, reprezentat prin Ciril Condaris — dușmanul lui Lucaris și condamnat pentru ideile sale catolicizante⁵⁾ — și prin elevii

¹⁾ IIB 389 și DP 1212. D. Iorga numește mănăstirea Andriano „rumeliotă”. Dar Arghirocastron se află în Epir. Însă aproape de Epir se află și o provincie „Rumeli”, tot în Grecia și deosebită de Rumelia. Astfel orașul respectiv s'a putut numi când Epirot, când Rumeliot. — ²⁾ PD 7. — ³⁾ PD 8—9. — ⁴⁾ PD 12. — ⁵⁾ PD 9

colegiului sf. Atanasie din Roma: Leon Allatius, Petru Arcudius, Dimitrie Pepanos, Atanasie Cipreanu, Paisie Ligaridis, Nicolae Comnen Papadopoulos, Ilarie Tzigala ș. a.¹⁾.

Aceștia, ajutați de catolici, căutau, prin scris și prin graiu, să ducă Biserica spre catolicism, având de prilej reacțiunea ce se născu împotriva Mărturisirii lui Ciril Lucaris. Matei Cariofil, unul din ei, scrisese în acest sens cartea: „Împotriva Mărturisirii lui Lucaris”²⁾.

Leon Allatius, exact contrar cu ce învață Mărturisirea, scrisese: „De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione”³⁾ afirmând că numai doi-trei ignoranți au scris și au crezut în Biserica răsăriteană altfel decum crede Biserica apuseană.

După 10 ani apărea din tabăra iezuită faimoasa „Targa”, cam cu acelaș conținut, ce fu răspândită prin toate Țările ortodoxe. Patriarhul ecumenic, Partenie IV Moghilalul (1657—1662 pentru prima oară)⁴⁾, porunci tuturor creștinilor s’o cumpere și s’o ardă⁵⁾.

Opus cu acest curent se desemna un altul, și-acesta alimentat de-afară: cel prietinos Protestanților. Reprezentanții mai de seamă ai acestuia sunt: Teofil Coridaleu și Ioan Cariofil.

Cu ocazia întronizării patriarhului Partenie I, cel Bătrân (1639—1644), Coridaleu⁶⁾ făcu o predică, în care afirmă că Mărturisirea lui Ciril Lucaris este „coloana credinței noastre” și că pe ea se răsădinește Biserica ortodoxă, iar cine n’o mărturisește e eretic. Accentuă în deosebi capitolul 17 din Mărturisire, respingând termenul „metusiosis”, și deodată cu termenul și prezența reală. În Dumineca următoare protosinghelul Meletie Sirigul, colegul lui de profesură și de amvon, îl combătu pe față în predica sa. Coridaleu scăpă numai prin fugă de mânia credincioșilor⁷⁾.

Teoriile lui Coridaleu le relua distinsul lui elev, Ioan Cariofil, directorul Școalei patriarhale după Meletie Sirigul (1646—1654)⁸⁾.

¹⁾ VH III 32—33, Dosofteiu, prefață la „Τόμος χαρας” Râmnic, 1705, PD 16.

²⁾ VH III 149. — ³⁾ edit. în Agrippinae, 1648. — ⁴⁾ Cronologia patriarhilor din Constantinopol am luat-o dela G. I. Papadopoulos: „Ἱστορικὸν Ἱεραρχία τῆς ὀρθ. ἐκκλησίας I, Atena, 1895, 3—6. — ⁵⁾ DP 1177. — ⁶⁾ Cretan ca și Lucaris, fusese chemat de acesta în 1630 în Cpol ca predicator și profesor la Școala patriarhală (EA I 133). Între 1639—40 fu mitropolit al Navpactului și Artei din care demnitate fiind depus, continuă profesura în Atena până la moartea sa (1645). — A fost un bărbat de vastă erudiție și de-o rară inteligență. Se bucură de numele de a fi regeneratorul studiului filozofiei la Greci (PD 12), Comentariile sale dela logica lui Aristotel fură publicate în 1729, în Veneția (LBH sec. XVIII t. I 225). În col. gr. 193 al Acad. Rom. se află o logică, o retorică și o geografie a lui Coridaleu (LC 94). — ⁷⁾ PD 9, EAI 134. — ⁸⁾ Ibid.

Încă înainte de-a lua conducerea Școalei, lansă prin 1644—1645, la îndemnul dascălului său, o broșură la aparență împotriva termenului „metusiosis”, dar în realitate împotriva prezenței reale. Patriarhul Partenie II, cel Tânăr — zis și Goliat — îl amenință cu excomunicarea de nu va retracta cele scrise. Cariofil la început fugi în Moldova (1645), în urmă însă retractă și primi conducerea Școalei patriarhale și demnitatea de schevofilax. Dar, deși la arătare tăcu multă vreme, în ascuns „după obiceiul lui” își debita, „celor simpli”, răstăcirea. Meletie Sirigul și Nectarie îl combătură în repetate rânduri, însă fără să-l numească. În 1664 părăsi conducerea Școalei, lăsând ca urmaș pe elevul său Alexandru Mavrocordat, și se duse cu prietinel său Radu Leon, noul Domn al Munteniei, în București, în calitate de mare Vistier. Acolo se întâlnește și cu Anania, caterisitul arhiepiscop al Sinaii, care venia din Rusia, și se încurajară împreună în planurile lor. Puțin mai târziu, începu iarăși să predice pe față ereziile sale, cari fură condamnate într’un sinod din Constantinopol în 1691¹⁾.

Împotriva acestor două curente luptau — cum s’a văzut — ortodocșii riguroși, cari voiau să pună odată capăt oscilațiilor între catolicism și protestantism. În fruntea acestora erau Meletie Sirigul și Nectarie²⁾. În adevăr că nici aceștia nu erau cu totul liberi de influința latină, dar aceasta se reducea mai mult la forma de expunere și la terminologie³⁾.

Dosofteiu, elev admirator al acestora, arată deasemenea o deosebită predilecție pentru metoda și literatura teologică apuseană. În diferite rânduri roagă pe prieteni să-i traducă scrieri catolice⁴⁾, iar odată scrie (19 Febr. 1696) celor din Ierusalim: „Să ne trimiteți și cartea „Despre sfânta Treime” a sf. Augustin. Dar s’o învăliși într’o mușama și se dați grije Părinților că de pățesc ceva — Doamne fereste — pot să piardă orice, numai cartea nu”⁵⁾.

Dar Dosofteiu era ucenicul celor doi în toate, deci și în tendința de-a reliefa precis învățătura ortodoxă atât față de cea catolică cât și față de cea protestantă. Împrejurările cereau și ofereau prilejul ca, deocamdată, să înceapă lupta împotriva celor din urmă, sprijinit

¹⁾ Dosofteiu: „Ἐγκυρίδιον κατὰ Ἱ. Καρνοπούλλη cap. I. și Ἡ πατριαρχικὴ μεγάλη τοῦ γένους σχολή in EA I 134, KAI 300—302. — ²⁾ PD 9. — ³⁾ PD 12. Dimitrie Procopios zice despre Sirigul. (Περὶ λογίων γραμμάτων in K. Sathas MB III 484): în cărțile lui deși pare că se inspiră cu totul din Belarmin, cu toate acestea a fermentat dogmele ortodoxe. — ⁴⁾ PD 12. — ⁵⁾ PKA I 269, PD 13.

și aplaudat de cei dintâi; rămănea ca mai târziu să pornească o stăruitoare campanie și'n contra acestora.

În Franța era în toiu o polemică între Ianseniști și Calvinii. Ultimii, deși în atâtea rânduri li se dovedise contrarul, făceau uz de Mărturisirea lui Ciril Lucaris ca să arete că Biserica ortodoxă crede ca ei.

Pe partea Calvinilor polemica era purtată de F. Claude, predicator în Charenton aproape de Paris, iar pe cea jansenistă de P. Nicole și A. Arnauld. Discuția culmina în jurul termenului „*metusiosis*” pe care, spuneau Calvinii, l-a respins și Biserica ortodoxă prin Ciril Lucaris. Catolicii aveau deci tot interesul să provoace din partea bisericii ortodoxe o declarație oficială, care să desmintă afirmațiunile calvine. Era însă o ocaziune potrivită și pentru Biserica ortodoxă să-și formuleze punctul de vedere pentru evitarea echivoacurilor atât din intern cât și extern¹⁾.

Contele Olivier de Nointel, consulul francez la Constantinopol, un călduros sprijinitor al catolicismului, întrebă în scris și oficial biserica noastră (pe la 1670) ce crede despre anumite chestiuni dogmatice, între cari și despre sf. Euharistie²⁾. Întrebarea se adresa atât sinodului din Constantinopol cât și altor teologi distinși ai Bisericii ortodoxe.

Sinodul din Constantinopol răspunse în 1672, pe timpul patriarhului Dionisie IV Seroglanul sau Muselinul (1671—1673 pentru prima oară³⁾). Dintre răspunsurile teologilor e de amintit al lui Necstarie⁴⁾. Ambele se sprijinesc pe Mărturisirea lui Petru Movilă. Dosofteiu compuse și el un răspuns pe baza scrierii lui Meletie Sirigul: „Combaterea capitulelor și întrebărilor lui Ciril Lucaris”⁵⁾, scriere ce fu compusă după sinodul dela Iași la îndemnul patriarhului Partenie I și Vasile Lupu.

1) PD 17. — 2) Dosofteiu prefata la *Ἐγχειρίδιον ἔλεγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλαβίαν*. București, 1690. (în LBH II 458—473). — 3) *Ἱ. Σακελίων: Διονυσίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπάντησις πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας περὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων* (în EA I 87). Răspunsul acesta subscris de 40—50 de episcopi s'a publicat mai întâi de catolici ca adaus la „*Synodus Hyerosolymitana*” Paris, 1678. — 4) *Ἰδὲ: Νεκταρίου πρώτου Ἱεροσολύμων πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Γάλλου Κλαυδίου κατὰ τῶν Γραικῶν σκόμματα καὶ συκοφαντίας, ἀντίρρησις* (în EA I 104—107). — 5) *Κατὰ τῶν κεφαλαίων Καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως*. Răspunsul său îl publică Dosofteiu împreună cu al lui Sirigul la București în 1690 v. op. cit.

Deși toate răspunsurile acestea se îndreptau împotriva Calvinilor, aceștia continuau să privească Mărturisirea lui Lucaris drept Mărturisirea oficială a Bisericii ortodoxe.

Trebuiau lămurite definitiv două lucruri:

a) În Biserica ortodoxă, infalibilitatea Bisericii nu se comunică patriarhului din Constantinopol așa cum e aceasta în Biserica romano-catolică. Patriarhul poate greși. Deaceea mărturisirile lui personale nu angajează Biserica. În cazul de față, indiferent dacă Ciril Lucaris e sau nu autorul Mărturisirii în chestiune, ea nu este Mărturisirea Bisericii ortodoxe.

b) Trebuiau formulate deplin anumite învățături ale Bisericii pentru liniștea ei internă și pentru a lua catolicilor și protestanților orice prilej de exploatare¹⁾.

Aceasta era misiunea celor 71 de episcopi adunați în sinod sub prezedinția lui Dosofteiu²⁾.

Adresându-se Ortodocșilor de pretutindeni, Sinodul arată cauzele convocării și trece îndată la respingerea Calvinilor, cari „spre amăgirea celor simpli, împrăstie fama că Biserica răsăriteană s'a calvinizat și crede ca și ei”. Sinodul declară că „Biserica răsăriteană se deosebește de ei în cele mai principale chestiuni” și le enumeră. Ea și-a formulat învățătura prin Ieremia II și Petru Movilă. Însă fiindcă aceia continuă să se razime pe Mărturisirea lui Lucaris, Sinodul ține să declare: „Întâi: Că nici odată nu l-a cunoscut pe Ciril așa cum zic contrarii că este și nici nu-l știe pe acela scriitor al capitulelor. Al doilea: Chiar dacă, prin ipoteză, ale lui ar fi, le-a dat cu totul în ascuns, neștiind nimenea dintre Răsăriteni, deci nici Biserica ortodoxă. Al treilea: Mărturisirea lui Ciril Lucaris nu este Mărturisirea Bisericii ortodoxe răsăritene”. Sinodul caută să arete că Ciril Lucaris nu este autorul Mărturisirii. Și chiar dacă ar fi, „a scris-o nu în calitate lui oficială de Patriarh, pentru că în cazul acela ar fi trebuit să o subscrie și arhieriei și să fie înregistrată în codicii oficiali ai patriarhatelor”. Dar deși nu-l privește de autor al ei, îl consideră totuși „demn de condamnat numai pentru că n'a scris împotriva lor”³⁾.

În urmă Sinodul întărește Mărturisirea lui Dosofteiu. Atât aceasta cât și procesele verbale sunt aproape identice cu „*Enchiridi-*”

1) PD 20. — 2) Ibid. — 3) PD 21.

on=ul“ publicat la București în 1690. Acesta se deosebește doar prin câteva îndreptări și adausuri ¹⁾).

Catolicii au privit cu bunăvoință Mărturisirea lui Dosofteiu și s'au grăbit îndată s'o publice prin tipar ²⁾).

Protestanții au considerat-o influențată de catolicism.

Fact e că nu-i lipsită cu totul de incorectitudini ³⁾. În cap. 18 vorbește despre starea provizorie a sufletelor după moarte într'un mod care lasă impresia că s'ar recunoaște un purgator. Dosofteiu însuși recunoaște aceasta în prefata ediției Mărturisirii ⁴⁾ și se corege: „Trebuie știut că în enchiridionul intitulat al Sinodului din Betlehem, a scris greșit autorul despre acest capitol. Acum s'a corectat și-a dezvoltat chestiunea pe larg“.

În Rusia s'a publicat numai cu multe corectări ⁵⁾.

Influența latină asupra mărturisirilor ortodoxe din sec. 17 în ce privește mai ales metoda și terminologia, provine în parte din faptul că ele erau îndreptate împotriva protestanților, față de cari catolicii siliți de împrejurări își dezvoltaseră o terminologie pe care Biserica ortodoxă n'o avea ⁶⁾.

Mult s'a imputat lui Dosofteiu termenul „metusiosis“, introdus de el pentru prima dată într'o mărturisire oficială a Bisericii ⁷⁾.

Cei cari i l-au reproșat au trecut cu vederea că Dosofteiu nu pretindea să explice cu el filozofic *modul* prefacerii, n'a împrumutat adică deodată cu termenul și învățătura catolică legată de el. „Metusiosis“ nu însemna pentru el o prefacere a substanței elementelor euharistice, în opoziție cu accidentele cari rămân neschimbate. Teoria aceasta filosofică ontologică așa de potrivită pentru a explica misterul prefacerii nepercepute, nu o găsim în textul explicativ al terminului.

Prin „metusiosis“ Dosofteiu exprimă mai hotărât ceea ce explicau vag și terminii anteriori: prefacerea desăvârșită și reală a elementelor euharistice, în chip nepriceput, fără distingere între substanță și accidente. Tocmai acesta este misterul.

Prin termenul acesta voia să evite puțința unei interpretări spirituale a terminilor vechi: μεταβολή, μεταποίησις, μεταρρύθμισις, puțință pe

1) PD 21 urm. — 2) Paris, 1676 „Synodus Betlemitica“ tradusă de benedictinul Fouquère. Traducerea fiind greșită se scoate a doua ediție de Fr. Combefis și A. Arnauld „Synodus Hyerosolymitana“ 1678 (EA I 87). — 3) PD 31. — 4) Ἐγχειρίδιον κατὰ καλβινικῆς φρενοβλαβίας. București, 1690. — 5) PD Ibid. — 6) Ibid. — 7) PD 27—29. L'a întrebuințat sub influența lui M. Sirigul.

care ei o cuprind în sine. „Prin termenul „metusiosis“ nu finem să arătăm *modul* în care se prefac pânea și vinul în corpul și sângele Domnului, căci aceasta e de necuprins . . . , ci, că, pânea și vinul după sfințire (se prefac) nu tipic, nici ca prin icoană, ci cu adevărat și real și ființial (ὅς τυπικῶς, οὐδ' εἰκονικῶς, ἀλλὰ ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς καὶ ὁσιωδῶς)“ ¹⁾.

Reacțiunea împotriva terminului „metusiosis“ era destul de serioasă. Dosofteiu a trebuit să lupte după sinod nu puțin ca să-l impună.

Mărturie ne este o corespondență păstrată, între Dosofteiu și nepotul său Hrisant pe de-o parte și Sevastos Kiminitul Trapezundiul, director al Școalei din Constantinopol până la 1689, iar de atunci până în 1702 al celei din București, pe de altă parte.

Mitropolitul Vasile al Anhiului a publicat una dintre aceste scrisori — singura de care știa — în EA ²⁾. Ea este un mic tratat intitulat „Despre metusiosis în sf. Taină a Euharistiei“, scris de Sevastos Kiminitul și trimis în 5 Oct. 1687 lui Hrisant, care-i ceruse în această chestiune părerea din încredințarea lui Dosofteiu ³⁾. Scrisoarea e foarte interesantă pentru subtilitatea cu care tratează problema. Ea ne oferă dovada că nu era mic numărul celor ce se opuneau terminului „metusiosis“, sau al celor ce-l înțelegeau greșit.

„Sunt în nedumerire mulți cu privire la prefacerea (metusiosis) pâinii și vinului în corpul adevărat și sângele adevărat al Domnului. Anume, unii resping termenul „metusiosis“, alții îl primesc și-l cred și-l predică, dar în mod diferit. Unii zic că prefacerea (μεταβολή) are să se înțeleagă ca și în cele fizice, cu deosebirea că în acelea materia rămâne, iar aci se transformă ființa celor două elemente și rămân numai accidentele ⁴⁾.

Alții zic, că nu se săvârșește prefacerea (μεταβολή) pâinii și a vinului, ci acestea sunt, sub acoperământul accidentelor, înlăturate prin puterea lui Dumnezeu și'n locul lor se prezintă trupul și sângele, fără să se întâmple vre-o schimbare (τροπή) sau prefacere (μεταβολή), ci numai o refragere (a pâinii și a vinului n. p.) și o apariție a corpului lui Hristos sub accidente ⁵⁾.

1) Vezi acestea mai ales K. Diobouniotis: Τὰ μυστήρια τῆς ὁρθ. Ἐκκλησίας Ἀθηνᾶ. La taina Euharistiei. — 2) I 243 PKH κα'—κβ' ne indică o mulțime de codici în cari se găsește această corespondență. V. și cod. gr. 615 al Acad. Rom. (L C 310—311). — 3) Despre o altă epistolă către Hrisant din 21 Nov. 1687 intitulată: Περὶ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, vezi Ibid. Aceasta e trimisă din Trapezund. 4) Concepția latină. — 5) Și aceasta explicare miroasă a științifică, întrucât voiește să explice caracterul imperceptibil al prefacerii.

Aceasta e expunerea problemei... Dar altceva este credința și altceva e dovedirea științifică; altceva e rațiunea și altceva ce-i deasupra ei“. Cu aceasta a intrat în miezul combaterii teoriilor ce pretind să explice oarecumva modul prefacerii. „Altul e modul prefacerii în euharistie și altul în cele fizice“.

Sevastos Kiminitul roagă la fine pe Hrisant „să examineze schița prezentă cum trebuie și de-o crede folositoare s'o răspândească, iar de nu, s'o dea uitării“. În cod. gr. 96 al Metochului sf. Mormânt din Constantinopol se află un răspuns al lui Hrisant la o scrisoare a lui Kiminitul privitoare la Euharistie — nu știu la asta sau la alta — și-o replică a celui din urmă¹⁾. În corespondența mai sus indicată se cuprinde și o „Obiecțiune“ — *Ἐνστάσις* — a lui Dosofteiu, la unele puncte dintr-o lucrare a lui Sevastos, deasemenea cu o replică a lui Sevastos. Regret că nu pot circumscrie mai deaproape punctul debătut și cursul discuției, neavând până acum posibilitatea să studiez respectivele texte.

Rezistența directă împotriva termenului „metusiosis“ o întrefinea deocamdată pe ascuns, iar mai târziu pe față amintitul Ioan Cariofil.

În 1689 venind un ieromonah din Ioanina la Constantinopol, să-l întrebe, ca pe unul ce se bucura de renumele de „prea înțelept“, despre anumite chestiuni teologice, acela lămurind întrebările, mai adause: „piedică mare este spre mântuirea creștinilor, să propovăduiască cineva „metusiosis“ în sf. Euharistie“.

Dosofteiu, care se afla atunci în Adrianopol, îi scrisese să nu mai propage astfel de răătăcirii. Cariofil însă, departe de-a se liniști, purcese peste puțin și la propovăduire pe față împotriva lui „metusiosis“. Scrisese „niște caete“, în cari ca și în „broșura“ dela 1645, respingea la arătare termenul „metusiosis“, dar în realitate prefacerea reală în sf. Euharistie. Aceste caete compuse „s sofistice“ părură unora „mai simpli“, ortodoxe și începură să le transcrie și să le răspândească.

Întrebat, Cariofil, de unii ce crede că este pânea și vinul euharistic după prefacere, odată ce respinge terminul metusiosis, răspunse: corpul și sângele Domnului. Întrebat mai departe ce mânâncă credinciosul care se cuminecă răspunse: corpul și sângele Domnului. Dar păcătosul, întrebară iarăși: pâne simplă, fu de astădată răspunsul, vădindu-se

¹⁾ PKH 23. Deasemenea în cod. gr. 234 al aceleiași Bibl. și în Bibl. Camerei grecești cod. 65.

astfel că nu crede în prefacere reală, ci numai într-o prefacere prin inchipuire¹⁾.

Deastădată Dosofteiu nu-l mai lăsă din mână. În prima Sâmbătă din Postul Paștilor anului 1691, Calinic II Acarnanul (1689—1693 pentru a doua oară), convocă la îndemnul și prin concursul lui Dosofteiu un Sinod. Cariofil, pe atunci Mare Logofăt al Bisericii din Constantinopol, chemat să se apere nu voi să răspundă. Sinodul emise o gramată, care condamnă învățătura din „caete“, fără să-l numească pe autor și făcea apologia termenului metusiosis²⁾. Gramata fu subscrisă și de Cariofil în baza oficiului ce deținea³⁾. Lucrurile părură împăcate. A doua zi, Duminica Ortodoxiei, Dosofteiu afurisi și rupse dela amvon caetele și amenință cu anatema pe toți cei ce posed caete și nu le ard⁴⁾. Cariofil însă nu se liniști. Mergând niște prefini să-l viziteze, le spuse: „Ați văzut ce Sinod a fost în ziua sf. Teodor? Și-ați văzut cum am tăcut? Așa cum a tăcut Hristos înaintea lui Pilat și-a mulțimii“.

Fu convocat un nou Sinod. Deastădată, provocat iarăși să vorbească, luă cuvântul și începu să se apere cu citate din sf. Scriptură și sf. Părinți. Se văzu însă îndată că îi explica greșit, iar despre teologii mai noi spunea că au păcătuit, folosind termenul metusiosis.

La îndemnul Sinodului însă, și de teama excomunicării, promise să nu-și mai răspândească ideile eretice⁵⁾.

Însă nu-și ținu promisiunea. Îndată după Sinod scrisese către Mitropolitul Adrianopolului o broșură, intitulată: „Sintagmation“ în care susținea că și laicii pot săvârși misterele⁶⁾.

¹⁾ Dosofteiu: *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἱ. Καρποφύλλη*; prefața (în LBH III 30—37) aceasta e expunerea lui Dosofteiu, care poate fi puțin cam exagerată. — ²⁾ PD 42.

³⁾ Gramata e subscrisă de Calinic, Dosofteiu, 10 arhierei, 7 presbiteri și 8 laici. E publicată de Dosofteiu în *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἱ. Καρποφύλλη*. Iași, 1694. Despre metusiosis spune gramata: Termenul acesta a fost defăimat în „caete“ de „strein și eterodox“. Însă pentru a se evita echivocul în care se complac și caetele — că sub termeni generali de prefacere = *μεταβολή, μεταποίησις* etc. se învață o prefacere „prin inchipuire“ — termenul e bun. — ⁴⁾ PD Ibid. aduce amănuntul, pe care nu l'am aflat la Dosofteiu l. c., nici în PKA I 283—284, despre o pumnuială pe care poporul în frunte cu Alexandru Mavrocordat o aplică lui Cariofil, atât de predica lui Dosofteiu. Duminica Ortodoxiei ar fi fost transformată adhoc într-o Duminică a gronthodoxiei (a pumnuielii) — ⁵⁾ Despre acest Sinod nu pomenește PD nimic, dar despre el vorbește Dosofteiu în prefața citată. — ⁶⁾ Unii (Meletie al Atenei: Hist. eccl. III. Viena, 1783—4, 484, M. Ghedeon cf. VI III 83) au considerat cele scrise de Dosofteiu, ca exagerări pornite din ură personală. C. Diobouniotis în cursurile orale de Simbolică dela Facult. teol. din Atena, 1927—8, nu contestă anumite idei catolice și pro-

Dar atmosfera încărcată din jurul lui îl făcu să se refugieze la Curtea lui Constantin Brâncoveanu (1693), cu care era în relații prietinoase¹⁾. Astfel se văzu amestecat în cearta aceasta dogmatică și Domnul muntean. El îi scrisese lui Dosofteiu să-și domolească zelul prea exagerat în a persecuta un om care, la urma urmelor, nu-i așa de vinovat. Dosofteiu însă, uitând de „pomenile îmbelșugate cu cari îl dăruise Domnul muntean“²⁾ îi răspunse cu cuvinte cărora brutalitatea și batjocura le e farmecul tăriei: „Legile lui Dumnezeu nu s'au dat pe munții Țării Românești, nici de Domnii Țării Românești, ci în Constantinopol, de către Impărați și Sinoade; dacă are Cariofil ceva de spus, să mergem laolaltă la Constantinopol și acolo să vorbească“³⁾.

Cariofil rămase la București unde se bucura de foarte multă cinste. La cererea stolnicului Constantin Cantacuzen deslegă niște chestiuni teologice cari se tipăriră în București în 1694. În București și muri (Sept. 1694) și fu înmormântat în mănăstirea Radu-Vodă metochul sf. Athos. „Epitimvion“-ul î-l compuse medicul Ioan Comninul⁴⁾.

În sinoadele din Constantinopol și, definitiv, cu moartea lui Ioan Carofil, Dosofteiu a lichidat curentul protestantizant și a impus termenul metusiosis.

Sinodul din Ierusalim, a fost o lovitură dată protestanților. Trebuia ca acum să se întoarcă împotriva catolicilor. La aceasta îi dădea prilej atacurile Latinilor pentru câștigarea Locurilor de Închinare și acțiunea lor prozelitistă în toate țările ortodoxe. Lupta va fi dusă mai ales prin tipărirea și răspândirea în dar a scrierilor ortodoxe polemice.

4. Călătorii după Sinodul din Ierusalim.

Curând după Sinod, Dosofteiu pornește iarăși în periodie și, pe drumul obișnuit, ajunge în Muntenia, în Mai 1673⁵⁾. Acolo, ajunsese, cu ajutorul dragomanului Panaghiotache Nicusios, iarăși Domn Gregorie Ghica (Marț. 1672—Dec. 1674). Prietenia lui Dosofteiu cu Nicusios, îl îndemna să fie de astădată mai atent cu pu-

testante lui Cariofil, afirmă însă că a fost condamnat pe nedrept din cauza termenului metusiosis. — ¹⁾ Cariofil mergea des în Muntenia pentru 2—3 luni. Se vede că avea ceva moșii acolo decând fusese vistierul lui Leon Vodă (ZEK passim). — ²⁾ IIB 415. — ³⁾ Ibid și PD 44. — ⁴⁾ ZEK 284 urm. În 1693 și patriarhul Gherasim al Alexandriei îi scria o scrisoare plină de admirație (Hr. Papadopoulos: Σμῆνος, Καπασούλης, Alexandria, 1912, 40—42. — ⁵⁾ DP 1173.

ternicul ierarh și să-i închine două mănăstiri: Caluiul și Ungra¹⁾. Poate că-l ajutase și Dosofteiu cu sfatul în primăvara anului 1672, când Ghica adunase un Sinod, compus în majoritate din arhierii greci de peste Dunăre, în care se caterisise mitropolitul partidului cantacuzinesc, Teodosie Veștemeanul²⁾.

Din Muntenia, Dosofteiu făcu — într-o singură lună — Iunie — un drum la Iași, prin Buzău și Focșani, și înapoi³⁾. Domn al Moldovei era Ștefan Petriceicu Hașdeu (16 Aug. 1672—Oct. 1673). Ocrotitorul lui Dosofteiu, Duca Vodă, fusese luat de Turci și deabia cu mulți bani își putuse scăpa viața⁴⁾. În Petriceicu, de scurtă vreme Domn și'n timpuri așa de turburate de războaiele dintre Turci și Poloni, patriarhul nu putu afla un prea mare ajutor.

Împrejurările acestea neprielnice zăboviră și lucrul lui Dosofteiu Mitropolitul. Acesta deși ajunsese sub influența patriarhului omonim, care-l sfătuia în chestiuni de dogmă și de canoane, începuse realizarea planului său de-a da în mâna preoților cartea de slujbă în românește, „apărându-se împotriva ortodocșilor tipicari cu cunoscutele cuvinte ale apostolului Pavel“⁵⁾. Sprijinitor îi fusese și-i va fi Duca Vodă care nu vedea nici o greutate în a ajuta manifestările religio-culturale și'n grecește și'n românește. Duca însuși scria în 26 Ianuarie 1671 — desigur la îndemnul lui Dosofteiu-mitropolitul — „fraților“ din Lemberg, să-i tipărească „400 de Psaltiri după cartea ce adaug aci, scrise cu litere slavonești, dar în limba românească, ca să poată înțelege mai lesne poporul care nu știe slavonește, precum și o carte „Cazania“ cu întrebări și răspunsuri în scrisoare românească...“⁶⁾. Nesatisfăcându-i-se dorința la Lemberg, se adresa la Uniev, și călugării de acolo îi tipăriră în 1672/3 — după căderea lui Duca, în mijlocul turburărilor pricinuite de războiul turco-polonez — „minunata carte de versuri, Psaltirea lui Dosofteiu, în stare ca singură să-i asigure gloria literară“⁷⁾.

Dar aceasta era numai carte „de învățătură“. Dosofteiu voia să treacă la cărți de „slujbă“. Călugării dela Uniev îi trimiseră deodată cu Psaltirea și un „Acafistieriu“ românesc, care cuprinde Paraclisul Maicii Domnului, canonul din Sâmbata Paștilor, cu întreaga slujbă de seară în românește, „canonul la toți sfinții din paraclis“ și rugăciuni pentru ceice merg la comunicătură⁸⁾.

¹⁾ DP 1173. — ²⁾ IIB 377—78. — ³⁾ PD 59. — ⁴⁾ DH 16. — ⁵⁾ IIB 389. — ⁶⁾ IIB Ibid. — ⁷⁾ Ibid. — ⁸⁾ Ibid.

Mai departe nu mai putea continua deocamdată. În Iunie — în timp ce patriarhul făcea drumul dela București la Iași — mitropolitul se găsea în tabăra Turcilor, împreună cu episcopul de Roman, Teodosie și cu Ioan al Hușilor. Ștefan Petriceicu „un iubitor de creștini“, crezând în stema armatelor polone, trecu, în lupta dela Hotin, la Poloni. Dar aceștia nu putură ținea Moldova — și pe credinciosul lor Petriceicu — mai mult de două luni — Dec. 1673—Ian. 1674. La retragere, împreună cu Petriceicu, trebui să fugă și mitropolitul, care fusese părtaș la fapta lui. Când cel din urmă se întoarse, pe timpul lui Dumitrașcu Cantacuzino (Nov. 1673 și Ian. 1674—Sept. 1675), găsi, mitropolit pe Teodosie dela Roman. El trebui să petreacă, „ca un mazil onorabil“, în mănăstirea sf. Sava și Cetățuia, metochurile Ierusalimului, apărat de autoritatea prefinului său patriarhul ¹⁾. Timpul acesta îl petrecu în pioasă meditație; în 23 Iunie 1674, compuse în Cetățuia, rugăciunea pentru ploaie, tipărită în „Molitvănicul“ dela 1681 ²⁾. Din mănăstire va putea ieși, să-și ocupe tronul, abia cu venirea la Domnie a lui Antonie Ruset (Sept. 1675—Nov. 1678), care era în bune relații cu patriarhul Ierusalimului ³⁾.

Acesta, întors din Iași, va mai fi stat puțin în București și-apoi plecă la Adrianopol și Constantinopol, unde se afla în toamna anului 1673, luptând să fie respinsă de guvernul turcesc, cererea contelui de Nointel, pentru cedarea Locurilor de Inchinare Latinilor ⁴⁾. În Decembrie, acelaș an, pornea iarăși prin toată peninsula Balcanică — poate și'n Țările Românești — colindându-o până în 1674. În toamnă era iar în Adrianopol, dând Sultanului o cerere contrară celei pe care o dăduse cu puțin înainte contele de Nointel, în aceeaș chestiune a locurilor de Inchinare. Cererile se desbătură în 5 Febr. 1675 într'o mare ședință a divanului, la care se prezentară ambele părți în număr mare. Dosofteiu câștigă procesul, prin talentul lui oratoric ⁵⁾. Ca urmare, în 26 Oct. 1675, obținu prin P. Nicusios un firman ce întărea din nou drepturile ortodocșilor peste Locurile de Inchinare. La sfârșitul anului se duse la Ierusalim ca să proclame sărbătorește drepturile confirmate. Nu rămase acolo însă decât până la Paștile anului viitor, când trebui să fugă din pricina unor atentate la viața lui. În București ajunse, prin Rusciuc, în sărbătorile Crăciunului (1676) ⁶⁾. Aici ajunsesse Domn, cu ajutorul Roseților din Constantinopol, prefinul său Gheorghe Duca (Dec. 1674—Nov. 1678), sub

¹⁾ IIB 392. — ²⁾ IIB 395. — ³⁾ IIB 392. LBH II 339. — ⁴⁾ PI 349. —

⁵⁾ PD 33. — ⁶⁾ PD tabela călătoriilor.

care se putură întoarce din exil sau elibera din închisoare Cantacuzineștii ¹⁾. Aceștia închinară lui Dosofteiu mănăstirea cu hramul sf. Arhangheli, dela Margineni, moștenită dela strămoșii după mamă, Filipeștii și renovată acum de ei. În „sighilionul“ patriarhului constantinopolitan, Dionisie IV (1676—1679 pentru a doua oară), prin care e confirmată închinarea, se pomenește și tatăl închinătorilor, Postelnicul Constantin Cantacuzino ²⁾, cel omorât de Grigorie Ghica, la Snagov, în 1663 ³⁾.

Nu știm cât a rămas Dosofteiu la București, în Iunie însă al aceluiaș an, dădea din Iași o „gramată pecetluită“ în care trata despre mănăstirea Cașinului, cu hramul sfinților Arhangheli. Ștefan Vodă, urmașul lui Vasile Lupu, zidise această mănăstire și-o închinase sf. Mormânt prin fratele și soția sa, logofătul Vasile și Doamna Safta. Intre satele cari țineau de mănăstire erau și Buțuleștii și Roznovul. Urmașul lui Ștefan însă, Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu, sub cuvânt că Ștefan Vodă a alungat pe tatăl său și i-a prădat averile, răpi mănăstirii mai multe averi și cele două sate și parte le dăruie, parte le vându. Lucrul a ajuns la Sinodul Constantinopolitan, unde fapta lui Ștefăniță fu blamată aspru. Dacă avea ceva de revendicat dela Ștefan Vodă ⁴⁾, putea să-i ia din averile particulare, dar nu din bunurile cari, odată închinare, sunt ale lui Dumnezeu. Dosofteiu luă dela Sinod gramată ca toți cei ce au cumpărat sau au primit în dar ceva din averile mănăstirii, să le restituie sub amenințare de afurisenie și de pot să-și revendice prețul cumpărării dela vânzător, de nu, „să sufere paguba, fiindcă le-au cumpărat ilegal“. Cele două sate fuseseră dăruite de Ștefăniță, primul, răposatului logofăt Iftodi Racoviță și-al doilea, fiului aceluia, logofătului Nicolae Racoviță. Aceștia s'au grăbit îndată să le restituie mănăstirii. Însă fiindcă mănăstirea rămăsese fără vite de lucru, Dosofteiu încheie prin gramata prezentă cu Nicolae o tranzacțiune în baza căreia acesta își păstrează satul Roznovul cu toată „μωστα“ lui și dă în schimb mănăstirii 200 de oi, 30 de vaci și 20 de boi „toate frumoase, sănătoase și alese“.

În gramata este amintit și Domnul țării Antonie Ruset ⁵⁾. Acum trebuie să fi dăruit și Dosofteiu mitropolitul, patriarhului, mănăstirea Pobrata la care se făcuse ctitor nou, renovându-o încă de pe când

¹⁾ XII 72. — ²⁾ DPE 356—7. Greșit PI 555 că mănăstirea aceasta era din Moldova și-a primit-o dela fratele și soția lui Ștefan Vodă. A confundat-o cu mănăstirea Cașinului. — ³⁾ XII 64. — ⁴⁾ E vorba de Gheorghe-Ștefan. — ⁵⁾ LR 16—18. PKH 453—454.

era episcop la Roman. În actul de închinare sunt puși în rând cu el episcopii Serafim dela Rădăuți, Ioan dela Roman și Calistru dela Huși. Se amintește și Antonie Vodă Ruset, „cinstita“ lui Doamnă Zoe și „iubiții lor fii“¹⁾.

Se pare că patriarhul a rămas încă vreme îndelungată prin Țările Românești pentru că în Aprilie și Iulie 1678 era tot pe acolo²⁾.

În toamnă îl întâlnim la Constantinopol și Adrianopol în chestiunea Locurilor de Închinare, puțin mai târziu la Ierusalim, provăzută cu permise sultanești pentru repararea unor mănăstiri. Acolo rămase până în Iunie 1679, reparând mănăstirea sf. Ilie și iarăși veni în Constantinopol în chestiunea Locurilor de Închinare.

În decursul călătoriilor sale nu neglija nici activitatea literară. Era un pasionat culegător de manuscrise. În 1680 completase prețioasa „Colecție juridică“ care cuprinde o mulțime de documente de drept bisericesc, strânse din arhivele patriarhatului ecumenic³⁾. Avea lipsă de ele la scrierea Istoriei sale bisericești. În 1680 întemeia în Constantinopol vestita Bibliotecă a Metochului sf. Mormânt. Tot în acest an înființa și Tipografia dela Iași⁴⁾.

5. Tipografia grecească dela Iași.

Cu întemeierea tipografiei grecești dela Iași, se inaugurează în Țările Românești epoca extinsă a tipăriturilor grecești în România, epocă ce va dura mai bine de un veac și jumătate.

Acestea împreună cu școalele grecești au fost elementele de bază ale culturii grecești în Principate. Interesant este, că pe măsură ce se îndesesc tipăriturile grecești, se îndesesc și cele românești. A. D. Xenopol privește influența grecească de una din cauzele introducerii limbii românești în Biserică și explică astfel acest paradox :

După căderea Constantinopolului, călugării greci năpădiră în mănăstirile din Țările Românești, cari erau focarele culturii slavone și înlocuiră pe aceea cu cea grecească.

Cu timpul — treptat — știutorii de carte slavonă dispărură. Acelaș lucru se petrecu și cu mănăstirile din Peninsula Balcanică, de unde s'ar fi putut alimenta slavonismul în Țările Românești. Încă Matei Basarab cerând în 1638, pentru tipărirea unor cărți slavone,

¹⁾ IIB 389, 392. — ²⁾ PD tabela. — ³⁾ Νομικὴ Συλογη. Ea se cuprinde în cod. 2 al Bibl. Metochului sf. Mormânt. Descrierea ei v. PKBI și G. Konstinidis în Sathia Μεσ. Bibl. III 91—93 și 547—604. Din ea a publicat M. Ghedeon: Κανονικὰ Διατάξεις, C=pol, t. I, 1888. — ⁴⁾ PD 34.

un cunoscător de carte slavonă dela Francisc Kiprovschi, trimisul papei în Bulgaria, acela negăsind unul în toată Bulgaria, îi trimite pe preotul Rafail din Croația.

Ne mai existând cunoscători de limba slavă în mănăstiri, viitorii preoți nu mai aveau de unde învăța rânduieșile bisericești. Bisericile rămăneau astfel fără preoți. Călugării greci fură siliți să se împrăștie pe la bisericile fără preoți. Dar aceia nu se duceau decât pe la cele mai bogate. Deaceia Matei Basarab și Vasile Lupu se văzură siliți să introducă limba românească în biserică. Făceau aceasta dintr'o necesitate ; nu cu bucurie. Pentru că exista convingerea că nu te poți ruga lui Dumnezeu în altă limbă afară de cele consacrate. Se recurse la măsura aceasta numai provizor, până la o renaștere numai în oarecare fel a culturii slavone. Spre aceasta întemeiară școlile slavone dela Iași și București. Dar cu școlile acestea nu se mai putea învia mortul. Ele se grecizară curând. Iar în bisericile sărace limba românească câștiga teren în timp ce acelaș lucru se petrecea cu cea grecească în bisericile bogate, la orașe. Astfel elenismul și cartea românească progresează paralel¹⁾.

În 15 Mai 1680 Dosofteiu ajungea, prin Muntenia, la Iași și — să spunem cu cuvintele lui — „văzând pe Moldoveni că au tipografie, iar Grecii nu, *îmi ardea inima*. Dumnezeu însă, începătorul și săvârșitorul celor bune, ne aduse pe un Vlah, ieromonah, cu numele Mitrofan și dădurăm aceluia 600 de groși și ne pregăti tipografie nouă“²⁾.

Tipografia moldovenească de care vorbește, e cea a mitropolitului Dosofteiu. Acesta după ce-și tipărise la Uniey Psaltirea și Acaftistierul, voia să-și aibă tipografia proprie, pentru tipărirea cărților de slujbă în românește. Vremurile turburi îl împedecaseră să facă aceasta înainte de revenirea la Tron, a aceluia sub care-și începuse lucrul, a lui Duca Vodă (16 Nov. 1678—4 Ian. 1684). Cu banii lui Vodă „ce-i stăteau în ajutor la toate“, căpătase acum dela Ioachim, patriarhul Moscovei, prin spătarul Nicolae Milescu „literile rusești mărunte, rotunde, aduse de diacul Ionașco al Bilăi... cu care se începu tiparul cărților românești la 1679, de meșterul rus Vasile Stavnițchi, ajutat pentru săpăturile în lemn de faurul român sau țigano-român Stancul și pe lângă ei de un Mitrofan, din noua mănăstire a Bisericanilor... și de ucenicii săi, Ursu, Nicolae și Andrei“³⁾.

¹⁾ X II 24—31. — ²⁾ DP 1236. — ³⁾ IIB 394.

În 1679 se tipări astfel la Iași cea dintâi Liturghie în românește: „Dumnezăiasca Liturghie“, tradusă de pe grecește, nu din slavonește ca de obicei. Era un „dar limbii rumânești“ și totodată o carte de ajutor pentru preoții „cari nu înțeleg sârbiaște sau elliniaște“¹⁾.

Tipografia grecească pe care i-o confecționă lui Dosofteiu patriarhul, Mitrofan — același care lucra la cea românească²⁾ —, era de mare însemnătate pentru Greci, pentru că nu exista alta în tot Răsăritul. Înființase Ciril Lucaris una în Constantinopol — prima tipografie grecească, cea de la Iași e a doua în Răsărit — dar n'apucase să tipărească decât două-trei scrieri polemice și fusese aruncată în Mare de Turci, la intervenția banilor iezuiți³⁾.

Cărțile grecești ce se tipăreau în tipografiile apusene nu erau proprii pentru polemica cu catolicii.

În tipografiile de până atunci din Țările Românești nu s'au tipărit decât cărți slavonești sau românești. În grecește nu s'a tipărit decât „gramata“ patriarhului Partenie I, după Sinodul de la Iași (20 Dec. 1642) prin care condamna Mărturisirea lui Ciril Lucaris. Cu această scriere grecească s'a inaugurat tipografia lui Vasile Lupu care n'a mai tipărit nimic grecește.

✕ Patriarhul Dosofteiu voia și el — ca și mitropolitul Dosofteiu — mai ales că și găsiseră ambii sprijinitor pe Duca-Vodă, să-și aibă tipografia proprie, din care să răspândească nu cărți de slujbă, ci de polemică teologică, la toți ortodocșii culți. Lămuririle, între episcopi și teologi, a credinței ortodoxe, săvârșite la Sinodul din Ierusalim și mai înainte, doria să ajungă bun comun.

Publicațiile lui n'au, de aceea, un caracter științific. Poate mai ales aci se observă autodidactismul lui. În prefețele edițiilor sale nu găsim indicațiile manuscriselor folosite, o clasare și o alegere a lor, textul nu e prevăzut cu vre-un aparat critic, peste tot nu dăm de nici o urmă de străduință după ceea ce se cheamă „reconstituirea textului“.

Pentru fiecare scriere nu se pare să fi folosit mai mult decât un unic exemplar.

Tipografia cu numele „tipografia patriarhală și domnească“ fu așezată în reședința lui, în Cetățuia.

Prima carte tipărită „potrivită pentru a deschide focul“⁴⁾ împotriva catolicilor, este o scurtă „Respingere a lucrurilor aduse de

¹⁾ Ibid. — ²⁾ N. Dobrescu, Istoria Bisericii Române, București 1922, 98—99.

³⁾ DP 1174. — ⁴⁾ IIB 411.

„frații“ din Ierusalim, prin căpetenia lor Petru, pentru sprijinirea primatului papal“¹⁾. Este o lucrare a fostului patriarh Nectarie scrisă când petrecea în mănăstirea sf. Arhangheli. Ieșia de sub tipar în Iulie 1682. Tipăritor fu ieromonahul Mitrofan. Sevastos Kiminitul într'un tetrastih elegiac da expresiunea bucuriei de-a vedea prin tipar renașterea limbei eline²⁾. Dosofteiu mulțumește într'o scrisoare prefată lui Vodă pentru că a ajutat „bine și din toată inima“ la înființarea tipografiei grecești care va arăta fiecărui creștin ortodox „lumina credinței evanghelice“. Cartea fu împărțită în dar.

Lucrul păru dulce lui Dosofteiu care se afla în Constantinopol. Drept aceea se grăbi să trimită lui Mitrofan hârtie și un manuscris, al scrierilor lui Simeon Tesalonicianul, spre tipărire. Trimitea totodată și o epistolă lui Duca Vodă prin care îl îndemna să suporte cheltuielile tipăririi. Cartea apăru în Octomvrie 1683 cu următorul cuprins:

„Dialog contra ereziilor și despre credința noastră, singura credință adevărată a creștinilor și despre sf. rânduieli și taine ale Bisericii, despre dumnezeiasca Biserică, arhieriei, preoții și diaconii din ea și despre vestmintele cu cari se îmbracă fiecare din ei, despre sfânta Liturghie, explicarea Simbolului credinței ortodoxe a creștinilor... și a urmă despre preoție“³⁾.

Este o ediție completă a operilor lui Simeon Tesalonicianul. La Migne e reprodusă fără schimbare (155, 25—1004). Lipsesc doar câteva rugăciuni și scrieri mai mărunte, inedite și azi⁴⁾.

În același tom fu tipărită și „Explicarea rânduelii bisericesti“ a lui Marcu Eugenicul Efesianul, retipărită și aceasta la Migne (PG 160 pg. 1163—1193). Tipăritor fu tot Mitrofan, acum episcop al Hușilor. Ioan Molivdul din Heraclea sau Perint servi ca îngrijitor și corector.

Cartea era deschisă de două epistole ale lui Dosofteiu adresate din Adrianopole, Martie 1683, una către Duca și a doua lectorilor. Celor din urmă le spunea: „Simion Tesalonicianul cel ce-a rezumat Scriptura și pe Părinți spre învățătură ușoară celor neînvățați, spre bună înțelegere celor ce se străduiesc și spre păstrarea ușor în memorie de

¹⁾ Ἀντιπρόστα etc. V. LBH II 401—408. — ²⁾ Stihurile nu sunt subscrise. PKH le-a descoperit însă între epigramele lui Sevastos. v. pg. λς' și 408. — ³⁾ LBH II 414—416 v. titlu complet reprodus și la Migne PG 155 pg. 28. — ⁴⁾ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897, pg. 113. Ineditele în cod. Athos 3724.

cătră cei înțelepți... acest soare duhovnicesc al Bisericii lui Dumnezeu, care luminează și pe înțelepți și pe cei simpli cu razele învățaturii lui... era până azi ca o grădină închisă și ca un isvor pecetluit, necunoscut fiind de cei mulți. Însă prea bunul și strălucitul și binecredinciosul Duca-Voevod... l-a adus la lumină, poruncind să fie tipărit pe cheltuială proprie...".

Un exemplar al cărții se trimise mai târziu, la 1886, fraților Lichudis la Moscova ca să dea o ediție slavonească împotriva Iezuiților cu cari avea de lucru acolo ¹⁾.

În anii aceștia au funcționat la Iași ambele tipografii: cea românească ²⁾ și cea grecească. Spre finea anului 1683, turburările politice desființară tipografia moldovenească și suspendară activitatea celei grecești. Polonii năvăliră după despresurarea Vienei, în Moldova, în sărbătorile Crăciunului și ridicară pe Duca-Vodă, întors și el din tabăra turcească dela asediul Vienii ³⁾. În locul lui lăsară pe Ștefan Petriceicu, care însă nu se putu menține, din pricina puținului ajutor polonez, mai mult de trei luni (4 Ian. 1684—4 Martie 1684) ⁴⁾.

În locul lui Petriceicu, Turcii trimit pe Dumitrașcu Cantacuzino (Martie 1684—25 Iunie 1685), apoi pe Constantin Cantemir (25 Iunie 1685—27 Martie 1693) „biet om bătrân, care nu prea înțelegea mult din cărți și nici n'avea aplecare să cheltuiască pentru ele, chiar dacă ar fi fost ca părintele Vlădica să-l pue și pe dânsul ca și pe Duca în rândul celor mai mari Împărați binefăcători ai Bisericii" ⁵⁾.

Sub Constantin Cantemir, Dosofteiu de abia mai reuși să tipărească o cărțică pentru Șerban Vodă spre care avea să se îndrepte de-acum. Este „Rânduiala Sfinților martiri Serghie și Bachus", pentru frumoasa mănăstire nouă a lui Șerban, Cotrocenii, care purta pe lângă hramul „Adormirii Maicii Domnului" și pe acela al celor doi martiri ⁶⁾. Mănăstirea fusesă zidită în 1680. În Febr. 1681 patriarhul Constantinopolitan Iacob dădea gramata care căptușea cu autoritate

¹⁾ IIB 412. — ²⁾ În 1863 se dădea o a doua ediție din „Dumnezăiasca Liturghie", binecuvântată de patriarhul Partenie al Alexandriei ce se afla la Iași (IIB 394). — ³⁾ IIB 395. — ⁴⁾ Ibid. Tot IIB 383 spune că în timpul acesta Dosofteiu ar fi primit dela Ștefan Petriceicu Vodă Trei Ierarhii și citează pe PD 34—35 unde este vorba însă de alți Trei-Ierarhi (Cașinul) și de alt Ștefan Vodă (Gheorghe Ștefan). A se compara în IIB și locurile 383 cu 317. — ⁵⁾ IIB 396. — ⁶⁾ LBH II 425. Viața acestor sfinți e publicată în Migne PG 115, 1005—1032 și Annal. Boland. 14, 375—395.

duhovnicească dispozițiile lui Șerban privitoare la această mănăstire ¹⁾. I-se acorda vinăriciurile dela Dealu=Țigănești și Dealu=Vițichești din apropierea Piteștilor, 400 bolovani de sare dela Ocna=Teleaga, balta satului Petriș din jud. Vlașca împreună cu satul. Pe lângă acestea veniturile orașului Floci ²⁾. Mănăstirea era închinată obștei Mănăstirilor din Athos, care trimitea ca egumen pe Ignatie Scopelitul dela Xiropotam. Anual avea să se trimită la Athos 5 pungi de asprii ³⁾.

Cu tipărirea Rânduiei Cotrocenilor — săvârșită tot de Mitrofan — tipografia Patriarhului încetă. Cei doi Dosoftei se întâlniră în anul următor (1686) pentru ultima oară. Sobietchi năvăli în Moldova și ținu Iașul sub teroare câteva luni. Constan Cantemir fugise. Patriarhul venit din Țara Românească, să grăbise să se întoarcă iar acolo, la auzul sosirii Craiului, apărător al catolicismului ⁴⁾. Mitropolitul rămase să facă primirea cuceritorului. Dar acela fiind înfrânt curând de Tătari, trebui să părăsească Moldova. Mitropolitul Dosofteiu, de voie de nevoie trebui să plece cu el. Astfel se stinse și tipografia moldovenească ⁵⁾.

6. Relațiile patriarhului Dosofteiu cu Șerban Vodă.

Iașul ne mai fiind prielnic unei activități culturale, Dosofteiu își întoarce atențiunea spre Șerban Vodă în care regăsește pe ajutorul ortodoxiei și-al culturii, pierdut în Gheorghe Duca.

În timpul lui Șerban „Grecii nu mai erau priviți cu ochi răi, ca pe vremea lui Radu Leon, când *interesul de partid* cerea aceasta, ci, dimpotrivă, se urcau lesne la locurile cele dintâi, în care se puteau așeza fără grije" ⁶⁾. Prezența și acțiunea lor pe teren cultural și bisericesc fusese, și era în deosebi acum, privită cu toată bunăvoința. Domnii, cu cele mai curate sentimente autohtone, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, știau grecește, își creșteau copiii cu dascăli greci, preferau în Bisericile lor rânduială și predică grecească și susțineau cele mai vestite școli grecești din tot Răsăritul.

La curtea lui Șerban venea des Ioan Cariofil, foști și viitori patriarhi ecumenici, mitropoliții Neofit al Adrianopolului, Auxentie al Sofiei, Genadie al Silistrei ⁷⁾.

În 1683 frații Lichudis, trimișii lui Dosofteiu la Moscova, trecură pe la Curtea lui Șerban, căruia Sofronie îi rosti în Decembrie

¹⁾ LR 19—27 și PKH 386—389. — ²⁾ Τοῦ ὁρατίου Φλωτζίου (orașul Floci la gura Ialomiței, din care azi se văd numai câteva ruine). — ³⁾ DC157. Pare că înainte de Ignatie fu trimis Partenie. v. IIB 412. — ⁴⁾ DP 1238. — ⁵⁾ IIB 396. — ⁶⁾ IIB 383. — ⁷⁾ IIB 413.

când acela se întorcea, dela asediul turcesc al Vienii, discursul „Bucuria obștească”¹⁾.

Mitropolitul Gherman Etolul al Nisei petrecea în București încă dela 1676 după ce părăsise mai întâi conducerea școalei patriarhale, apoi a celei a Metochului sf. Mormânt²⁾. Ba se simțea așa de bine încât cu 10 ani, mai târziu scria unui Ioan³⁾ la Padova felicitându-l pentru obținerea doctoratului în medicină și făcându-i propunerea să vie la București unde a și intervenit pentru el la Vodă, iar doctorul curții a promis să-i fie învățător în ale praxeii. „Pentru că nu e bine — zice — să exerciți meseria în Venetia; e foarte costisitor și tu ești dintre oamenii săraci”. Medicul actual „nu vrea să mai rămână și caută un urmaș în funcțiune”.

Îi povestește noului medic și un episod caracteristic pentru cunoașterea patriarhului Dosofteiu:

„Află că stau închis și între ziduri în numele meu și nu îndrănesc să scot piciorul dincolo de prag pentru următoarea cauză: A venit al Ierusalimului și m’a luat de duhovnic socotind că-l voi absolve de toate nelegiuirile lui, pe care auzindu-le, evident c’am refuzat. El însă cerea să-l eliberez de toate. Iar eu sprijinit pe temelia canoanelor am refuzat. El voia să primească epitimie. Iar epitimia cerută de canoane era să părăsească Scaunul și să fie ales alt patriarh în locul lui. El însă s’a opus. Știind că mă pândește moartea sufletească, am plecat. El se apucă să uneltească următorul lucru. Anul trecut mi-a dat Domnul o mănăstire lipsită de toate. Am cheltuit cu ea banii mei ca s’o înoesc și s’o refac, neprimind nimic dela acela. În anul acesta se arăta venit destul ca să-mi scot cheltuiala și să mai câștig. Se gândi însă mârșavul s’o răpiască, ca să mă atragă astfel spre ceea ce cerea împotriva canoanelor. Amăgește pe Domnitor cu vorbe seducătoare și răpește mănăstirea. Ba răpește împreună cu ea și toate lucrurile mele și mă scoate afară gol. Eu însă le-am lăsat toate numai să nu calc legile duhovnicești. Când văzu că astfel nu mă convinge, s’a întors și încercă să mă încante cu daruri și-mi scrie o epistolă, a cărei copie ți-o trimit s’o faci cunoscută și la mici și la mari, cetind și cea de față, ca să cunoască oamenii în ce vas netrebnic s’a coborât tronul Ierusalimului și că nu vestesc nelegiuirile lui în parte, ci numai că e nevrednic și de tron și de demni-

1) *Ἡ κοινὴ χάρις*. PKH 195—198. — 2) PK. II. 4 și 356—358. — 3) Este după toată probabilitatea Ioan Molivdul Comninul care mai înainte petrecuse la Iași.

tate. De-aș fi cedat cererii lui ași fi recăpătat și-ale mele și-ași fi primit adausuri nelegiuite. Nu te-am uitat, dragă, dar n’am aflat pe cine să-ți aducă scrisoarea. Nicolae a plecat și n’am știut”.

La curtea lui Șerban petrecea și Ieremia Cacavela, predicatorul. În 19 Decembrie 1682 traducea pentru Constantin Brâncoveanu opera humanistului italian Platina: *In vitas summorum pontificum*¹⁾. Era pe gustul lui elocvența învățată a operii. Lui Șerban Vodă îi dedica traducerea unei istorii italienești a asediului turcesc al Vienii, la care luase parte și Domnul muntean. Traducerea era gata în 1688²⁾. Spre mângâierea postelnicului Grigorie îi compunea din prilejul morții soției aceluia „cuvântarea despre deșertăciune”³⁾.

Alături de Cariofil, oferea lui Vodă, în Iunie 1688, o explicație a semnului miraculos ce neliniștea lumea: nașterea unui iepure cu două capete. Explicarea lui este firească și clară; a lui Cariofil trasă de păr și confuză, însă pretențioasă și nelipsită de superior dispreț față de țara în care trăia.

Pentru Cacavela iepurele cu două capete era împărăția turcească speriată de înfrângerile recente și divizată de cei doi pretenzenți la tron. Pentru Cariofil, era Vlahia cu inima cât un purece sub pumnul turcesc⁴⁾. Fără să se stabilească cât trăește Șerban, la București, vizitează însă și Sevastos Kiminitul Țara Românească și „engomiază” pe Vodă cu atribute foarte măgulitoare⁵⁾.

Aceștia și alți clerici, monahi, dascăli, trăiau la curtea Domnului muntean. Patriarhul Ierusalimului îi avea legați de sine prin legături de canoane, de recunoștință, de interes sau de venerație. Influența lui era firește „atotputernică”⁶⁾. Din Țara Românească influența lui se întindea și în Ardealul legat bisericește de ea. Zelul patriarhului pentru ortodoxie nu putea neglija această parte așa de strâmtorată deocamdată de Calvinii, iar peste puțin de catolici. În 1680, fiind în Țara Românească — mai înainte de-a merge la Iași, unde avea să întemeieze tipografia — Ardelenii îi cer ajutorul: „S’au rugat nouă ortodocșii din Ardeal să le dăm niscăi scrieri să poată răspunde Calvinilor, cari îi turburau peste măsură...”⁷⁾.

Pare că această rugămintă i-o făcu însuși mitropolitul Sava Brancovici, care, înainte de-a fi scos din vlădicie și preoție de Si-

1) LC 3. Ea să găsește în cod. gr. 1 al Acad. rom. cu nota finală: *Ἐπελειτουργή... ἐν τῷ 1682 Δεκεμβρίῳ μθ.* — 2) PKH 197. — 3) PKH 201—204. — 4) PKH 204—207. — 5) KPH 211—215. — 6) IIB 383. — 7) Dosofteiu: *Ἐγγεφίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβίας*, prefața.

notul lui Apaffi (2 Iulie 1680), fusese prin „părțile turcești“, făcându-i-se o vină din aceasta¹⁾.

Impotriva scoaterii din Scaun a lui Sava luă atitudine — desigur contribuind și Dosofteiu — Șerban Vodă, „cu Grecii lui dibaci“, din Țară și din Constantinopol, unde i-se periclita astfel lui Apaffi situația de principe, ca unul ce depindea de placul Turcilor. Apaffi, ca să domolească mânia lui Șerban, trimise pe noul ales mitropolit, Iosif de Pișchinți, să primească hirotonia dela Teodosie, „după lege“, iar în 30 Septembrie 1680 se justifica la Poartă că sentința în procesul lui Sava a fost dreaptă²⁾.

Datorită legăturilor lui Șerban cu Grecii, judecata lui Sava putu fi „prilej de afirmare și de recunoaștere chiar din partea principelui ardelean și-a nobilimii acestei țări, a dreptului de existență pe care-l avea ortodoxia românească acolo și-al dreptului de control pe care, de aci îl putea reclama Biserica românească a Principatului muntean“³⁾.

Cât privește pe Dosofteiu până să le poată da Ardelenilor cartea cerută, le trimite, cu soborul din București, „care după concepția curentă atunci se gândea mai mult la ortodoxie decât la neam“, după moartea lui Iosif, un mitropolit grec, pe Ioasaf, proin al Lacedemoniei, naționalitate ce se privia ca cea mai bună garanție că va lupta pentru ortodoxia neprihănită⁴⁾.

„Cu Ioasaf, zis Acachie, întră ortodoxismul militant, în Ardealul deprins cu toate uneltirile religioase impuse de guvern“⁵⁾.

El declară pe față unde se ducea, că Sava a fost osândit pe nedrept, de erefici, că judecata lui n-o putea face decât patriarhul ecumenic. Tipărirea de cărți în senz calvin e o fărădelege care trebuie să înceteze; el — recunoscând dreptul limbii poporului — va tâlmăci cărți cu credință curată. Depuse, fără să ceară voie dela nimeni, pe protopopii calvinizanți, din Armenia, Săcadate, Mohu, Corabia și Daia. Se pregătea să depună „cu puterea dela patriarhul Dosofteiu“ pe preoții insurași a doua oară⁶⁾.

Guvernul ardelean speriat de această avalanșă a ortodoxismului, convoacă îndată un sinod menit să isgonească pe episcopul grec. Stăteau în față doi antagoniști neîncovoiați. Ioasaf nu voi să recunoască sinodul de clerici inferiori ca for de judecată a chiriarhului, ci se lăsă fără să spună o vorbă de îndreptățire, despoiat de insigniile demnității sale, de cei pe cari îi considera „barbari și erefici, prigonitori ai Bi-

1) IIB 366. — 2) IIB 370. — 3) Ibid. — 4) IIB 383. — 5) Id. 384. — 6) Id. 383

sericii celei adevărate“ și plecă într-o mănăstire (Iulie 1682), cu conștiința împăcată că și-a făcut datoria deplină¹⁾.

Mitropolitul Teodosie sfătuit și îndemnat de Dosofteiu, răspunse tot așa de aspru, lăsând mai mulți ani Ardealul fără păstor²⁾. În timpul acesta când Ioan din Vinți rămăsese să conducă neturburat Biserica din Ardeal în direcție calvină, străbătută acolo (1684) — ajutați de Șerban Vodă — frații Lichudis, cari discutară cu diferiți teologi chestiuni dogmatice (despre purcederea Duhului Sfânt). Din Ardeal trecură în Polonia discutând și acolo — la Lemberg — în fața lui Sobietchi și a lui Duca Vodă cu Iezuiții și raportând lui Dosofteiu că i-au învins³⁾.

Raporturile strânse dintre Șerban-Vodă și Dosofteiu foloseau și unuia și altuia. Foloseau și lui Dosofteiu în chestiunea Locurilor de Inchinare, pentru că Șerban știu să-și câștige prietenia tuturor Grecilor cu influență din Constantinopol, chiar și a dușmanilor lui Dosofteiu cari prin influența lor la Poartă i-ar fi putut strica.

Ioan Cariofil vizita pe Domnul muntean tot așa de des ca și patriarhul, ba de multe ori cei doi rivali se și întâlneau la Curtea lui Șerban. Au trebuit să se întâlnească în primăvara anului 1680 și în cea a anului 1686. De prietenia puternicului Cariofil avea folos Șerban între altele și pentru a-l împăca cu Duca Vodă și cu Rușeștii, singurii dușmani ai Domnului muntean. Tot așa de folositor și din aceleași motive îi era și discipolul lui Cariofil și dușmanul lui Dosofteiu⁴⁾, patriarhul Dionisie IV Seroglanul. Și acesta, și ca patriarh și ca expatriarh, trăia mai mult la curtea lui Șerban. Ca patriarh (1676—1679 a doua oară) dădea lui Șerban „Tomul“ de învoire pentru readucerea în Scaun a lui Teodosie. Căzut din demnitate în favorul lui Atanasie IV (1679 Aug. 2—10) și apoi a lui Iacob, plecă după o consfătuire despre mijloacele împăcării celor doi Domni, în Țara Românească (Oct. 1681), făcând apoi naveta între Șerban și Duca, până ce reuși să-i împace. Aceasta se întâmpla în 1 Iulie 1682, iar în 31 Iulie „sărută mâna Vizirului“, adică ajungea patriarh, răsturnând pe Iacob, nu fără ajutorul lui Șerban⁵⁾.

Printr-o scrisoare a lui Hrisant, Șerban afla că Iacob — și se vede că și Dosofteiu — s'au cam supărat pe el c'a făcut să fie înlăturat din Scaunul patriarhal. Domnul muntean răspunde superb ca un stăpânitor: „Ceea ce spune Inalt Prea Sfințitul n'are nici o legătură

1) IIB 384. — 2) IIB 385. — 3) PIR 194. — 4) PD 1177—78. — 5) Toate informațiunile acestea privitoare la Cariofil și Dionisie din ZEK 275—315.

cu Noi, pentru că nici la început nici mai pe urmă nu Ne-am impus cătuși de puțin voia și părerea noastră, în nici un chip, fără să premeurgă hotărîrea (Înalt Prea Sfinției Sale) de a demisiona... Dar ca să meurgă de aici chir Dionisie ca să fie patriarh cu voia obștească a Sinodului, demisionând de bună voie chir Iacob, am ajutat și Noi“.

„Înalt Prea Sfințitul n'are nici un motiv să fie supărat pe Noi pentru că n'am contribuit la căderea lui. Însă chiar de a observat că am greșit cu ceva și Noi nu știm (ipotetic)... iarăși nu se cuvine să se mânia, pentru că chemarea Înalt Prea Sfinției Sale este să se roage...“¹⁾.

De prietenii acestea ale lui Șerban, oricât s'ar fi supărat Dosofteiu, depindea și ajutorul pe care i-l dădea acestuia în chestiunea Locurilor de Inchinare. În Iulie 1683, Patriarhul scria din Constantinopol, Aghiolafilor, anunțându-le plin de bucurie că, prin intervențiile lui Șerban, a obținut prin hătișerif, din nou, confirmarea drepturilor ortodocșilor asupra Locurilor de Inchinare. Evenimentul era așa de însemnat încât nu credeau veștile, cari premerseră scrisorii, și le numeau „minciuni adrianopolitane“, pentru că patriarhul le trimisese din Adrianopol. Drept aceea le porunca în aceeași scrisoare să trimită marelui binefăcător un act de mulțumită din partea „Frăției sf. Mormânt“ și să-l pomenească la toate liturgiile²⁾.

Între timp patriarhul făcuse și o călătorie în Iberia pentru strângere de milostenie pe seama mănăstirilor ibere din Ierusalim, pentru răscumpărarea lor adică din mâinile creditorilor mohamedani, cari voiau să le cedeze Armenilor în schimbul sumelor de răscumpărare.

Cu banii strânși și cu hătișeriful amintit pleacă la Ierusalim în primăvara anului 1685, unde nu mai fusese din 1679. În Ierusalim se apucă de repararea unor mănăstiri între cari și de cea a sft. Sava³⁾.

Într-o scrisoare din 27 Iulie 1685 adresată lui Hrisant, Șerban Vodă îl anunță îngrijat că nici el n'a primit de mult scrisoare dela patriarh.

Acela pleca în toamnă dela Ierusalim spre Țările Românești iarăși cu scop principal de a strânge milostenii pe seama sf. Mormânt, care, după cum anunța într-o enciclică tuturor ortodocșilor, e silit, din cauza datoriilor, să-și pună amanet și ss. Vase. În Constantinopol se îmbolnăvi și nu-și putu continua drumul decât în Martie viitor (1686). Din București biruia, prin scrisorile lui Șerban Vodă către Vizir, din nou pe Latinii cari cereau insistent Locurile de Inchinare⁴⁾.

¹⁾ LEG 2-3. — ²⁾ PD 36. — ³⁾ PD 37. — ⁴⁾ Ibid. și PD 1238.

La București rămase — după ce făcu în Iulie o călătorie la Iași, de unde fugi repede la auzul invaziei lui Sobietchi — se pare, până în Aprilie, anul viitor.

Însă chiar în timpul cât el nu putea petrece în Țara Românească, avea acolo pe ierodiaconul său, Hrisant, exarhul mănăstirilor închinat sf. Mormânt. Tânărul acesta isteț, ce promitea un strălucit viitor, era foarte agreat la curtea Domnului muntean. În August 1686 scria pretenului său Iani: „mă aflu lângă prea măritul Domn al Ungrovlahiei, care petrece la cataractele Dunării zise Demir-Capiși, ocupat cu trecerea materialului pentru războiul cu Germanii“¹⁾, fiindcă Istrul nu e navigabil în acel loc și corăbiile plutesc anevoie din cauza curentului opus²⁾. Legase prefinii și cu învățați sași dela Brașov. Din același loc scria lui Valentin Luther Greisge „archidas-călul“ unei școale din Brașov (ἐν Βρασοῦ Στεφανοπόλει), felicitându-l pentru noul grad la care a ajuns. Răspunsul pleca dela acela în 8 Decembrie într-o corectă grecească, dar scurt și cu scuza: „ți-ași compune și eu o epistolă cum se cuvine, dar nu pot“³⁾.

Intrase și'n intimitatea Stolnicului Constantin Cantacuzino cu care corespunda când erau despărțiți. În toamna anului 1688 Hrisant plecase la studii în Germania și după 60 zile de drum ajunsese la destinație în 2 Dec. Abia ajuns află de moartea neașteptată a lui Șerban Vodă. Într-o scrisoare către Stolnicul Constantin Cantacuzino își exprimă nespusa durere, cearcă însă ca un călugăr ce e să se mângăie și să mângăie și pe adresat încheiând cu o urare de mulți ani la adresa noului Domn Constantin Brâncoveanu⁴⁾.

Atmosfera culturală dela curtea lui Șerban Vodă și dărnicia aceluia pentru Biserică erau temeiuri cari trebuiau să-l îndemne pe Dosofteiu să-și facă o tipografie la București. Măsurile pentru asta va fi luat încă în 1686—7 cât petrecea în Țara Românească, însă moartea surprinzătoare a lui Șerban i-a amânat planul. În noul Domn însă, în Constantin Brâncoveanu, interesele bisericești și culturale găsiră un tot așa de bun înțelegător, ba chiar o-mai îmbelșugată dărnicie. Semn e șuvoiul de Greci ce se pornește să curgă în Țara Românească deodată cu începutul domniei lui. Eughenie Ianuli scrie în acest timp discipulului său Fotie, expunându-i nedumeririle ce le avea până acum despre soarta lui, înainte de-a primi scrisoarea dela el, cu următoarele rânduri caracteristice: „oare unde și cum se

¹⁾ Ανακομίζεις τὰς πρὸς τὸν πόλεμον παρασκευὰς κατὰ Γερμάνων. — ²⁾ PKH 358. — ³⁾ PKH 358—9. — ⁴⁾ PKH 359.

află acum bunul meu Fotie? Poate este în Adrianopol încă, sau poate în Bizanț, sau poate străbate șesurile Vlahiei libere, urmând noului Domnitor? Căci se spunea de mulți și se svonea prin vorbe nescrise și se credea, că alergau acolo mulți cum aleargă oile... Înainte de toți și cu toți a alergat prietinel meu Ioan Cariofil și chiar Neofit păzitorul bisericii din Adrianopol...¹⁾.

Semn e și avântul ce-l ia acum Școala domnească din București.

7. Școalele grecești din Iași și București.

Școalele acestea fură întemeiate la Iași și Târgoviște încă de Vasile Lupu și Matei Basarab²⁾. După moartea întemeietorilor însă au căzut în somnolență; în Iași se amintește de câte un profesor, în Târgoviște multă vreme de nici unul. Scopul ambelor fusese renașterea prin școală a slavonismului dispărut din mânăstiri³⁾. Inșă scopul lor primordial se neglija tot mai mult și după moartea întemeietorilor se grecizară cu desăvârșire⁴⁾, ajungând, întâi cea din Iași și mai târziu, pe timpul lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu și cea din București cele mai înalte școli grecești din tot Răsăritul⁵⁾. Cchiar elevii școalei patriarhale din Constantinopol veneau să-și completeze studiile la „Academiile“ din București sau Iași. Corpul didactic era recrutat dintre profesorii școalelor din Constantinopole, bărbați cu studii filozofice și filologice dela Universitățile din Apus. Aceștia se simțiau măgulii dacă Domnii români îi chemau la școalele lor și se grăbiau să schimbe un salar nevoiaș cu unul boieresc.

Intre cei cari au ilustrat în timpul de care ne ocupăm Școala dela Iași, primul fu Nicolae Kerameus „iatrofilosoful“, originar din Ianina. A studiat în Veneția și era bun prietinel cu Nectarie al Ierusalimului. Dosofteiu se exprimă despre el în termeni elogioși: „vorbea

¹⁾ PKH 367. ²⁾ XII 29—30. — ³⁾ Ibid. — ⁴⁾ Ibid. și IIB 313. — ⁵⁾ PS 183 și SME 305 ss. ASR passim. În opoziție cu aceștia LGG prefata, afirmă că Școala din București fu întemeiată abia de Brâncoveanu, ceea ce nu se poate susține față de dovezile acelora bazate mai ales pe mărturiile lui Helladius, contemporanul lui Brâncoveanu (Status praesens ecclesiae graecae, Nuremberg, 1714). Și PKH în susține, pe baza scrierii anonime: *Ἱστορία τῆς Βλαχίας* ed. de Tunusli în Viena 1806, că Șerban a întemeiat frontistiriul domnesc cu două secțiuni: filozofică și filologică.

Pentru continuitatea Școalei dela Iași e dovadă existența profesorilor (Nicolae Kerameus † 1672). Pentru a celei din București, n'am decât afirmarea lui Xenopol l. c.

despre orice chestiune de teologie sau filozofie ușor și elinește și latinește¹⁾.

Patriarhul Atanasie III Patelarie (16 Iunie 1651—1 Iulie 1651 pentru a doua oară) rosfise la întronizare, în ziua de Sâmpetru o respingere a primatului papal pe baza citatului „Tu ești Petru“. Un anumit Atanasie Cipreanul, elev al colegiului sf. Atanasie și agent al Papei în Orient se nimerise prezent. Urmarea fu că scrise o replică la predica patriarhului. Patriarhul Partenie III cu sinodul său, incredințară pe Nicolae Kerameus, tocmai întors din Apus ca profesor la Școala patriarhală, să respingă blasfemiile agentului papal. Acela scrise atunci: „Răspuns celor ce încredinează pe nedrept Biserica răsăriteană catolică una și singură“.

Mai târziu Kerameus se duse la Iași și petrecu ca profesor în Sf. Sava, până la moartea sa (1672). Fu înmormântat în noua mânăstire a Cetățuii, care moșteni și biblioteca lui considerabilă spre marea bucurie a bibliofilului Dosofteiu. Mai târziu acesta scoase din bibliotecă manuscrisul uitat al scrierii amintite și-l publică în „Tomul Bucuriei“, la Râmnic. Toate celelalte scrieri ale lui Kerameus au rămas nepublicate. Dintre ele sunt de amintit: „Despre medicină“, „Despre rânduiala sf. Mir“, „Despre principiile teologice (περί θεολογικῶν ἀρχῶν)“, „Despre prefinie și dragoste“, „Impotriva bârfitorilor că unele părți din sf. Scriptură n'ar fi autentice ale ei“, „Dicționar elin-vulgar“ și alte scrieri de cuprins filozofic²⁾.

În Iași, ca profesor, a petrecut și Ieremia Cacavela de pe la 1670 până pe timpul lui Șerban Cantacuzino când vine în București pentru a pleca iar la Iași după moartea lui Șerban. Studiase în Lipsca și Viena și se intitula „dascălul elin al Bisericii răsăritene“³⁾. Cunoștea elina veche, latina, ebraica și italiana; era versat în sf. Scriptură, filozofie și măiestru în predică. Se presupune că propunea Retorica. Până azi există zicale în popor despre elocvența lui. În 1698 servea de corector la „Tomul dragostei“ (Τόμος Ἀγάπης) pe care îl tipărea Dosofteiu la Iași. Afară de scrierile amintite a mai scris: „Despre deosebiriile dintre cele două Biserici“ și „Despre azime“⁴⁾. La Iași fu și profesorul fiilor lui Constantin Vodă Cantemir⁵⁾. La 1715 trăia încă și se afla tot în vremea din Țările Românești⁶⁾.

¹⁾ Prefata la „Tomul Bucuriei“, Râmnic, 1705. — ²⁾ DP 1670, SNF 522—3, ASR 64. — ³⁾ *Ὁ ἑλλήν διδάσκαλος τῆς Ἀνατολικῆς Εκκλησίας* ASR 63—4. — ⁴⁾ VI III 150. — ⁵⁾ ASR l. c. — ⁶⁾ LEG p. XIV.

Profesor la Iași și-al fiilor lui Duca Vodă, fu și „iatrofilozoful“ Ioan Molivdul Comninul din Heraclea¹⁾. Într'un cod. al Lavrei Ato-sului se află un engomiu al lui Ioan Molivdul către fiul lui Duca Vodă²⁾. Numele Comninul și l-a adăugat mai târziu când a aflat c'ar fi ultimul Vlăstar al împăraților Comnini³⁾. Se pare că îndată după editarea scrierilor lui Simion Tesalomiceanul pleacă la studii în Italia, de unde se întoarce apoi, pe la 1687, în Muntenia⁴⁾.

În 1693, nu știm cu ce ocazie, îl găsim la Moscova (poate cu vre-o misiune a lui Constantin Brâncoveanu?) după cum ne informează notița (autografă?) dela finea unei traduceri din latinește săvârșită de el acolo⁵⁾. Tocmai în acel timp era la Moscova și Hrisant, trimis de Dosofteiu într'o delegație la Țar. Desigur că vor fi plecat împreună. Ca și Comninul, nu lăsa nici tovarășul său de drum să treacă timpul fără îndeletnicire literară. Pe baza rapoartelor lui Nicolae Milescu⁶⁾, cu care se întâlnește la Moscova, compuse „Κιταία δουλεύουσα — China supusă“⁷⁾.

Dela 1694 Ioan Comninul era iarăși la București, profesor de fizico-matematici și medic al Curții. În acel an, spune C. Daponte „explică în graiul vulgar Sentințele împăraților, generalilor și filozofilor și le oferă lui Constantin Vodă Brâncoveanu“⁸⁾. Era și profesor al fiilor lui Brâncoveanu⁹⁾ și stihuitoarea de sărbătoare al tuturor evenimentelor: cărți tipărite, epitafuri, fapte domnești etc. Purta și titlul „Notarul Bisericii celei Mari“. Între 1703—1705 îmbracă rasa monahală și sub numele Ieroteu ajunge mitropolit al Sidei¹⁰⁾, iar

1) IIB 412. — 2) PKH λζ'. — 3) PKD. — 4) Imi exprim această părere pe baza: a) faptului că a studiat în Italia (EAI 170) b) epistolei lui Gherman al Nisei amintită mai înainte, c) cât e la Iași nu se numește iatrofilozof, d) la București este medicul curții. — 5) Cod. gr. Acad. rom. 344 ff 1—215 (LC) Cartea se numește: „Transformarea omului vechiu și nașterea celui nou, sau cartea tristă despre cele patru sfârșituri ale omului“. Notița: Ἐγένετο ἡ μετάφρασις ἐν μοσκῶν ἐν ἔτει (1693). Alte surse pentru scriere v. PKH λζ' (36). — 6) Aceste rapoarte le ceruse Dosofteiu lui Milescu încă la 1689, dar se vede că nu le primise. — Schimbul de scrisori între ei se află și în cod. gr. al Ac. Rom. 615 ff 123—147 v. (LC 310). — Interesant e că în același timp trimise și patriarhul Alexandriei Gherasim Palada, care se afla în București, pe arhidiaconul său Simeon, la Moscova. v. Hr. Papadopoulos: Σαμουήλ. Καπασούλης 7. — 7) IIB 394. Scrierea fu editată în 1888 de E. Legrand în Bibl. gr. vulgaire III 342—441. — În cod. gr. 665 al Acad. Rom., la finea acestei scrieri (ff 6—80), e urmât. notiță: Ἐσχεδιάσθη ἐν τῇ βασιλευσούσῃ πόλει Μοσχολία κατὰ τὸ (1693) ἔτος τοῦ σωτήριου. v. LC 385 ss. — 8) DC 100 v. și ZEK 283. — 9) ASR I. c. 10) PKH λζ' (37).

mai apoi al Silistrei¹⁾, rămânând însă mai tot timpul în București. La 1719 trăia încă și scria stihuri la cartea lui Nicolae Mavrocordat „Περὶ καθήκόντων“, ce i se trimisese spre judecată înainte de a se scoate într'a doua ediție²⁾.

Activitatea lui literară este surprinzător de prodigioasă și de variată.

O biografie a împăratului Ioan Cantacuzino scrisă pe baza cronicarilor bizantini și dedicată stolnicului Constantin Cantacuzino, a fost edată de Chr. Loparev³⁾.

O prefață prin care dedica lui Constantin Brâncoveanu traducerea în greaca vulgară a comentariului lui Teofilact la evanghelii, a fost edată cu traducere românească de d-l N. Iorga⁴⁾. O descriere a muntelui Atos „Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου Ὁρους“ și-o tipări autorul cu cheltuiala lui în 1701 la Snagov⁵⁾. Cele mai multe dintre scrierile lui sunt inedite. O mare parte se găsesc în codd. gr. 663 și 334 al Acad. Rom.⁶⁾. În codd. gr. 346 și 347 ai aceleiași biblioteci se află o traduaere a scrierii „Urmasul lui Hristos — Απολόυθος Χριστοῦ“ a lui Tomas a Kempis, săvârșită în 1719 ca mitropolit al Silistrei⁷⁾. De interes ar fi „Harta tipografică a Munteniei“ de care amintește Paronica⁸⁾.

Profesori la Iași, ai fiilor lui Duca Vodă, au fost încă: Span-donis „filozof peripotetic“. În 1690 trecuse deja la Constantinopol ca „dikaiofilax“ și profesor de științe al Școalei de-acolo. În această calitate subscria, în anul amintit stihuri la „Antirisis“ al lui Sirigul publicată la București de Dosofteiu⁹⁾. Azarie Tzigala din Santorin¹⁰⁾, care a scris cât a stat la Iași pentru „beizadeaua“ Ioan, fiul lui Antioh Cantemir (18 Dec. 1695—14 Sept. 1700) o gramatică „Περὶ συντάξεως“, iar mai târziu s'a dus ca arhimandrit la Constantinopol sub patriarhul Ciril IV (1711—1713). Poate ca profesor la Iași încă, a întemeiat școala din insula Santorin¹¹⁾.

La ambele școale a fost profesor și Teodor Simeon Trapezundiul¹²⁾.

1) La 1712 corespunda cu Nicolae Mavrocordat, Domnul Moldovei, în această calitate. LEG 75—6. — 2) LBH sec. XVIII t. I 153 și urm. Greșit deci la PKH λζ' (37) că a murit în 1717. — 3) Ioannis Comneni medici, vita Ioannis Cantacuzeni imperatoris. Petropoli 1889 v. PKH λζ' (36). — 4) N. Iorga: Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor p. 8—14. v. PKH I. c. — 5) LBH sec. XVIII t. I 12—13. — 6) LC 389 ss. și 184 ss. — 7) LC 185. — 8) PS 183. — 9) IIB 412 LBH t. II 458—473. — 10) IIB 412. — 11) ZEK 276. — 12) ASR 65. PKH 409.

Școala din București întrecu însă pe cea din Iași pe timpul lui Constantin Brâncoveanu. Se numea „Academia sau Frontistiriul domnesc” și avea un program compus din toate științele cunoscute vremii.

Nu știm în amănunt ordinea programului în Școală pentru primii ani de domnie ai lui Brâncoveanu, însă el nu va fi diferit mult de cel stabilit în August 1707 de Hrisant din încredințarea lui Brâncoveanu¹⁾.

Conform aceleia școala avea trei dascăli „distinși prin pietate și moravuri bune”. Primul propunea: a) logica, b) retorica, c) acustica, d) despre cer, e) despre nașterea și peirea lucrurilor, f) despre suflet și g) metafizica. Aceasta era secțiunea filozofică. I se fixa profesorului și ordinea propunerii. Dimineața avea să propună două din materiile enumerate, împerechiate astfel: logica și despre cer, fizica, (acustica și despre devenirea lucrurilor) și despre suflet, retorica și metafizica. După greutatea materiilor elevii erau împărțiți în două clase și din cele trei perechi de materii, cele fizice se propuneau clasei inferioare, iar cele filozofice clasei superioare. Erau deci din fiecare materie două ore la săptămână. Acesta era studiul teoretic. După prânz urmau exercițiile, seminariile în senzul de azi. Acestea nu erau obligatoare toate pentru toți elevii, ci fiecare își alegea o specialitate. La seminarul de logică se făceau exerciții despre judecăți, silogisme, figuri și mai ales pentru aflarea termenului mediu, apoi argumentări dialectice și sofistice.

Celor ce se specializau la retorică li se dădea teme practice, cari se rosteau și se criticau.

Cu cei ce se specializau la filozofice se făceau repetiții, discuții contradictorii și rezolvări de probleme ce și le puneau reciproc sau de cătră profesor.

Ceilalți doi profesori aveau disciplinele filologice, istorice și teologice.

Primul dintre ei propunea dimineața părți alese din Istoria literaturii grecești: cuvântările lui Isocrate, tragediile lui Sofocle și Euripide, cuvântările lui Grigorie Nazianz și poeziile aceleia, epistolele lui Sinezie din Cyrene și scrierea lui despre împărăție, poeziile lui Pindar și discursurile lui Demostene.

După amiazi exerciții de sintaxă, după manualul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul: exemple, lucrări în scris, corectarea lor. Cefiri din epistolele lui Pavel, din scrierile lui Xenofon, Plutarh și

¹⁾ LR 76.

Tucidide. Cei din clasa superioară aveau să se exerciteze și în genurile poetice.

Al doilea profesor de filologie avea să propună: sentințele lui Hrisolara și ale lui Caton, Focilide, Pitagora, fabulele lui Esop, parenezele lui Agapet, canoanele celor 12 sărbători împărătești, epistolele lui Simocat, operele lui Homer și să introducă pe începători în gramatică, să-i învețe regulile prosodiei și ale acordului.

După prânz, terminologia gramaticală, teme, clasele verbelor, etimologia cuvintelor, lectură din Evanghelii și Faptele Apostolilor.

Vinerea era zi de vacanță¹⁾. Școala era în sf. Sava, metochul sf. Gheorghe, ambele mănăstiri închinat sf. Mormânt. Egumenul din sf. Gheorghe era directorul administrativ al Școalei. El avea să primească pentru plata profesorilor anual 300 groși din interesele celor 30.000 ducăți depuși de Brâncoveanu la Banca sf. Marcu din Veneția²⁾. Iar pentru întreținerea școlarilor „străini și săraci”, 50 groși anual dela vama Greacă³⁾.

Helladius zice despre această Școală: „nu-i de mirare că se numește Academie, pentru că are doi profesori de Teologie și Filozofie, afară de Episcop⁴⁾ și doi hipodidascali. Numărul elevilor trece când peste 150, când peste 200”⁵⁾.

Profesorii erau recrutați dintre cei mai celebri învățați greci. Am văzut că pe timpul lui Șerban fusese la București Cacavela, Teodor Trapezundiul. Sub Brâncoveanu venise la București Ioan Comninul. Însă fala Școalei lui Brâncoveanu și cel mai strălucit reprezentant al literilor eline în vremea aceea fu Sevastos Kiminitul Trapezundiul. Viața lui e puțin cunoscută. S'a născut în Χότζι (vechea Κομίνια), 1/2 oră depărtare de Trapezund, în 1622. A studiat la Școala patriarhală din Constantinopol, la Ioan Cariofil și Alexandru Mavrocordat. În 1671 ajunse profesor la acea Școală apoi director al Școalei Metochului sf. Mormânt, întreținută de mecenatele culturii grecești în acea vreme, Manolache Manu Castoriotul⁶⁾. În 1682, în urma unor turburări în acea Școală, o părăsește și se duce în Trapezund chemat de compatrioții săi pentru a le întemeia o școală și-a fi acolo profesor⁷⁾. Încă în 1681 refuzase o invitație la Școala întemeiată de Nikon în Moscova⁸⁾.

¹⁾ LR 79—81. — ²⁾ LR 76. — ³⁾ LR 69. — ⁴⁾ Poate fi vorba de egumenul sf. Gheorghe care ca exarh al mănăstirilor închinat, era adesea un proin episcop. — ⁵⁾ o. c. 17 după SME 307. — ⁶⁾ Despre ac. v. Documente din sec. XVI—XIX privitoare la familia Manu București 1907, publicate de C. G. Manu. — ⁷⁾ PKH 13. — ⁸⁾ M. Gedeon EA VIII 91—92.

În Trapezund rămâne, cu întreruperi, până în 1689¹⁾. În anul următor îl găsim la București²⁾. „A preferat fără îndoială salariul mai mare al dărnicei domnești“³⁾.

Brâncoveanu îi dădu direcția Academiei și catedra de filosofie luându-l totodată și de profesor al fiilor săi⁴⁾. Domnul muntean îl iubea foarte mult și „l punea înaintea tuturor boierilor, cinsfe pe care n'a mai dădu nici un alt Domn, altui profesor, și nici n'o va mai da“⁵⁾. Lui îi revenea la toate ocaziile cinstea de a-l engomia pe Vodă. Și ceea ce lauda totdeauna la acela era înțelepciunea și dragostea pentru cultură. Las la o parte — spunea într'un engomiu la întoarcerea lui Brâncoveanu, în 1695, dintr'o expediție de arme — toate celelalte fapte și virtuți ale Înălțimii Tale. Ceeace trebuie în deosebi relevat e că „în atâtea turburări și agitații și nenorociri ale vremii deacum... ai binevoit să ridici, între altele, și o Școală... ca să înveți prin mijlocirea dascălilor... pe boierii și pe iubitorii de carte fineri“⁶⁾. Iar altădată: „Nu numai că zidești din temelii Bisericele și Mănăstirile și le înzestrezi, ci și traduci din limba grecească sfintele cărți ale Bisericii în limba autohtonilor și le tipărești cu cel mai mare sprijin și cheltuială, ca să ajungă astfel din belșug și fără osteneală în posesiunea învățăturilor și dogmelor așa de inaccesibile de altfel“⁷⁾. Însă cel mare lucru este „frontistiriul elin“ pe care l'ați înființat, aproape pentru prima dată⁸⁾. Din toate părțile aleargă la tine, atrași ca de un magnet, așa cum a alergat regina de Saba dela marginile pământului să cunoască înțelepciunea lui Solomon⁹⁾.

Ca profesor de retorică Kiminitul dădea elevilor să pregătească predici și să le rostească la sărbători în fața lui Brâncoveanu și a patriarhului Dosofteiu¹⁰⁾. Revizua în prealabil cărțile ce se trimiteau tipografiei spre tipărire¹¹⁾ și scria și el stihuri pentru diverse ocazii.

Moare în 6 Sept. 1702 și e înmormântat în Sf. Sava. Pe piatra mormântală, colegul său Ioan Comninul îi scrisese un mare epitaf¹²⁾.

În urma lui a lăsat o imensă literatură. PKH (v' — xz') înșiră — cât a cunoscut el — 107 scrieri, vreo 43 epistole și mai multe stihuri epigramatice.

Tipărite sunt: *Ἑορτολόγιον* în 1701, la Snagov, cu câteva chestiuni

¹⁾ PKH I. c. — ²⁾ Unde scria parafraza la *Ἔργα καὶ ἡμέραι* a lui Hesiod. PKH I. c. și urm. — ³⁾ EA I 170. — ⁴⁾ ASR 98. — ⁵⁾ DC 191—2. — ⁶⁾ PKH 215—217. — ⁷⁾ Id. 217—219. — ⁸⁾ Ibid. — ⁹⁾ Id. 221—234. — ¹⁰⁾ Id. 240—247. —

¹¹⁾ LBH III 45—50. — ¹²⁾ EA 170—1.

introducătoare: despre chronologia exactă, despre toate sărbătorile și teoria lor, despre sf. Paști¹⁾. *Δογματικὴ διδασκαλία* cu adausul a trei tractate: a) că se prefac sfintele în corpul și sângele Domnului, b) sf. Fecioară a fost supusă păcatului strămoșesc și c) părțile (pentru sf. Fecioară, sfinți etc.) nu se prefac în cerpul și sângele lui Hristos²⁾.

Dogmatica se tipări în București în 1703 Sept. — la un an după moaralea autorului — și fu dedicată lui Dosofteiu. Cheltuiala o susținea Gheorghe Castoriotul, comisul lui Brâncoveanu și un mare sprijinitor al culturii grecești³⁾.

Toate celelalte scrieri ale lui Kiminitul sunt inedite. Mai multe surse ale lor indică PKH. Unele se găsesc și în câțiva codici ai Acad. Rom.⁴⁾. De interes deosebit ar fi cod. 135 care cuprinde caetul de însemnări al lui Sevastos cum indică notița de pe f. 3 v: *Σημειωματάριον Σεβαστοῦ*. De mult folos pentru cunoașterea timpului ar fi mai ales publicarea corespondenței lui Sevastos care după PKH se află într'un cod. în posesiunea egumenului mănăstirii Sumela Nicodim Miridis.

Alte scrieri dogmatice ale lui Sevastos, cari îl arată și ele preocupat de problemele vremii, sunt cele despre deosebirea între ființa și energia dumnezeiască. Vechea discuție isihastă fusese reînviată în timpul acesta. Profesorul din Ianina Gh. Sugduris, susținea că deosebirea respectivă e numai „în terminii de definiție“ și nu în realitate. Arhiepiscopul lui, Climent, susținea din potrivă că se deosebesc „real, ca pânea de piatră“. Sinodul din Constantinopol luă atitudine contra lui Climent⁵⁾. Dosofteiu la 1698, deasemenea⁶⁾. Desigur că astfel va fi fiind și cuprinsul scrierilor lui Sevastos⁷⁾. Scrierile acestea sunt:

¹⁾ LBH sec. XVIII t. I 9—10. — ²⁾ Toate trei erau chestiunile discutate ale vremii. Ad a) vezi cele premergătoare, ad b): Patriarhul Gherasim Palada al Alexandriei pentru a da mai multă cinste Fecioarei declară că a fost concepută fără păcatul strămoșesc (Hr. Papad. *Σαμουήλ Καπασοῦλης*), ad c) călugării din Atoș discutau despre locul convenit părților sf. Fecioare, care este dreapta adevă pe sf. Disc, dreapta preotului sau partea de cătră sf. Potir. Kiminitul pune chestiunea cum o pusese și patriarhul ecumenic: discuția n'are rost odată ce acele părțile nu se prefac. Totuși e de recomandat practica veche, adevă prima alternativă (VI 84). — ³⁾ LBH sec. XVIII t. I 23—24, — ⁴⁾ 134—135, 111, 618 (LC passim). În ultimul se găsesc amestecate cu ale lui Sevastos, parafraze de ale elevului său Matei Crețulescu la poezii de ale lui Grigore Nazianzul, canoane de ale lui Cosma Melodul etc. — ⁵⁾ VI 84. — ⁶⁾ „Tomul dragostei“ 1. — ⁷⁾ Presupun între altele și pe baza faptului că transcrie la 1696 traducerea din italiană a lui Gh. Sugduris dela 1791: *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ὁμιλεῖν γράφειν* (cod. 615 ff. 28—51 al Ac. Rom.).

„Scurtă privire despre deosebirea dintre dumnezeiasca ființă și energie“, „Care este adevărata cauză că Papistașii nu mărturisesc acum lumina sfântă?“, „Excerpte din scrierile lui Teofan mitropolitul Niceii despre lumina din Tabor“¹⁾.

Intre scrierile dogmatice ale lui Sevastos mai sunt diferite lămuriri date patriarhului Dosofteiu.

Afară de scrierile dogmatice a compus parafraze și traduceri în greaca vulgară la o mulțime de opere clasice, la Euripide, Apoloniu, Aristotel, Grigorie de Nazianz, Agapet, Sinezie etc., apoi manuale pentru aproape toate studiile filosofice pe cari le propunea. Cele mai multe sunt dedicate lui Constantin Brâncoveanu.

Coleg de profesură cu Sevastos era și Gheorghe Maiotul din Creta. Studiile și le făcuse în colegiul sf. Atanasie dar rămase credincios Bisericii. La început fu predicator la Constantinopol „διδάσκαλος τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου“. Brâncoveanu auzind de erudiția lui îl chemă la București și-i încredință predarea limbii latine și eline la Academie și totodată îl făcu și profesor al fiilor săi. Ar fi petrecut în București între 1690—1710²⁾. Știri sigure avem numai dela 1697 când era preot în București și rostea în fața Domnului, în Biserica sf. Constantin, un panigiric al sf. Impărat Constantin, ce i-se tipărea în acelaș an de Antim Ivireanul la Snagov³⁾. La 1704 Antim Ivireanul, tipărind la București traducerea în greaca vulgară a „vieților paralele ale lui Plutarh“, făcută de beizadeaua Constantin Brâncoveanu, fericea pe Maiotul că are un elev așa de strălucit⁴⁾. Cu doi ani mai târziu i-se tipărea la Râmnic o „Cuvântare la Patimile Domnului“ cu un adaus al pericopelor respective din cele patru evanghelii. Sub titlu Maiotul era numit „διδάσκαλος al sf. Evanghelii la Marea Biserică și profesor de limba greacă și latină al fiilor lui Constantin Brâncoveanu“⁵⁾. Cartea o dedica autorul printr-o epistolă patriarhului Dosofteiu.

Director al Academiei domnești fu, după Sevastos Kiminitul, Marcu Cipreanul Porfirooulos. În 1703 subscria în aceasta calitate corectând tipăritura mitropolitului Auxentie de Sofia: „Explicarea și Rânduiala sfințirii de biserici“⁶⁾. Ca atare era încă pe timpul lui Ștefan Cantacuzino Vodă care-l încredință să facă o traducere liberă a scrierilor lui Procopie din Cezarea⁷⁾.

¹⁾ PKH. I. c. — ²⁾ ASR 75. Pare totuși că numai mai târziu veni în București, pentru că în 1691 era ierodiacon în Veneția unde servea de director la tipărirea unui Euhologhiu (LBH III 10). — ³⁾ LBH t. III 52. — ⁴⁾ LBH sec. XVIII t. I 38—9. — ⁵⁾ LBH op. c. 47. — ⁶⁾ LBH op. c. 26—30. Despre Maiotul v. DC 192. — ⁷⁾ EA I 207.

Cu vremea Brâncoveanu începu să trimită tineri distinși din Școala Sa la Universitățile din Apus spre a-i pregăti ca profesori la Academie. Astfel trimise pe Gheorghe Hipomenas, nepotul lui Sevastos Kiminitul, să studieze medicina și filozofia la Padua. Acesta se întoarse la 1708¹⁾ și urmă mai târziu pe Marcu Cipreanul la direcția Academiei²⁾.

8. Tipografia grecească din București, Snagov, Râmnic.

Relațiile lui Dosofteiu cu Constantin Brâncoveanu.

Adăugată la activitatea Academiei, prezența și activitatea culturală a multilor prelați, egumeni și cler inferior grec, ce se strângea la Curtea Domnului muntean, e ușor de închipuit efervescența intelectuală dela București.

Însă ca și la Curtea lui Duca Vodă așa și la București, sprijinirea culturii și a clerului grec nu excludea și o activitate culturală românească. Tipografia românească exista înainte de a se înființa cea grecească și funcționa fără să-i pese de elenismul din jurul ei. Funcționa sub ocrotirea mitropolitului Teodosie, care, ca și Dosofteiu moldoveanul, deși nu așa de îndrăzneț, dorea să dea preoților în mână cartea de slujbă în românește. Tipografia era alimentată de traduceri diferite „dascăli“, revăzute de boierii cu cultură grecească, dar cu origine sau sentimente (sau ambele) românești³⁾. Aceștia erau frații Șerban și Radu Greceanu și stolnicul Constantin Cantacuzino. Tiparul fusese adus încă sub mitropolitul Varlaam și sub Gheorghe Duca, la 1678 și în acelaș an apăruse și prima carte: „Cheia înțeleșului“ pentru priceperea sf. Scripturi, o sumă de reguli ermineutice. Urmară apoi sub Teodosie o „Liturgie“, o „Evanghelie“ (1682), un „Apostol“ (1683) și, în sfârșit, „printr-o îndelungată cercetare a traducerilor mai vechi prin apropierea lor de textul grecesc, al versiunii Septuaginta“, se traduse și tipări la 1688 Biblia întreagă. La traducere conlucra mitropolitul de mai mult așezat în Țară și cunoscător al limbii românești, Gherman al Nisei, frații Greceanu și stolnicul Constantin Cantacuzino. Pentru tipărire servi Mitrofan al Hușilor, fugat în Țara Românească de pe la 1685⁴⁾. Patriarhul Dosofteiu punea în prefață, sub înrăurirea bisericăască a ierarhiei muntene pe „Români, Moldoveni și Ungrovlahi“ sub cari se înțeleg locuitorii din Ardeal⁵⁾.

Iarăși îi va fi „ars“ lui Dosofteiu „inima“ la vederea tipografiei

¹⁾ ASR 77 și SME 307. — ²⁾ DC 192. — ³⁾ IIB 400. — ⁴⁾ IIB 399 și urm. — ⁵⁾ IIB 402.

românești, cu atât mai mult că tipografia lui din Iași nu mai funcționa de atâta vreme și se va fi grăbit să se folosească și el — în favorul Ortodoxiei — de munificența Domnului muntean. Moartea lui Șerban (Nov. 1688) i-a amânat executarea dorinței până la începutul domniei lui Brâncoveanu.

Prima carte pe care o tipărește în noua tipografie grecească este „Manualul împotriva schismei papistașilor”¹⁾, al ieromonahului Maxim Peloponezianul, în Ian. 1690. Autorul fusese elev al lui Meletie Piga²⁾ și trăise printre catolicii din Ierusalim, având astfel ocazia să-i cunoască bine. Sub titlu se zice: „prin ordinul... lui Constantin Brâncoveanu... în tipografia domnească din București... spre a se împărți în dar ortodocșilor”. Mai amănunțit, cartea cuprinde: Despre inovația primatului papal, despre purcederea Duhului Sfânt, despre azime, despre prefacerea (μεταβολή) sau transubstanțierea (μετουσίωσις) ss. Daruri, despre focul purgatorului, despre fericirea dreptilor, adecă de-au primit făgăduința...”. Toate chestiuni de polemică între Biserica Orientală și cea Occidentală.

Într-o prefață nesemnată, dar care, atât prin vehemența ei cât și prin pornirea contra lui Cariofil, căruia îi atribue și idei catolice — pe dreptate — se dovedește a fi a lui Dosofteiu, sunt stigmatizate calomniile de veacuri ale catolicilor la adresa Bisericii ortodoxe. Nu se sfiesc — zice — să scorească cele mai josnice mituri pentru ponegrirea Bisericii noastre. „Iar când vre-unul de-ai noștrii, vrea să scrie, de dragul adevărului, împotriva blasfemiilor Latinilor, sar toți și-i zic: să nu spui așa, să nu faci așa că se produce scandală. Ceeace-i una cu a zice: spune adevărul numai pe jumătate și nu întreg. Deaceea au vrut să împiedece tipărirea cărții fericitului Maxim, pentru că spune adevărul curat și descoperit”. Cartea a trebuit tipărită spre întărirea credincioșilor. Miroasă deja a primejdie în Ardeal.

1) Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν παπιστῶν. LBH III 475—8. Greșită părerea că Dosofteiu și-a mutat tipografia lui dela Iași la București (IIB 413) pentru că: a) peste puțin se tipăresc paralel, cărți, și la București și la Iași; b) nu se numește „tipografie patriarhală” ci „domnească” și c) toți autorii greci citați până aci: SME 307 ss. PS 183, M Gedeon în EA, V 81—2, sunt pentru o tipografie datorită Domnului muntean și nu lui Dosofteiu, d) Helladius (după SME I. c.) zice că Șerban a întemeiat tipografie, iar Brâncoveanu este „qui tantum curam huic typographio adhibuit ut illud in summum perfectionis culmen extollere. Nam non solum Graecis characteribus Verum, Rusicis, Bulgaricis, Turcicis atque arabicis elegantissimis et tanto principe dignitissimis adornavit”. Tot așa se exprimă și Kiminitul în engomiile din cari am citat. — 2) IIB 414, PD 42.

Cine vor fi fost cei cari indemnau să nu se publice cartea? Vor fi fost pretinii și admiratorii lui Cariofil, vor fi fost și frații Constantin și Ștefan Cantacuzino „amândoi oameni învățați și buni filozofi și binevoitori față de latini” ba chiar „Greci uniți” cum spune misionarul catolic Giovanni Battista del Monte¹⁾. Va fi fost și Constantin Brâncoveanu din prudență politică.

În acelaș an, în Septembrie, apărură a doua carte, tot de polemică, deastădată cu Protestanții. Dosofteiu pregătea prin ea opinia publică și forurile competente pentru condamnarea lui I. Cariofil. Prima parte a cărții cuprinde: „Respingerea capitolului și întrebărilor calvine ale lui Ciril Lucaris”²⁾ scrisă de Meletie Sirigul după Sinodul dela Iași, la indemnul lui Vasile Lupu și al patriarhului ecumenic Partemie I.

Respingerea aceasta a servit de bază răspunsului lui Dosofteiu din a doua parte a cărții, care nu este decât „Mărturisirea lui Dosofteiu” și procesele verbale ale Sinodului din Iași și Ierusalim, cu foarte mici modificări³⁾. Ea se numește aci: Manual ce respinge nebunia calvinească⁴⁾. La pg. 24—28 ale Manualului sunt cuprinse procesele verbale ale Sinodului din Iași, iar la pg. 28—29 scrisoarea Sinodului către Vasile Lupu.

Tipărirea o făcu Mitrofan⁵⁾, proin episcopul de Huși ajuns meșterul celor două tipografii din București. Corector fu Mihail Macri din Ianina, notarul Bisericii celei Mari. Sfihuri ocazionale subscriau Hrisant și Spandonis dichaiofilaxul Constantinopolului și „διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐν Κόλλει σχολῆς”. Cartea se tipărea cu cheltuiala Domnului, desigur spre a se împărți în dar.

Dosofteiu subscrie, în prefață, două scrisori datate din Adrianopol Mai 1690 și adresate una lui Brâncoveanu și alta cetitorilor. În prima amintind Domnului muntean ce-a făcut pentru apărarea credinței Vasile Lupu „care a adunat Sinod la Iași și-a îndemnat pe fericitul Meletie Sirigul să scrie cartea de față” îi spune: „fiindcă era acum de trebuință Bisericii editarea ei, ... Ți-a rămas Ție partea

1) IIB 410. — 2) LBH III 458—473 κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων κυρίως τοῦ λουκάρεως, ἀντιρρήσεις. — 3) PD 21 și urm. — 4) Ἐγχειρίδιον ἑλεγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν. — 5) În anul ce urmă, Mitrofan fu ales episcop al Buzăului, unde întemeie iarăși o tipografie românească, care scoase o serie de cărți de slujbă, făcând începutul cu „Mărturisirea lui Petru Movilă” tradusă de Radu Greceanu. La București lasă ca tipograf — după ce-l învățase meșteșugul — pe Antim din Iviria, v. N. Dobrescu Ist. Bis. rom., București 1922, 99—100 și 142.

... s'o aduci la lumină și s'o patronezi, procurând-o în dar întregii Biserici". Aceasta pentru că tu ești moștenitorul împăraților atât prin locul ce-l ocupi cât și prin sângele împărătesc ce-ți curge în vine.

Și enumeră apoi pe cei cinci împărați strămoși după mamă și faptele lor pentru Biserică. În scrisoarea către cetitori vorbește despre originea calvinismului, Mărturisirea lui Ciril Lucaris, Sinodul dela Iași, Respingerea lui Meletie Sirigul rămasă până acum necunoscută și despre ocazia cu care și-a compus propriul lui Manual. „Venind apoi în Vlahobogdania în anul 1680 s'au rugat nouă ortodocși din Ardeal să le dăm niscăi scrieri ca să poată răspunde Calvinilor cari îi strâmtorau peste măsură și gândindu-ne să-i ajutăm... Am aflat scrierea de față a lui Meletie Sirigul pe care revăzând-o de mai multe ori, am aflat-o în stare pentru orice răspuns împotriva acelor erefici". Acesta ar fi fost motivul tipăririi. Un cuvânt mai mult spre aceasta ar fi fost că: „fericitul... scriind-o întâi în elinește, o traduse în urmă în limba vulgară și poate astfel orice creștin s'o aibă de mare ajutor. Apoi, mulți boieri din Ungrovlahia, elenizând multe în vorbire, vor putea-o traduce ușor în limba vlahă, ca să devină de folos public întregii Biserici". Am vrut „s'o batem în tiparul nou făcut de noi mai înainte dar n'am putut din cauza nestabilității vremii și din cauza sărăciei". Toate motivele induse sunt pretexte rău alese. Ardelenii nu mai aveau lipsă de scrieri antiprotestante, ci anticatolice. Adevăratul motiv este că Ioan Cariofil începuse cu un an mai înainte să-și propage iarăși ideile împotriva lui „metusiosis"¹⁾. Vizitele aceleia dese la București și legăturile lui cu Domnul și cu boierii români (și cu clerul grec) au făcut cunoscute și în Țara Românească ideile lui. Dosofteiu se pregătea să-i dea lovitura finală prin condamnare sinodală. Trebuia spre aceasta însă pregătit terenul. Și mai ales în Țara Românească cu atâta influență în afacerile Sinodului din Constantinopol. Însă pe de altă parte Cariofil se bucura la București mai mult ca oriunde de unanimă venerație. Nu era recomandabil de a-l lovi fățiș²⁾. Ajungea numai să se reliefeze învățătura Bisericii precis, pentru că, prin contrast, să se evidențieze erezia ideilor lui Cariofil. Reliefarea aceasta iarăși nu se putea opera prin lucrări individuale — n'ar fi avut efect — ci prin înșiși Mărturisirile oficiale ale Bisericii.

Decursul procesului de condamnare al învățăturii lui Cariofil l'am văzut.

¹⁾ PD 41. — ²⁾ Nici Sinodul din Cpol nu l'a numit fățiș în prima gramată.

Deodată cu chestiunea Cariofil, o altă, desbătută cu nu mai puțină patimă, preocupa tocmai în acest an (1690) pe Dosofteiu prin interes și obștea ortodocșilor prin solidaritate. Este chestiunea jurisdicțiunii patriarhului din Ierusalim asupra arhiepiscopiei din Sinai. Această jurisdicțiune — restrânsă de multe privilegii ale mănăstirii — fusese statorită la un sinod din Constantinopol în 1775¹⁾. În timpul de care ne ocupăm însă, Anania arhiepiscopul Sinaii turbura Biserica agitând pentru emanciparea sa.

În 1671 fusese din acest motiv caterisit de sinodul din Constantinopol, apoi iertat la rugămintea Sinaiților²⁾. Dar el continuase cu agitațiile sale. Ba în 1689 se unise cu Cariofil și căutau să plătească pe cineva ca să omoare pe Dosofteiu³⁾. La 1690 Anania venise cu o delegație de Sinaiți la Adrianopol spre a interveni la guvernul turcesc în senzul doleanțelor lor. Sinodul din Constantinopol îi chemase la înfățișare, însă aceia refuzau. Dosofteiu ceru sprijinul lui Brâncoveanu, cuvântul acestuia trebuia să fie ascultat de Sinaiții așa de mult ajutați de el. În Mai Brâncoveanu scrie lui Clement, mitropolitul din Adrianopol: „Auzim c'au venit acolo (Sinaiții n. p.) și umblă cu viclesuguri ascunse și cer privilegii și măririi. Sinodul le-a poruncit să meargă acolo, să se cerceteze dorința lor, iar ei batjocuresc și nesocotesc Sinodul și pe patriarhul și nu se supun Sinodului... Vrem ca Inalt Prea Sfinția Ta să-i chemi ca din partea noastră și să le spui să stea liniștiți, ca niște călugări și creștini... și să se chivernisească cum s'au chivernisit Părinții mănăstirii dela zidirea ei și până azi. Că înorile sunt tot una cu ereziile. Dacă au vre-o cauză s'o spună Bisericii, care n'a nedreptățit și nici nu nedreptățește pe nimeni nici când. Și dacă — să presupunem — nu se mulțumesc cu doi patriarhi⁴⁾, să vină și ceilalți laolaltă și ceeace vor afla toți de cuviință, să primească și ei. Să le spui să facă așa fără nici o întârziere... că și Noi și Împărații cei mai mari ca Noi, ne supunem Patriarhilor căci: cine n'ascultă de Biserică să-ți fie ție ca un păgân și vameș, a zis Domnul. Așa să facă și ei. Iar de vor face altfel și vor nesocoti pe maica noastră Biserică și vor batjocuri Sinodul și vor ocări pe patriarhi, fie pe unul, fie pe toți, ca fii ai sfintei Biserici a lui Hristos vom lupta contra lor în tot chipul în care vom putea. Toate să li le spui Inalt Prea Sfințite, așa cum le scriem și să avem răspuns...".⁵⁾ Demersul

¹⁾ VI 109. — ²⁾ PD 39—40. — ³⁾ Dosofteiu, „Manual împotriva lui Ioan Cariofil" Iași 1694 LBH III 30-37. ⁴⁾ al Cpolei și Ierusalimului. — ⁵⁾ LEG 5—6.

lui Brâncoveanu n'a fost încununat de succes. Sinații n'au ascultat Anania fu caterisit în Decembrie acelaș an din nou ¹⁾.

Se pare că Domnul Moldovei Constantin Cantemir în dușmănia sa pe Brâncoveanu a luat o altă atitudine în această ceartă bisericească. Dacă Dosofteiu s'a adresat pentru intervenție la Brâncoveanu, Anania, câteva zile după condamnare, în 20 Dec., se adresează lui Constantin Cantemir. „Noi n'am pricinuit — scrie acela — nici o scandală“ ci am perzistat „la ceea ce am primit la independența și autonomia... Scaunului“.

Dar al Ierusalimului nu încetează să lucreze împotriva Noastră și cu fapta și cu vorba și agită toată lumea „mișcat de Tatăl lui de Diavolul... Și nu simte de trei ori nemernicul în ce afunziune a răutăților se află, pentrucă a orbit răutatea ochii spirituali ai sufletului său și nu se îngrijește de altceva ci numai cum să îplinească gândurile sale rele“. Ba încă „a amăgit prin sfatul lui viclean și fărădelege și pe Înalt Prea Sfințitul Constantinopolului, ca pe unul ce nu cunoaște hotărârile împărătești și sinodale privitoare la aceea mănăstire și a încuviințat fără nici o deliberare și sfătuire a sf. Sinod... și a făcut judecată și hotărîre“ acuzându-ne de înșoitori. Patriarhul Ierusalimului lucrează acestea din individie: Mănăstirea Sinai atrage nenumerați pelerini și milostenii; pentru a abate aceste spre Scaunul său, defăimează sf. Mănăstire. Frații nemaiputând suporta ne-a trimis cu o delegație la patriarhul ecumenic. Acela însă nu vrea să schimbe hotărîrea. „Deaceea rugăm pe Înălțimea Ta ca pe un Domn binecredincios, prea strălucit și preînțelept, să scrii către ei ²⁾ cele pentru pace“. De nu, ne vom duce la Vizir ³⁾.

Nu știm ce va fi făcut Cantemir. Însă orice ar fi făcut era de prisos. Anania rămâne condamnat. Sinații trebuie să primească alt arhiepiscop în persoana lui Ioachim.

În acest timp Dosofteiu ocupat pe la Constantinopol nu mai are vreme să tipărească nimic la București, nici în 1691, nici în 1692, când trimite Ardelenilor o enciclică împotriva Latinilor ⁴⁾. Însă șirul tipăriturilor grecești început de el, îl continuă alții.

Mai întâi arhimandritul său, cu reședință permanentă în Țara Românească, Hrisant printr'o traducere perifrază a „capitolelor exortative ale lui Vasile Macedon către fiul său Leon Înțeleptul“, la îndemnul și spre uzul lui Constantin Brâncoveanu și a fiilor săi. Cartea

¹⁾ LR 27. — ²⁾ Dosofteiu și Calinic al Cpolei. — ³⁾ LR 27—31. — ⁴⁾ PD 44. —

apăru în Octombrie 1691, servind ca tipograf pentru prima dată, ieromonahul Antim Ivireanul și având ca text paralel și pe cel original ¹⁾.

În anul următor Hrisant plecând la Moscva, ca trimis al lui Dosofteiu, editor de cărți grecești ajunge Șerban Greceanu, al doilea logofăt al lui Brâncoveanu. Cărțile editate însă de acesta nu mai sunt nici scrieri de știință și polemică teologică, nici literatură de Curte, ci cărți de slujbă bisericească, de necesitate imediată Bisericilor cu preoți greci.

În Iunie 1692, acela edită cu cheltuiala Domnului, având de tipograf, permanent de-aci înainte, pe Antim Ivireanul, „Rânduiala sfintei Paraschive celei Noui și a sfântului Grigore Decapolitul, împreună cu a zilei dinaintea Întrării în Biserică, pentru căderea laolaltă a acelei zile și a Sfântului“ ²⁾. La fine e adăugată viața sf. Grigore Decapolitul. Cartea să tipărea pentru solemnitatea deosebită cu care se serba în Țările Românești amintirea celor doi sfinți, aflându-se moaștele sftului Grigore Decapolitul în mănăstirea domnească Bistrița, iar ale sftei Paraschive în Trei-Ierarhi la Iași. Viața sftei Paraschive și rânduiala ambilor sfinți este opera lui Matei mitropolitul Mirelor care trăise pe la 1618 în Țara Românească și îndemnase pe Greci în ajunul răscoalei împotriva lor, să nu abuzeze de ospitalitatea românească ³⁾.

În anul următor Șerban Greceanu și cu Antim Ivireanul, editară „Sfânta și dumnezeasca Evanghelie“ în grecește și românește, textul românesc urmând fidel pe cel grecesc. Șerban Greceanu subscria pe verso titlului câteva versuri românești în cinstea Domnului Țării, iar într'o epistolă adresată cetitorilor găsea cuvinte inspirate spre lauda sf. Scripturi. Din ele mai rezultă cu evidență că scopul principal al tipăriturii era răspândirea textului românesc al Evangheliei, tipărirea textului grecesc fiind mijloc de critica textului. Căci justifică textul paralel cu exemplul lui Origen care a comparat patru și șase versiuni ca să depărteze prin comparație orice greșală. Cartea să tipărise cu cheltuiala Domnului și avea să se împartă în dar. Creștinii erau

¹⁾ LBH II 56. — ²⁾ LBH III 8—9. Viața și acoluta sfântului luptător pentru icoane a fost edată critic pentru ultima oară de F. Dvornik: La vie de saint Gregoire le Decapolite, Paris 1926. Iar viața sftei Paraschive celei noi de PKA I 438—453. — ³⁾ IIB 280. Matei al Mirelor a scris și o „Istorie a faptelor săvârșite în Ungrovlahia dela Șerban Vodă până la Gavriil Vodă“, în versuri. Ea fu publicată împreună cu „Vitejiile lui... Mihai Bravul“ scrise de Vistierul aceluia Stavrinis, tot în versuri, la Veneția în 1672. LBH II 277—8.

indemnați: „să nu ascultați sfânta Evanghelie numai în Biserică ci și în casele voastre să petreceți cu osârdie în cetirea Ei. Căci deși nu puteți numai prin cetire să pricepeți cele cuprinse, totuși multă sfințire se face... Precum zice Origen că șerpii deși nu înțeleg vocea priveghitorii, totuși auzind-o rămân înărmuriți“.

Argumente și citate patristice cari îl arată pe acest boier român familiarizat cu literatura patristică¹⁾ și cu năzuințele noui ale vremii după restabilirea textelor vechi. Cu privire la ultimul punct este cu mult mai progresat ca Dosofteiu. El dovedește o disciplină științifică dobândită în Școală serioasă. Corector al ambelor texte „după pufință“ fu Atanasie al lui Toma²⁾ din Moldova. La sfârșit, Antim Ivireanul „cel mai mic între ieromonahi“ își cerea iertare pentru greșelile de tipar, aducând înainte noviciatul său în arta tipografică.

De prin Aprilie 1691 — Aprilie 1693 relațiile între Dosofteiu și Brâncoveanu s'au răcit din cauza lui Cariofil pe care cel din urmă îl primise la sine și-i luase apărarea. Un alt incident de natură a strica relațiile dintre ei fu, că Brâncoveanu făcu, prin intervenția la Vizirul ce trecea prin Rusciuc la războiul cu Germanii, pe Dionisie Seroglanul pe care-l avea la sine, încă odată patriarh ecumenic, răsturnând pe Calinic II din Acarnan, spre nemulțumirea majorității Sinodului și-a lui Dosofteiu³⁾. Era răsturnat prietenul care i-a condamnat pe Cariofil și pe Anania și era adus Dionisie prietenul acestora. Cei din Constantinopol reușiră curând, după judecăți la Vizir împreunate și cu păruiele, să alunge pe ocrotitul lui Brâncoveanu. Dosofteiu, din partea sa, găsi mijlocul să se împace cu Domnul de-ale cărui milostenii nu se putea dispenza. Ca efect al împăcării, interveni între ei o tranzacție care desigur nu va fi fost în paguba lui Dosofteiu. Printr'un contract redactat în românește la București în Iunie 1693 și întărit de, iarăși, prin patriarhul Constantinopolului Dionisie⁴⁾ și de foarte mulți arhieriei și boieri se statoresc următoarele:

Se cedează mănăstirea Polovraci cu hramul Intrarea în Biserică,

1) Mărturisirea lui Dosofteiu oprește citirea privată a Bibliei — una din influențele catolice — ; oare nu se străvede sub cuvintele lui Greceanu opoziția lui Cariofil, exilatul oaspe al Țării Românești? E tocmai epoca certei între Dosofteiu și Brâncoveanu pe chestiunea lui Cariofil. — 2) Ἀθανάσιος τοῦ Θωμαΐδου. — 3) PD 1177—8 zice cu această ocazie despre Brâncoveanu: καίτοι θεοφιλὴς ὢν ὑπὸ τοῦ Διονυσίου. Acestea s'au petrecut în Martie 1693. — 4) Acela trimis de eci din Cpol iarăși în Țara Românească petrecu acolo ca ajutor la tipografie până în 1697, când murind e îngropat la Radu Vodă unde fusese îngropat și dascălul său Cariofil. DC 85—6.

zidită și închinată sf. Mormânt de Danciul Milescu cu toată „μωσία“ ei, mănăstirii nou zidite a lui Brâncoveanu cu hramul Constantin și Elena, să-i fie acesteia ca metoch. Cauza este că mănăstirea, nefiind bogat înzestrată de ctitor și fiind adusă într'o stare de tot rea de relele multe ce s'au abătut peste acele locuri ale vestitei Ungrovlahii, n'aducea mai nici un folos sf. Mormânt. Cesiunea este consimțită de descendenții ctitorului: Maria fosta soție a răposatului Barbul Milescu, fiica ei, tot Maria, Constantin, fiul răposatului Barbu dela o altă soție și în sfârșit Staicu și Stana fiii răposatului Preda Milescu.

În schimbul mănăstirii cedate, Brâncoveanu dă sf. Mormânt „3 pungi, adecă 1500 de aslani“ cu cari se vor reînoui chiliile sf. Gheorghe din București¹⁾.

Însă cât ținuse supărarea Dosofteiu nu-și putuse tipări, ceea ce voia, la București. Trebui să se gândească la Iași, deși bătrânul Constantin Cantemir „n'avea bani pentru tipografi, talmăcitori și tot felul de dascăli“²⁾. Cartea pe care o tipări acum acolo se numește „Tomul Impăcării“³⁾, prima parte din marea lui trilogie polemică anticatolică pe care avea s'o publice. Motivul și prilejul fu că în 1692 când întreprinse o călătorie în Țările Românești, găsisse în Moldova răspândită o scriere a lui Leon Allatius: „Manual despre Duhul Sfânt“, plină de injurii la adresa Bisericii ortodoxe. Ca răspuns pregăti „Tomul Impăcării“. Fusese dat la tipar încă din 1692 (data din josul titlului) dar nestatornicia vremii l-au împedecat să apară înainte de Febr. 1694 (data dela pg. 256, de la finea scrierii lui Matei Vlastares). În Martie 1693 murise Constantin Cantemir, apoi urmasa Domnia de-o lună a fiului său Dimitrie „ales de țară și uns de patriarhul Alexandriei Gherasim“ și în sfârșit Turcii făcură Domn pe Constantin Duca fiul lui Gheorghe Duca (Apr. 1693—18 Dec. 1695)⁴⁾ „însemnat pentru cultura lui literară“⁵⁾. Corespondența lui cu drago-manul Alexandru Mavrocordat, purtată în cea mai corectă greacă clasică, e dovadă că a profitat mult dela dascălii săi⁶⁾.

Abia sub acesta tipografia își putu relua avântul pe care nu-l mai avuse decât sub Domnia tatălui său. Tomul cuprinde: a) câteva scrieri anonime, b) scrierea lui Ioan Eugenicul, fratele lui Marcu

1) PKH 454 traducerea grecească a contractului. — 2) IIB 414. — 3) Τόμος καταλλαγῆς LBH t. III 28—29. In-folio, 14 ff. necifr., 521 pg., 7 pag. necifr. Avea să fie tetralogie, dar îl surprinse moartea. V. Dosofteiu prefață la „Tomul Bucuriei“ Râmnic 1905 și PD 44. Cred că înțelesul titlurilor trilogiei e ironic. — 4) IIB 414. — 5) DC 154. — 6) EAI II 21 ss.

Efesanul, împotriva decretului de Unire dela Florența, c) scrieri polemice de-ale lui Gheorghe Coresios, un teolog mai nou, d) scrierea lui Macarie Macri¹⁾ contra Latinilor, e) două scrieri ale lui Teodor Agalianul contra Sinodului din Florența și-a lui Ioan Arghiropulos, f) scrieri polemice de-ale lui Matei Vlastares, g) procesele verbale ale unui Sinod din sf. Sofia dela 1450 împotriva Sinodului dela Florența.

Aproape toate scrierile acestea n'au mai fost reeditate de altul²⁾.

Procesele verbale ale Sinodului amintit le-a edat mai întâi Leon Allatius. Mulți au fost și sunt de părere că Sinodul respectiv nu s'a ținut și procesele verbale atribuite lui sunt false³⁾.

Tipograf al cărții fu Dimitrie Pădure. Cheltuielile le suporta sf. Mormânt. În stihuri dela început sunt comparate cele șapte grupe de scrieri cuprinse în tom — li se zice cu aproximație șapte înțelepți — cu cele șapte frâmbiți cari au dărâmat cu sunetul lor zidurile Ierihonului. Așa vor cădea și la cuvântul acestora, suflat prin ei de Duhul Sfânt, dogmele răucredincioase ale catolicilor.

Îndată după „Tomul Impăcării“, Dosofteiu tipărește, în Iunie 1694, tot prin Dumitru Pădure, încă două cărți.

Prima este: „Cuvântare de respingere a necuratei și mincinoasei definiții compuse în Florența la Sinodul dela Latini“ scrisă de amintitul diacon și nomofilax Ioan Eugenicul și îndreptată și rânduită în capitole de Dosofteiu⁴⁾. A doua este: „Manualul tui Dosofteiu patriarhul Ierusalimului împotriva lui Ioan Cariofil“⁵⁾.

Acesta în nici un caz nu l-ar fi putut tipări acum la București unde I. Cariofil deslega întrebări dogmatice stolnicului Constantin Cantacuzino.

După o prefață către cetitori, Dosofteiu reproduce în 8 capitole opusculul eretic al lui Ioan Cariofil, întovărășind fiecare capitol de o respingere. Între pg. 62—69 urmează ca epilog al părții întâi: „Expunerea anatematismelor împotriva ereziilor lui Ioan Cariofil“.

În partea a doua dela pg. 69 urmează un alt opuscul de-al lui Dosofteiu: „Despre nemai închipuita blasfemie a lui Cariofil față de sf. taină a d-zeeștii Euharistii și despre combaterea săvârșită de Biserica“. La fine, dela pg. 98: „Tomul sinodal împotriva caetelor și ereziilor lui Cariofil“. Acesta e semnat de Calinic, Dosofteiu ș. a. m. d.

¹⁾ Mitropolit de Ancyra. Krumbacher, op. c. 113—114. — ²⁾ Krumbacher, op. c. passim. — ³⁾ PD 45. — ⁴⁾ LBH III 30. — ⁵⁾ Ἐχρησίμωτον κατὰ Ἰωάννου Καριοφίλου. In 80, 108 pg. și 2 ff. necifr. LBH III 30—7.

Publicarea acestui tom chiar acum putea însemna și un avertisment dat Curții dela București, găzduitoarea ereticului.

Acesta însă muri curând (Sept. 1694) ne mei existând nimic astfel, care să împedice încălzirea relațiilor lui Dosofteiu cu Brâncoveanu. Aceasta se vede din rolul de împăciuator pe care și-l ia Brâncoveanu între Sinaiți și Dosofteiu.

Aceia mai perzistară, după condamnarea lui Anania, câtva timp în a-l susține. De puțină vreme însă îl părăsiseră pentru noul arhiepiscop, Ioachim. Trebuia acum să-și recâștige iertarea dela Dosofteiu, care-i va fi supus cine știe la ce pedepse duhovnicești. Pentru mijlocire rugară pe Brâncoveanu. Intervenția acestuia la Dosofteiu fu încununată de succes.

Pentru ceea ce Brâncoveanu își exprimă bucuria și mulțumita într-o scrisoare către Dosofteiu datată din 3 Iunie 1695¹⁾.

„... Lăudăm pe Dumnezeu făcătorul de pace și mulțumim Fericirii Tale că n'ai nesocotit mijlocirea noastră ci Te-ai aplecat spre bunătate și s'au făcut scrisorile sinodale ale iertării, cari ne-au venit. Pe cari le-am și trimis la București către episcopul chir Ioanichie spre mângăierea lui și-a celor împreună cu el. Nădăduim că și aceia sărmanii se vor bucura și vor da mărire lui Dumnezeu și mulțumire și urări de viață lungă Fericirii Tale că i-ai iertat când s'au întors la cele bune.

Am scris și noi numitului episcop să aibă grije cu cei împreună cu el la tot ce se cuvine, că de vor turbura ceva, de bună seamă nu vor mai găsi pe cel care să-i ajute. Tot așa rugăm și pe Fericirea Ta să-i iubești, de dragul sfintelor Locuri și să-i sprijini la stăpânire, în cele ale administrației“.

În aceeași scrisoare anunță pe patriarh că ia pe seama sa cheltuielile cu refacerea Metochului sf. Gheorghe și va ajuta la repararea tuturor mănăstirilor închinată sf. Mormânt, întreprindere ce intenționa Dosofteiu. „Cât despre împrejmuirea cu ziduri a sf. Gheorghe de aici, ... fără îndoială Stăpânul meu, potrivit cu făgăduința și cu dorința ce-o avem pentru înfrumusețarea acestei Biserici, începem anul acesta cu Dumnezeu și nădăduim să se sfârșească lucrul în anul care vine, cu ajutorul sf-tului Gheorghe, fără să ne îngrijorăm de cheltuielile ce poate vor crește...“.

Am aflat, Stăpânul meu, că și la alte mănăstiri a hotărât Fericirea Ta să se facă același lucru, din venitele lor. Lăudăm după

¹⁾ LEG 6—8. Scrisoarea e trimisă din TŃepveŃŃi (satul Cerneți, jud. Mehedinți).

dreptate lucrul... Și fiindcă s'a dat această poruncă egumenilor, avem și noi motiv să-i ocrotim la săvârșirea lucrului, ba cât privește Caluiul am și poruncit egumenului să înceapă să facă cele de lipsă¹⁾.

Urmează în altă ordine de idei „că ai din partea stăpânirii multe cheltuieli, Stăpânul meu, o credem. Cum se face aceasta, o cunoaștem și din cele ce se fac aici. Ne spui că ai să ne scrii ceva prin boierul nostru postelnicul. Așteptăm să vedem cele scrise după cari vom face și răspunsul. Noi, Stăpânul meu, dorim să te slujim cu tot curajul și la stăpânire, dacă ne-o ceri.

Chir Hrisant, după porunca Fericirii Voastre a plecat la București și de acolo va veni gata...¹⁾.

Tipografa grecească făcuse dela 1693 până la 1697 când Dosofteiu se afla iarăși în Țara Românească²⁾. Intre timp fusese mutată la Snagov, în mănăstirea Intrării în Biserică, de hatârul lui Antim Ivireanul, care devenise egumenul acelei mănăstiri³⁾. Cartea pe care o tipări în acel an Antim Ivireanul fură — ciudat — tocmai deslegările dogmatice ale lui Ioan Cariofil „Manualul despre unele nedumeriri și deslegări, sau despre întărirea unor dogme necesare ale Bisericii. Lucrat de prea înțeleptul și prea învățatul dascăl al Bisericii celei Mari, Ioan Cariofil, la cererea prea nobilului și prea învățatului boier Constantin Cantacuzino și dedicat... lui Constantin Brâncoveanu... pe timpul mitropolitului... Teodosie“⁴⁾ E în forma de întrebări și răspunsuri. Stolnicul Constantin Cantacuzino a pus întrebările, iar Cariofil a dat răspunsurile.

Publicându-se lucrarea aceasta chiar în timpul când Dosofteiu se afla în Țara Românească, aceasta reconcilia pe cei doi dușmani neîmpăcați cel puțin după moartea unuia din ei, prin aprecierea ce-o acorda ambilor. Însă cu o mică rezervă: corectând greșelile lui Cariofil. Și aceasta prin ortodoxul, în bune grații la Dosofteiu, Sevastos Kiminitul.

Intr'adevăr Antim Ivireanul deși aprecie calitățile scrierii lui Cariofil, fiind bună „pentru răspuns dușmanilor dogmelor“, totuși „nu îndrăzni“ s'o tipărească „fără îndreptarea și judecarea și-a altuia dintre cei ce au bogată cunoștință a dogmelor bisericesti“⁵⁾. Ca atare găsi „pe prea înțeleptul și prea învățatul“ Sevastos Kiminitul, profesor al

¹⁾ În anul următor, Hrisant pleca la Padua la studii luând dela Brâncoveanu și Stolnicul Constantin Cantacuzino scrisori de recomandare către profesorul din Padua, Nicolae Comnin Papadopoulos (PD 47). — ²⁾ PD tabela. — ³⁾ N. Dobrescu op. c. 142—4. — ⁴⁾ LBH III 45—50 In 4°, 4 ff. necifr., 46 ff. cifr. — ⁵⁾ Poate că Antim anume a așteptat pe Dosofteiu să-l consulte și să-i ceară voie pentru tipărire.

„frontistiriului“ din București. Iar Sevastos nu numai că a îndreptat „multe erori din el datorite neatenționii și uitării“ ci a adăugat și deslegări la alte chestiuni¹⁾.

În acelaș an Antim Ivireanul a tipărit încă două cărți la Snagov: a) un „Autologhion al anului întreg“, foarte bogat, cuprinzând încă Ciaslovul, Penticostariul și Triodul. Cheltuiala o suporta ieromonahul Galaction Vidali din insula Tinos, fost egumen al Lavrei din Atos. Corector se întâlnește pentru prima dată Panagiotis din Sinopea Pontului; ²⁾ b) o „Cuvântare panigirică“ la sf. Constantin și Elena în cinstea lui Constantin Brâncoveanu, a preotului Gheorghe Maiotul³⁾.

În 1698 Dosofteiu era încă tot în Țara Românească, trebuind să intervină mai stăruitor în Ardeal⁴⁾. Acolo, ispițiți de multe promisiuni materiale, un sinod compus din protopopi și preoți, subscrisesse la 10 Iuni 1697, în frunte cu mitropolitul Teofil unirea cu Biserica latină, pe baza celor patru puncte⁵⁾. Lucrul se petrecuse în tăcere de teama intervențiilor din Țara Românească. Cu toate acestea se cam bănuia și acolo primejdia.

De aceea venind, la începutul anului următor, noul ales mitropolit al Ardealului să primească, după obicei, hirotonia la București, actul acesta, săvârșit la 22 Ianuarie 1698, fu însoțit de multe sfaturi și îndemnuri date aceluia de mitropolitul Teodosie, Constantin Brâncoveanu și patriarhul Dosofteiu. Cel din urmă îi dădu chiar o învățătură în scris despre datoriile sale în împrejurările critice prin cari trece Biserica din Ardeal⁶⁾. Ea este împărțită în mai multe articole. În art. II, Atanasie era îndemnat să dea atențiune instrucțiunii religioase prin predică și pe alte căi, în și afară de biserică. Instrucțiunea să se dea Rutenilor și Sârbilor în slavonește, iar Românilor în românește. În art. V—VI: serviciul divin în general, cântarea și cetirile din sf. Scriptură să se facă numai în slavonește sau grecește, nicidecum în românește. Aceasta o întemeiază Dosofteiu cu argumentul că: „limba românească este limbă strâmtă și săracă, și s'ar putea întâmpla să se altereze cuvântul sfânt“⁷⁾. În art. XXI: Simbolul credinței, tradus și tipărit nu de mult de Mitrofan la Buzău (1692), să servească mitropolitului de îndreptar cu rezerva că, avându-se în considerare sărăcia limbii românești, în orice îndoială, cu privire la expresiunea

¹⁾ Ibid. — ²⁾ LBH III 52—3. — ³⁾ Ibid. — ⁴⁾ E. Hurmuzachi, Fragmente zur Geschichte der Rumänen 5 tom. București, 1878—86 t. II 33—34. — ⁵⁾ IIB 419—20. — ⁶⁾ Rezumatul ei la Hurmuzachi l. c. — ⁷⁾ XII 31. Nu mai există nici chiar pentru un patriarh grec argumentul limbilor sfinte.

și senzul corect, să privească textul grecesc de dător de ton. În art XX: În orice chestiune peste tot, mitropolitul va găsi sfat la adunarea eparhială, în al doilea rând la mitropolitul Ungrovlahiei și, în ultima instanță, la patriarhul ecumenic.

Peste două luni Dosofteiu publica la Iași a doua parte din trilogia polemică împotriva Latinilor: „Tomul Dragostei”¹⁾. Cartea se tipărea pe cheltuiala sf. mormânt. Domn era Antioh Cantemir (18 Dec. 1695—14 Sept 1700). Un monah, Dionisie care nu știa de tot bine grecește, era tipograf, iar Ieremia Cacavela, corector și stihuitor. Tomul cuprinde: a) Câteva scrieri de-ale lui Ghenadie Scholariul: Contra Achindiniștilor, Expunerea credinței despre purcederea Duhului sfânt, Despre adausul latin la Simbol, Impotriva ereziei simoniace, contra postului de Sâmbăta la Latini, și despre căsătoria preoților²⁾; b) o scriere mică a lui Gheorghe Ghemist Plethon despre purcederea Duhului sfânt³⁾; c) Cele 15 antiretice ale patriarhului Filotei contra lui Nicefor Gregora⁴⁾; d) o scriere a lui Teodor Agalianul contra lui Ioan Arghiropulos despre purcederea Duhului sfânt⁵⁾; e) Trei tomuri sinodale în cauza isihăștilor ș. a.⁶⁾.

La început Dosofteiu voise să editeze numai scrierile lui Filotei contra lui Nicefor Gregora, dar părăndu-i tomul prea mic adause și multe alte scrieri și hotărâri sinodale, acte de-ale împăraților și patriarhilor — între cari și de-ale lui Ciril Lucaris, — toate împotriva Latinilor. Era gata să-l editeze când îi ajunse în mâni scrierea iezuită „Targa” ce încă trebuia respinsă. Adună deci scrieri de-ale lui Marcu Eugenicul și le tipări împreună. Acest tom e de răbdarea și de zelul lui Dosofteiu în strângerea de manuscrise și’n cefirea lor. În prolog se arată un profund cunoscător al deosebirilor dogmatice dintre Biserica ortodoxă și catolică⁷⁾.

În August apărea tot acolo o scriere de cuprins filosofic-religios a lui Dimitrie Cantemir, fratele Domnului: „Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau judecata sufletului cu trupul”. Fu tipărită în românește și grecește. În titlu se spune că a fost concepută pe baza Vechiului și-a Noului Testament „spre mărirea și folosul neamului Moldovenilor”. Se amintește și mitropolitul din scaun, Sava. Tipărirea s’a făcut la îndemnul hatmanului Bogdan Lupu.

¹⁾ Τόμος ἀγάπης. In folio, 14 ff. necifr., 1 f. albă, 123 ff. cifrate, 454 pg. cifr. dela 124—578 și 14 ff. necifr. LBH III 54—9. — ²⁾ Poate acestea reeditate la Migne PG 160, 649—714. — ³⁾ Ibid. 975—980. — ⁴⁾ La Migne PG 151, 772—1 186. — ⁵⁾ Migne PG 1011—1052. — ⁶⁾ Migne PG 679—774. — ⁷⁾ PD 50.

Tipografi au fost ieromonahul Atanasie și monahul Dionisie, ambii „din Moldova”¹⁾. Așa dar un produs curat moldovenesc.

Lui Antim Ivireanul la Snagov, Dosofteiu îi încredințează tipărirea în a doua ediție, a „Mărturisirii Ortodoxe” a lui Petru Movilă. Prima ediție se tipărise în 1662 la Amsterdam cu cheltuiala dragomanului Panaghiotache Nicusios²⁾, însă ajunsese așa de rară că aproape nu se mai găsea. Dosofteiu, ca unul ce se îngrijea de hrana sufletească a ortodocșilor se îndreptă spre Domnul care „a făcut atâtea biserici și-a tipărit atâtea cărți” încât „il cunoaște toată Biserica Răsăritului”, să ia asupra lui cheltuiala tipăririi acestei cărți, spre a se putea împărți în dar credincioșilor³⁾.

„Omologia” apăru în Febr. 1699 având ca un adaus „Expunerea despre cele trei virtuți mari: credința, speranța și dragostea” scrisă de învățatul ieromonah din Ianina, Visarion Macri, ca o explicație a „Mărturisirii”⁴⁾. Pe o coloană se tipări textul grecesc literar, iar pe alta, cel vulgar. Era o ocazie nimerită pentru elevii Academiei din București să-și arate virtuțile de stihuitori. Deasemenea și pentru cei ai școalei din Ianina. Locul prim însă îl ocupau stihurile profesorului Kiminitul. Toate dedicate lui Constantin Brâncoveanu. Dosofteiu adresa din Adrianopol o scrisoare dedicatorie lui Vodă (din Febr. 1699) și alta, tot deacolo, cetitorilor (Ian. 1699). Corector era amintitul Panaghiotache din Sinope.

În 1700, sau încă tot în 1699, mai ieși de sub tipar o „Psal-tire”, cu cheltuiala lui Constantin Brâncoveanu⁵⁾.

Din 1701 tipografia dela Snagov începu să slujească și trebuințelor religioase ale Arabilor din patriarhatul Antiochiei. Fostul patriarh al Antiochiei Atanasie, „atras de razele preastrălucitelor virtuți” ale Domnului muntean, veni și el la București unde se convinge din vedere că cele auzite sunt toate adevărate. Văzu o țară împodobită „cu atâtea sfinte și cu adevărat împărătești zidiri bisericesti și mănăstirești... și mai ales cu frontistirii și seminarii pentru diferitele studii eline... slavonești.”⁶⁾ și pământene și pe deasupra cu tipografie pentru toate dialectele acestea⁷⁾.

¹⁾ LBH III 59—60. In folio, 10 ff. necifr., 145 ff. cifr. — ²⁾ PD 15. —

³⁾ Dosofteiu, prefața către cititori. — ⁴⁾ LBH III 61—75 In folio. Partea I: 7 ff. necifr., 86 pg. cifr., 6 pg. necifr. Partea II: 1 f., 256 pg. cifr., și 20 necifr. —

⁵⁾ LBH III 77—8. In folio, 2 ff. necifr., 79 cifr. — ⁶⁾ In sf. Gheorghe era o școală de slavonă cu doi dascăli. ASR 38. — ⁷⁾ Prefața lui Atanasie la cele trei liturghii. LBH I 1—9.

Constantin Brâncoveanu îl întreabă de au Ortodocșii Arabi cărți de slujbă de-ajuns, la ceea ce Atanasie se grăbi să răspundă că în patriarhatul lui „preoții sunt așa de săraci, încât sunt strâmtorați și în cele de trebuință traiului. Iar cărțile ce le folosesc, în stare de manuscrise, dacă se găsesc costă mulți bani ca să le cumpere sau să le copieze. De aceea rămân cei mai mulți fără să slujească rânduilele de toate zilele“.

Îl roagă deci pe Brâncoveanu să-i ajute, tipărindu-le cărțile de slujbă. Brâncoveanu auzind că unele părți din slujbă se zic în grecește, iar altele în arăbește, porunci să li se tipărească pe cheltuiala sa cele trei Liturghii atât grecește cât și arăbește. Cartea ieși în 1701¹⁾.

Tipograf fu Antim, corector, Ignatie Fiteanu sau Fotianu ieromonah din Haldia. Medicul Ioan Comninul scria stihuri, iar Atanasie o scrisoare lui Brâncoveanu datată din Ianuarie 1701 și una preoților Arabilor căroră le descria cum a ajuns la curtea Domnului muntean și cum acela a poruncit „iscusitului tipograf Antim să coplească cu sânguință literile arabe și să pregătească tipografie arabă nouă“. Le pune la inimă să pomenească pe binefăcătorul Voivod la fiecare slujbă.

În restul anului tipografia publică lucrări și cuvântări de-ale profesorilor dela Academie și de-ale fiilor lui Brâncoveanu. Întâi: „Eortologhionul“ lui Sevastos Kiminitul, de autor personal. Antim era tipograf, Fotianu corector, Comninul panigirist al lucrării și-al autorului într-o prefată către cititori. Lucrarea apără în Iunie²⁾.

Acelaș personal mai tipări la Snagov încă: „Proschinitariul sf. Atos“, o descriere a muntelui Atos, a lui Ioan Comninul, dedicată mitropolitului Teodosie³⁾.

Apoi tipografia fu mutată iarăși la București unde publică în decursul aceluiaș an o „Cuvântare panigirică“ la sf. Constantin și Elena în cinstea Domnului, compusă de Ștefan fiul cel mare al lui Brâncoveanu și rostită de fratele său Radu⁴⁾. Și încă o „Cuvântare panigirică“ la sf. martir Ștefan, compusă de acelaș⁵⁾.

În timpul acesta Dosofteiu lua parte activă la împedecarea Unirii în Ardeal. Cu toate sfaturile primite la hirotonie mitropolitul Atanasie purcese îndată la desăvârșirea Unirii începute de înaintașul său Teofil. În 7 Oct. 1698, împreună cu un Sinod la care participară mulți

1) In folio 14 ff. necifr., 96 pg., 253 pg. — 2) LBH sec. XVIII t. I pg. 10. In 4°. 27 pg., 332 pg. — 3) LBH sec. XVIII t. I 12—13. — 4) Id. 10. Id 8°. 14 ff. necifr. — 5) Ibid. In 8°. 1 f., 31 pg.

protopopi și preoți, declarase printr'un manifest unirea cu Biserica latină în schimbul ușurințelor materiale. În 4 Sept. 1700 în alt Sinod se întări acea hotărîre, iar în iarna 1700—1701 Atanasie plecă la Viena unde fu hirotonit în biserica sf. Ana din nou, după ritul catolic, ca episcop pus sub jurisdicția arhiepiscopiei de Strigoni¹⁾. La întoarcere, în Iunie 1701, prietenii Unirii îi pregătiră la porțile Alba-Iuliei o primire pompoasă.

Cei cari protestară împotriva Unirii, din chiar ziua instalării lui Atanasie, fură reprezentanții preoțimii și ai poporului din Brașov: un preot și doi mireni.

Atitudinea ortodoxă a preoțimii brașovene dela începutul propagandei pentru Unire și până la sfârșit, se datorește în mare măsură influenței Grecilor comercianți din acel oraș²⁾ și conaționalului lor Dosofteiu cu care stăteau în legătură, datorită și bunelor condiții materiale în cari se găseau. Tocmai în 1701 se afla la Brașov și Dosofteiu, în aparență numai pentru adunare de milostenii, în realitate și, sau mai ales, pentru încurajarea opoziției împotriva Unirii. Succesul lui fu deplin, readucând poporul prins deja în mrejele Unirii la credința strămoșească. Atanasie cercă să-l rețină, dar poporul curgea în valuri spre Dosofteiu, care predica pe față și impetuos împotriva lui Atanasie, deslegând pe credincioși de datorința de-al recunoaște și asculta, ca pe unul ce prin apostasia lui a pierdut dreptul la aceasta. Atanasie, infuriat la culme, îl făcu atent pe Dosofteiu în scris. Dar înzădar. Se plânse atunci la Împăratul și la Patriarhul din Constantinopol. Dela cel din urmă, dela Calinic cu care Dosofteiu se cam îndușmănisise³⁾, se răspunse că patriarhul Ierusalimului n'are îndreptățire să-și exercite puterea jurisdicțională decât în Palestina și nici de cum în Țările dela Dunăre. Iar dela Viena veni poruncă să fie aruncat peste graniță patriarhul instigator.

La vestea aceasta Dosofteiu se grăbi să părăsească de bună voie Ardealul trecând în Muntenia⁴⁾ și apoi la Constantinopol unde provocă o epistolă comună a patriarhilor către poporul românesc din Ardeal⁵⁾. El însuși scrise către Ștefan Rațiu, un luptător pentru Unire și către Atanasie, indemnându-i să se întoarcă la credința cea

1) E. Hurmuzachi, op. c. 62. — 2) Ibid. — 3) VI 151. Calinic îl caracteriza în 1698 pe Dosofteiu ca pe unul „ce se amestecă în afaceri streine, intrigant, perfid și păgubitor materialicește al Scaunului din Constantinopol“. — 4) E. Hurmuzachi, l. c. — 5) Hr. Papadopoulos: Oī dithōdozoī: 'Ekklesiāi: Seisias kai Poyuzvins 104.

dreaptă¹⁾. Epistole cu acelaș conținut trimise Ardelenilor și lui Atanasie și mitropolitul Teodosie. Terminii grei din scrisoarea către sine îl îndemnară pe Atanasie să se plângă cardinalului Kolonits, ceea ce avu de urmare un schimb de scrisori foarte aspre între cardinal și mitropolitul Ungrovlahiei. Extrasele în grecește a două din aceste scrisori s'au păstrat în corespondența lui Hrisant din Biblioteca Metochului sf. Mormânt²⁾. Din ele se poate bănuși cât de aspră era lupta. Cardinalul injură îngâmfat și amenință cu urmările politice defavorabile ce pot rezulta pentru Țara Românească din mărimea puterii imperiale. Mitropolitul răspunde cu zeflema subțire — se străvede peana unui grec — și ridică chestiunea din ordinul politic în cel spiritual care este mai tare decât primul, amintindu-i de războiul de 30 de ani. În adresă deja, cardinalul primește pentru al său șters: „lui Teodosie zis mitropolit“, un sfichiu usturător: „Lui Kolonits zis Cardinal, sănătate trupului și minții dela Domnul Nostru Isus Hristos“.

Ultima contribuție a lui Dosofteiu la combaterea propagandei catolice între Români, este prezidarea Sinodului ținut la București în Martie 1705 pentru depunerea lui Ilarie de Râmnic, acuzat de conc lucrare cu catolicii pentru răspândirea catolicismului în eparhia Râmnicului. La Sinod luă parte: Teodosie al Ungrovlahiei și proin arhieriei de peste Dunăre petrecători în Țara Românească: Teodosie de Târnova, Climent al Adranopolului, Eufimie al Pogonianeii, Maxim al Ierapolei³⁾, Auxentie al Sofiei.

În locul lui Ilarie fu ales Antim Ivireanul care duse cu sine și Tipografia, făcând din Râmnic pentru câțiva ani focar de răspândire a literaturii anticatolice⁴⁾.

Dosofteiu se aruncase cu tot focul, ce-l caracteriza, în lupta împotriva Unirii, însă în acelaș timp grija și de interesele materiale ale Scaunului său. În 1701 anunța aghiotafișilor că s'a isprăvit refacerea mănăstirii sf. Gheorghe: „47 de pungi de așpii s'au cheltuit cu Biserica sf. Gheorghe... Prea strălucitul Domn zice că e

1) DPE III 365—369. Toate trei sunt date din Nov. 1701. — 2) Publicate în EA VIII 345—8, de M. Gedeon. — 3) Ultimii trei erau încă în Țară în 1708 când subscriu Testamentul lui Castriotul pentru înființarea școalelor din Palestina. — 4) Faptul că în București nu se mai tipărește nimic până la 1715, cât timp se tipărește la Râmnic unde-i Antim episcop, apoi la Târgoviște unde merge Antim ca mitropolit, reîncepând șirul tipăriturilor bucureștene deabia cu acel an, în care Antim își mută reședința la București, mă determină să cred că Antim n'a întemeiat tipografia nouă la Râmnic și Târgoviște, ci a purtat-o cu sine pe cea domnească. (Altfel N. Dobrescu o. c. 144).

necesar un om priceput din partea sf. Mormânt, să se afle totdeauna acolo și cere cu numele pe arhimandritul Hrisant, să-l facem arhieru și să meargă să fie acolo, ceea ce... și boierii de aici au spus că este bine. Și în sfârșit și Iubirea Voastră, credem că veți afla de bine deoarece persoana este folositoare și împodobită cu știință...“¹⁾.

Hrisant, întors de curând dela Padua, rămâne astfel mai departe în sf. Gheorghe, având și hirotonia întru arhieru. Tot acolo rămâne și după ce ajunge mitropolit al Cezareei Palestinei la Paștile anului 1702²⁾.

Ieromonahul Antim continuă în timpul acesta în București tipărirea. În Martie 1702 ieși de sub tipar: „Rânduiala sfintei Matrona Hiopolita“³⁾ cu cheltuiala lui Pandoleon Kaliarchis din Hios „arhiatros“ al lui Constantin Brâncoveanu.

În Iunie apăru un „Horologion“ în grecește și arăbește la cererea lui Atanasie proin al Antiohiei. La sfârșitul cărții, Antim se scuza de greșelile din textul arab cu motivul că nu cunoaște bine limba arabă. Ioan Comninul semnează stihuri iar Atanasie o epistolă către Brâncoveanu, cel ce suportă cheltuelile tipăririi, și alta către preoții Arabilor⁴⁾.

În 1703 apăru o „Cuvântare panigirică“ la Adormirea Maicii Domnului compusă de Ștefan, rostită de Radu Brâncoveanu și dedicată numai lor, Doamna Maria⁵⁾.

În Sept. 1705: „Invățătura dogmatică“ a lui Sevastos Kiminitul⁶⁾. Cheltuiala o suporta Gheorghe Castriotul, marele Comis al lui Constantin Brâncoveanu și o dedica într-o epistolă lui Dosofteiu, păzitorul credinței Bisericii. Corector fu Ioan Efesanul.

O parte din exemplare le dedica tot Gh. Castriotul Țarului Petru cel Mare, fiind sortite să fie trimise în Rusia.

În Decembrie 1703: „Explicarea și rânduiala sfințirii bisericii“ cu cheltuiala lui Auxentie proin al Sofiei, spre a fi împărțită în dar. Printr-o epistolă o dedica patriarhului ecumenic Gavriil III. Corector fu Ioan Efesanul, stihuitor Ioan Comninul. Pentru prima dată întâlnim pe Marcu din Cipru, noul director al Academiei, supraveghind corectarea⁷⁾.

1) Ciril Atansiadis, *Xpisanthos Notapās* în EA IV 22. — 2) Ibid și ASR 98. — 3) LBH s, XVIII t. I 16. Engomiul sfintei († 1462) de pe ziua de 20 Oct. a fost compus de Nil mitropolitul din Rodos și a fost publicat de Arsenie la Moscva 1891. — 4) LBH o. c. 19—23. În 4°. 12 ff. necifr., 732 pg. — 5) Id. 31. — 6) *Δογματικὴ διδασκαλία*. În 4°. 8 ff. necifr., 400 pag. 14 ff. necifr. LBH o. c. 23—24. — 7) Id. 26—30.

Prima tipăritură din 1704, este un „Loghidion“ la Patimele Domnului, rostit de Radu Brâncoveanu și dedicat printr-o scrisoare-prefață patriarhului Dosofteiu¹⁾. Cuvântarea avea să se rostească în fața patriarhului. Acela însă lipsind, Radu Brâncoveanu i-o trimite îndată după Paști, (14 Apr.) tipărită, prin Hrisant împreună cu o cutie cu diverse daruri. „... Am vrut eu însumi s'o ofer personal Prea Fericitului... dacă era de față, aici... Fiindcă însă nu s'a putut întâmpla aceasta, îndrăsnesc să stingheresc pe Inalt Prea Sfinția Ta... să-i ofer Prea Fericitului, ca din partea mea cel mai neînsemnat dar. Am pus diferite lucruri în cutie; rămâne la voia Inalt Prea Sfinției Tale să dai Prea Fericitului ce voiești și să oprești din ele câte dorești. Nu scriu amănunțit Prea Fericitului, fiind de prisos, odată ce e tipărită epistola către Prea Fericea Sa“²⁾.

Cealaltă carte care mai apărău în 1704, fu iarăși un produs al Casei Brâncoveanu și anume traducerea în greaca vulgară a „Vieților paralele“ ale lui Plutarh, făcute de Constantin, alt fiu al lui Brâncoveanu. Antim, „tipograful tipografiei domnești“ descrie, într-o pre-cuvântare către cetitori, grija ce-o are de-a da continuu câte ceva de cefit doritorilor de hrană spirituală. De prezent, mânat de această grijă, a aflat de traducerea „beizadelii“ și cu multă silă a putut-o obține dela acela, s'o tipărească, pentru că „Strălucirea Sa ocolește, din cauza modestiei, cuminteniei și inteligenței ce-l caracterizează, aplauzele deșarte și laudele goale“. În continuare Antim admiră și pofteste și pe cetitori să admire „claritatea și multa erudiție“ cu care e făcută traducerea și fericește pe Gheorghe Maiotul, profesorul de limbi clasice al traducătorului, nu pentru că e profesorul fiilor Prea Strălucitului Domn, ci pentru că are un elev așa de bun³⁾.

Aceasta fu ultima tipăritură a lui Antim ca ieromonah. În Martie 1705 ajunge episcop la Râmnic. Până la mutare în reședință mai tipărește în București, în Aprilie: „Rânduiala sfântului Visarion, arhiepiscopul Larisei“, cu cheltuiala ieromonahului Ignatie egumenul Nucetului⁴⁾. Corector și supraveghietor e pentru prima dată Mitrofan Gregora din Dodone, care va rămânea ca tipograf în Țară până după 1730⁵⁾.

Apoi mută tipografia la Râmnic unde inaugurează activitatea ei cu al treilea tom din trilogia anticatolică a lui Dosofteiu.

¹⁾ Id. 35. In 80. 16 ff. necifr. — ²⁾ LEG 14. — ³⁾ LBHs. XVIII t. I 36—38. ⁴⁾ Id. 38—39. — ⁵⁾ DC 113—114.

Acela în toamna lui 1704 petrecu la Iași, la Curtea lui Mihail Racoviță, ocupat cu administrația mănăstirilor închinete.

În Octombrie e silit să facă, privitor la Cașin, o nouă tranzacție. Mănăstirea primită numai cu paraclisul și cu puține chilii, fusese înconjurată cu multe chilii și înzestrată cu toate ale gospodăriei pe banii sf. Mormânt „că doar va avea sf. Mormânt vre-un folos dela ea“. Sărăcită de animale mai înainte, i-le câștigase dela Racoviță în schimbul satului Roznov. Acum stătea pentru a doua oară lipsită de animale și de toate din cauza năvălirilor leșești, tătarești și din cauza răilor administratori ce i-a avut. Deaceea cedează marelui Vornic Gheorghache Ruset satul Buțulești, ca să dea Cașinului, în schimb 250 oi, 200 stupi cu albine, 20 boi și 10 vaci¹⁾.

Peste o lună de zile dădea tot din Iași o hotărîre privitoare la mănăstirea Dealu-Mare ctitoria lui Ioan Handumi. Mănăstirea fusese în multe rânduri călcată de Turci, Tătari, Leși cari au răpit animalele și stupii, iar oamenii i-a robii, omorît sau împrăștiat. În totdeauna însă patriarhul a provăzut-o din nou cu cele de trebuință dela mănăstirile sf. Mormânt din Iași. Dar acum nu știe ce să mai facă pentru menținerea ei în stare bună. Deaceea a aflat de bine s'o dea, cu satul Botești și cu tot ce i-a mai rămas, cu „μωσαϊας“, cu locurile de vii, cu mori, cu locurile de mori cu „πίμπυλζαις“, cu atelierele și cu locurile ce le are în Iași, să fie în stăpânirea metochului sf. Mormânt din Iași, Sf. Sava, să-i fie acestuia ca și când i-ar fi închinată. Deasemenea să treacă la Sf. Sava și toate „οὐρένια“ și „ζαπίσια“ și celelalte hârtii ale Cașinului. Egumenul dela sf. Sava va avea să îngrijească de mănăstirea primită, să aibă totdeauna un preot sau ieromonah care să cetească „acoluthia“ și să slujească odată sau de două ori pe săptămână. Egumenul nu va putea vinde nimic din ce are mănăstirea, fie afară la „Τζαρχ“, fie în Iași²⁾.

Tot în sensul îmbunătățirii stării economice a mănăstirilor închinete, Dosofteiu încheie și cu Domnul Țării, cu Mihail Racoviță, o tranzacție.

Lucrul îl aflăm dintr'un act al celui din urmă³⁾. Întâi face o introducere teologic-istorică: sf. Mormânt este mama tuturor Bisericilor. Deaceea Dumnezeu a voit să se întrețină din contribuția tuturor creștinilor. Aceasta s'a întâmplat în toate timpurile. În timpurile trecute s'au distins întru aceasta mai ales Impărații bizantini. Mai târziu lipsind aceia, ocrotitori și sprijinitori ai sf. Mormânt au rămas Domnii

¹⁾ LR 47—48. — ²⁾ LR 49—50. — ³⁾ LR 50—55.

evlavioși ai Țărilor noastre. De câțva timp însă au ajuns și locurile noastre la sapă de lemn, mănăstirile închinat sf. Mormânt au sărăcit și e primejdie să lipsească milostenia din Țara noastră față de sf. Mormânt.

Venind Prea Fericitul patriarh aici a constatat starea tristă în care se găsesc toate mănăstirile. Unele și-au păstrat lucrurile și animalele dar sunt datoare vândute, altele le-au vândut pe acestea ca să nu se îndatorească. Mănăstirile din prima categorie sunt cele dela munte: Bistrița, Pobrata și Taslovi. Din a doua categorie sunt cele cinci mănăstiri din Iași: Galata, Barnovschi, Sf. Sava, Cetățuia, Bârnova și sf. Gheorghe din Galați.

Patriarhul s'a gândit să ne lase nouă pe primele, mai ales că s'a constatat că monahii greci nu sunt buni de chiverniseală la munte. Cele din a doua categorie au rămas sf. Mormânt. Fiind în cea din urmă mizerie și patriarhul rugându-ne să le ajutăm, am hotărât cu boerii să le slobozim de dajde mai multă la visterie. Să plătească numai pe cea de-acum: Galata 40 florini anual, Cetățuia 16, Bârnova 8. Prisosul venitului va merge la sf. Mormânt „spre cinstea Țării noastre”. Mănăstirile numite să-și păstreze vecinii ce-i au fie într'un sat fie în mai multe: Galata 56, Cetățuia cu metochul ei Hlincea 41, Bârnova, sf. Sava câte 9, Barnoschi la Șipote 43, la Volcineț 18 și la Porouți 77, sf. Gheorghe din Galați 3. Aceia au să dea mănăstirilor câte 2 $\frac{1}{2}$ florini anual în 4 rate. Apoi goștina dela oi și deseatina dela albine și porci. Mănăstirile nu vor avea să plătească la visterie nici goștina nici deseatina. Deasemenea nici vecinii lor. Vecinii lor vor fi judecați de egumenii lor, numai pentru furt și omucid vor fi judecați de Divan.

Dosofteiu rămase în Țările Românești până în vara anului viitor prezidând în Martie Sinodul dela București pentru depunerea lui Ilarie de Râmnic și-apoi merse în Constantinopol, îndărjindu-se să recâștige Locurile de Inchinare predate de Turcii strâmtorați la 1689 Latinilor¹⁾.

Între timp urmasa lui Racoviță în Moldova iarăși Antioh Cantemir. Acesta nu se arată așa de dispus să observe hotărîrea lui Racoviță despre exemptia mănăstirilor închinat dela dările față de visterie. Dosofteiu îi scrisese muștrător. La ceea ce Antioh răspunse demn, știind că mănăstirile închinat au și datorii față de Țara din

¹⁾ PD 41.

a cărei milostenie există, când acea Țară este la nevoie. Dealtfel a fost totdeauna un mare sprijinitor al lor.

„... Am primit scrisoarea Prea Fericirii Voastre și-am cunoscut cele scrise, una câte una. Rămâne dar să răspundem la aceea în-trebare după întrebare, period după period...”

Prea Fericirea Voastră e nemulțumită foarte din cauza administrației mănăstirilor, că adecă am face nedreptăți mari...

Ce devastare și ce nedreptate am făcut? Am luat odată, de două ori ceva din venite cari apoi s'au ținut pentru impozitele ce aveau să le plătească. Și aceasta pentru că am avut mari trebuințe. Însă repet: nici o pagubă nu s'a făcut mănăstirilor sf. Mormânt.

Anul trecut, la timpul goștinei, când s'au ridicat mulți, mici și mari, dintre boieri să dea mănăstirile goștină, ne-am opus pentru evlavie ce-o avem față de sf. Mormânt și pentru iubirea față de Prea Fericirea Voastră. Iar aceia au tăiat (din buget n. p.) o sumă mare, până la trei pungi și-am făcut într'un fel de s'a ridicat, păgubindu-ne pe noi, luând în socoteală dela mănăstiri, dar în faptă luând de aiurea, dintre ale noastre.

Și-am mai făcut o nedreptate. Anul trecut, când ajunseseră în mare strâmtorare... iarăși le-am adus în rânduială și totdeauna le-am ajutat ca unul ce-aș fi fost însunii proprietar.

De aceea vă scriu așa: să ieșiți din aceste bănuieli. Iar de aici înainte să fie cunoscut Prea Fericirii Voastre că, deoarece n'ați fost mulțumit cu ajutorul ce l-am dat până acum la administrarea mănăstirilor, potrivit învoielilor noastre, ne lăsăm și ne depărtăm și mai mult nu vom fi nici ajutători, nici cauze ale răului. Acolo sunt boierii, acolo e Prea Fericirea Voastră, acolo sunt mănăstirile, faceți ce voți, nu ne mai amestecăm în nici un lucru ca să nu mai credeți că noi îi învățăm sau le poruncim, ci îi lăsăm în voia lor...¹⁾.

Se vede însă că lucrurile s'au împăcat pentru moment și Antioh a continuat să se ocupe de mănăstiri pentru că plângerile împotriva lui continuă până sub viitorul patriarh, Hrisant²⁾.

În Oct. 1705 Dosofteiu tot din Constantinopol anunță printr'o „gramată” că a luat Buțuleștii dela Ruset căruia i-l vânduse anul trecut și l-a dat lui Aga Vasile, nepotul ciitorului dela Cașin, care i s'a prezentat în urmă cu această pretenție în baza obiceiului Țării³⁾.

¹⁾ LEG 15—16 epistola e dată din 16 Sept. 1705. — ²⁾ LEG 20—24. Antioh se justifică iar în 21 Apr. 1707 și 17 Oct. 1707. — ³⁾ LR 55—57.

Între timp, în Septembrie, Antim Ivireanul îi tipărise la Râmnic „Tomul Bucuriei”¹⁾. Tomul cuprinde: a) Epistola lui Fotie către Biserica din Antohia²⁾. b) Procesele verbale ale sinodului 8 ecumenic și oare cari însemnări la acest sinod. c) Combaterea Primatului papal, a lui Nicolae Kerameus. d) Cuvântarea lui Meletie Piga contra Primatului papal. e) Dialogul între monahul Ieronim și un alt monah împotriva Latinilor.

Cheltuielile le suporta Dosofteiu, sau mai bine zis obștea creștinilor, pentru că Dosofteiu luând pentru tipărire bani cu camătă pe numele sf. Mormânt, speră să-i plătească din milostenia creștinilor. „Studentii Academiei domnești” semnează iarăși versuri. Dosofteiu ntr’o prefață datată din Constantinopol, Mai 1705, vorbește despre scriitori și operele dint om și promite să edea curând un al 4-lea tom, „Tomul Păcii”.

Ceeace n’a mai apucat să realizeze.

„Tomul Bucuriei” fu ultima carte editată de Dosofteiu.

Activitatea editorială a lui, a fost o faptă de mare importanță. Dacă nu s’ar fi îngrijit să adune aceste scrieri poate multe din ele s’ar fi pierdut.

Spre finea vieții avea gata de tipărit opera sa personală: „Istoria patriarhilor din Ierusalim”. Este o istorie generală a Bisericii, tratată din punct de vedere polemic și având în centru Istoria Bisericii din Ierusalim. În opoziție cu scrierea contemporanului Allatius, scrierea s’ar putea intitula: „Despre perpetua disensiune dintre Biserica orientală și cea occidentală, în special dela schismă încoace”. Este o combatere pe bază istorică a eterodocșilor — în deosebi a Latinilor — în sensul „Centuriilor Magdeburgense” și-a „Analelor lui Baronius”. Spre aceasta caută totdeauna să prezinte senzul faptelor istorice. Nu trece la altă faptă până ce nu desființează complect punctul de vedere catolic cu privire la ea. La fiecare face observări, reflecții, obiecțiuni, arătându-se foarte aspru cu Latinii. Scribe sincron. Oarecari neprecizii — inerente istoriografiei de-atunci — nu lipsesc nici din scrierea lui, dar în general luată, ea este un monument de erudiție și răbdare. Nimenea ca Dosofteiu n’a luptat așa de mult viața întreagă

¹⁾ „Τόμος χαρᾶς” LBH sec. XVIII t. I 43—45. In folio, 2 ff. necifr., 18 ff. cifr., 134 pg., 1 f. albă, 640 pg. — ²⁾ Migne PG 102, 1017—1024 ca Addenda. Tot acolo (7—8) în Elenchus auctorum et operum, nota finală: Post absolutum volumen venit in manus nostras diu frustra conquistus liber cui titulus. Τόμος χαρᾶς, Athenis a viro docto Sgouta nobis transmissus. Continet Photii Epistolam ad Ecclesiam Antiochenam quae alibi non extat impressa etc.

împotriva catolicilor și nimenea n’a respins pas de pas argumentele acelora așa cum a făcut-o el în această operă¹⁾.

Ea fu publicată de Hrisant la București în 1715 după ce a eliminat mai multe părți, ba chiar o carte întreagă, rotunjind-o la 12 cărți de unde numirea: Dodecabiblon. Deasemenea făcu unele corecturi materiale, iar textului îi dădu o formă mai cărturărească²⁾.

Ultimul timp al vieții și-l petrece Dosofteiu la Constantinopol nevoind să meargă la Ierusalim până ce nu redobândește Locurile de Închinare. Nu mai putea însă face nici călătorii din cauza slăbirii trupesti³⁾.

Din Constantinopol, August 1706, are bucuria să mai dea „gramata” pentru întemeierea și susținerea câtorva școli din Palestina prin dania lui Gheorghe Castriotul, comisul lui Constantin Brâncoveanu⁴⁾. Cei 160 asprii camăta dela 2650 asprii, pe cari patriarhia îi va primi anual dela metochul său din Neohorion (lângă C-pol), ctitoria lui G. Castriotul, avea să-i împartă precum urmează: 30 unui cântăreț la Biserica sf. Mormânt, care pe lângă serviciul de cântăreț va trebui să învețe pe ieromonahi și ierodiaconi cetitul, iar pe copiii ortodocșilor aleși de patriarh cetitul și rânduielile bisericești, 20 unui ortodox evlavios din Ierusalim care să învețe pe aceiași copii limba greacă veche și nouă și cea arabă; 20 de groși la doi preoți din Gaza ca să învețe pe copiii ortodocșilor de-acolo limba greacă și arabă; 20 preotului din Rama în acelaș scop. Deasemenea 20 la preoții din Taip și 20 la cei din Pezala. Restul de 30 la doi preoți din Coraki, mitropolia Petrei, în acelaș scop.

Tot în luna August dă din Constantinopol și gramata de instalare la metochul din Ismail a egumenului Atanasie. Mănăstirea fusese dăruită sf. Mormânt pe la 1640 de păharnicul Gheorghe din Moldova. În toamna 1699 Brâncoveanu o reînnoie și întărise drepturile sf. Mormânt peste ea⁵⁾.

Acum instalând pe Atanasie egumen, bătrânul patriarh îi dă următoarele sfaturi: Părinte Atanasie să nu întri în case fără trebuință bisericească și să nu-ți aduni băieți în chilie.

Părinții s’au învățat să țină cât vrea și să trimită la sf. Mormânt mai nimic. Să nu faci astfel. Să știi că patriarhul are să pri-

¹⁾ PD 50—54. LBH sec. XVIII t. I 120—122 o. numește: enorme pamphlet dirigé contre la papauté. — ²⁾ Părțile omise sunt publicate la PKA I 231—307. — ³⁾ PD 41. — ⁴⁾ PKA II 307—309. Despre înființarea școalei din Castoria prin acelaș v. EAI 207. — ⁵⁾ Gramata patr. Calinic din 9 Nov. 1699 la LR 35—38.

mească în tot anul 10 oca de haviar. Mitropolitul încă are să primească ceva. Să te interesezi cât și să-ți scrii ca să nu-i dai cumva mai mult și să se nască obiceiul rău.

Vei cere dela egumenul vechiu să-ți facă în fața bătrânilor două inventare ale lucrurilor din mănăstire, biserică, chilie, bucătărie și tuturor celorlalte, apoi să le subscrieți amândoi și unul să-l păstrezi Sfinția Ta, iar celalalt să-l trimiți la egumenul vechiu.

Te jur în numele Domnului Isus Hristos să nu mănânci carne, nici multă, nici puțină, de loc. Să fii postul Lunii după rânduiala mănăstirii. Miercurea și Vinerea să mănânci mâncare uscată și de nu poți arată-te măcar obștii că fii.

Pe mitropolitul locului de-ar face o mie de bune, să nu-l lauzi. Și de-ar face o mie de rele să nu-l osândești, să nu-i porți nici când numele în gură, ca să poți trăi în pace.

De ți-o cere mitropolitul vre-odată peste 10 oca de haviar sau altceva și ți-o arată scrisoare patriarhală, să nu-i dai. Iar de te va sili, închide metochul și vino aici¹⁾.

La începutul anului 1707 trimite și episcopilor din Ismail o instrucție. Le spune întâi despre felul cum trebuie să ia inventar apoi: Egumenul va avea să adune sărândarele mari și mici, liturghiile, maslurile, psaltichiile morților, pomelnicele, colivele și orice altă milostenie mai poate aduna pentru mănăstirea sf. Mormânt, precum și alte ce obișnuiesc să dea creștinii din partea locului la epitaf, spovedanii, din ce se adună dela corăbii și toate să le trimită patriarhului împreună cu haviarul. Iar uleiul, adică banii ce se strâng pe ulei și asprii ce prisosesc dela lumini să le păstrați acolo deasemenea și taxele pentru înmormântări în curtea mănăstirii și chiria de pe case, ateliere, magazine.

Acesta este ultimul act păstrat dela Dosofteiu referitor la Țările Românești. Tipografia dela Râmnic după ce scoase „Tomul Bucuriei”, începu să stagneze. Mai tipări o „Cuvântare panigirică” la sf. Nicolae, scrisă și rostită de Radu Brâncoveanu în cinstea moșului său Preda. Ea apărură în 1705 cu grija ipodiatonului Mihai Iștfanovici. Și „Cuvântarea la Patimile Domnului” cu pericopele evanghelice respective a lui Gh. Maiotul, în 1706, tot prin grija lui Iștfanovici²⁾. Și cu asta încetă până în 1708, după mutarea ei la Târgoviște dimpreună cu patronul ei Antim Ivireanul, ajuns mitropolit al Ungrovlahiei.

¹⁾ LR 63 ss. — ²⁾ LBH sec. XVIII t. I 48.

Se simte și în simptomul acesta că „prelatul plin de foc, de zel, activ și întreprinzător”¹⁾, este pe cale de-a se stinge. Aceasta se întâmplă în Febr. 1707 în Constantinopol. Dosofteiu moare în vârstă de 66 ani după o păstorire de 38 ani, plină dela un capăt la altul, de lupte când cu catolicii când cu protestanții când cu ereticii din sânul Bisericii. O păstorire bogată și în realizări pozitive cum sunt: Sinodul și Mărturisirea dela 1672, scrierile și editările sale, școalele întemeiate și organizate la îndemnul lui.

Activitatea lui în Țările Românești a contribuit mult să facă din ele Căminul vieții culturale grecești.

Pentru legăturile strânse ce le-a creat între Țările Românești și sf. Mormânt, lăsăm să vorbească Constantin Brâncoveanu într-o scrisoare către Aghiotafii: „... Am primit scrisoarea voastră comună și-am cunoscut că faceți rugăciuni pentru Noi cu mulțumită pentru ajutoarele Noastre din diferite timpuri... (am cunoscut n. p.) că pe lângă altele V'ați bucurat toți mai ales pentru ajutorul de-acum, de-am făcut să moștenească Scaunul patriarhal... Părintele Nostru, Prea Fericitul patriarh Hrisant... Ne-am bucurat că 'am văzut cu ochii trupești abătându-se și pe la Noi; că a găsit de bine să vină întâi la noi ca să organizeze metochurile și sf. mănăstiri de-aici. Nu peste mult va veni și la Voi, ca să Vă bucure... Ne-am bucurat și pentru știrea ce ne-o dați că s'a terminat Lavra sf. Sava spre mărirea lui Dumnezeu. Vă dăm și noi de știre, să Vă bucurați la rândul vostru că și-aici s'a terminat refacerea din temelii a Bisericii marelui mucenic și purtător de biruință Gheorghe, care e cea mai încăpătoare, mai înaltă și mai frumoasă din toate Bisericile și mănăstirile câte sunt în Țara Noastră. Dar nu s'a cheltuit nici cu ea mai puțin decât s'a cheltuit cu sf. Sava, acolo... S'a petrecut sărbătorește și sfințirea acestei biserici a sf. Gheorghe, fiind de față Prea fericitul Părinte și Patriarh Hrisant și alți mulți arhieri și preoți și creștini, în ziua sfinților și de Dumnezeu propovăduitorilor Apostoli”²⁾.

Patriarhul Dosofteiu a făcut din Țările Românești un al doilea Patriarhat al Scaunului din Ierusalim.

¹⁾ Ricaut în Helladius op. c. 14. — ²⁾ LEG 21—24.